

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.

ÅRBOG 2010

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

2010

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, bind 97

Til udgivelse af Årbog 2010 er ved redaktionens slutning medio november 2010 ydet støtte fra:

Kulturregion Midt- og Vestsjælland

Holsteinborg Fonde

Dansk Lokalhistorisk Forening

Repro og tryk:
Malchow A/S
Tlf. 57 61 15 35

ISBN 978-87-91311-06-2
ISSN 0107-8151

2010

Illustrationer på forside:

Øverst t.v.: Portræt af Gottlieb Birckner (se art. af Jørgen Nielsen), og t.h.: midterpartiet af Kongegaarden i Korsør (se art. af Poul Erik Nielsen, foto v/H. Torm okt. 2010). Nederst t.v. Frederiksgade 14 i Slagelse (foto fra ca. 1955, se art. af Preben Espenheim), og t.h. portræt af Carl Gustav Petersen (se art. af Arne Larsen).

Illustration på bagside:

Have Vindmølle senest 1908 (se art. af Jørgen Woetmann).

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 97

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT
2010

Bestyrelsen:

Formand:
Cand. mag. Helge Torm
Munkevænget 2, II th.
4180 Sorø
Tlf. 57 82 20 15
helge.torm@mail.tele.dk

Museumsinsp. og arkivleder
Jørgen Woetmann Andersen
Granlyvænget 32
4400 Kalundborg
Tlf. 59 59 60 92
jwoetmann@dlgtele.dk

Næstformand:
Teknisk assistent
Kurt Rehder
Knivkærvej 72
4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31
kurt.rehder@mail.dk

Gårdejer
Gunnar Holst
"Hvilehøjsgaard"
Orebyvej 104
4261 Dalmose
Tlf. 58 14 12 32

Sekretær:
Seniorkonsulent
Carsten Egø Nielsen
Holstebrovej 39
4200 Slagelse
Tlf. 58 50 66 20 - cen@kl.dk

Gårdejer
Arne Larsen
Skælskørvej 60
4180 Sorø
Tlf. 57 84 90 02
larsen.lillevang@dlgtele.dk

Kasserer:
Ark. Erik Damm Andersen
Havnevej 38
4230 Skælskør
Tlf. 58 19 62 12
erik.damm.andersen@stofanet.dk

Medlemskab af Samfundet:

Henvendelse til kassereren.

Ekspedition af årbogen:

Kurt Rehder
Knivkærvej 72, 4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31.

Kontingent:

P.t. er kontingentet 160 kr. årligt.

Bøger til anmeldelse:

Bøger o.l., som ønskes omtalt i vores årbog, bedes sendt til redaktionsudvalget.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af:
Erik Damm Andersen, Carsten Egø Nielsen
og Helge Torm.
Ansvarshavende: Helge Torm

Artikler med ny viden om eller nye tolkninger af historiske forhold i Sydvestsjælland til optagelse i Årbog 2011, sendes til den ansvarshavende redaktør senest d. 31. marts 2011, helst elektronisk, f.eks. som vedhæftet fil. Forslag til illustrationer er velkomne.

I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen prioritere rækkefølgen og udskyde manuskripter til et efterfølgende år.

Indhold

Forord	7
<i>Af Helge Torn</i>	
Kongegaarden i Korsør – et fornemt byggeri i storhed og fald	9
<i>Af Poul Erik Nielsen</i>	
...noget om trykkefrihed, ytringsfrihed – og om pastor Michael Gottlieb Birckner i Korsør	17
<i>Af Jørgen Nielsen</i>	
H. C. Andersen, M. G. Birckner og Korsør – med Henriette Collin den ældre som omdrejningspunkt.	27
<i>Af Helge Torn</i>	
Sparekassernes 200 års jubilæum - med Holsteinborg som ophavssted.	57
<i>Af Preben V. Andersen</i>	
Holsteinborg Sparekasses hovedsæde og filialer/kontorer gennem tiderne – et tilbageblik i anledning af 200-året.	63
<i>Af Ulrich Holstein-Holsteinborg</i>	
Have Mølle i det 19. århundrede – en bygningshistorie.	83
<i>Af Jørgen Woetmann Andersen</i>	
Slagelse. Indtryk, stemninger og erindringer fra 1950'erne til begyndelsen af 1960'erne	97
<i>Af Preben Espenheim</i>	
Det kunstige bjerg i Lyng-Eskilstrup - et bidrag til den lokale grusgravnings historie	133
<i>Af Arne Larsen</i>	
Bestyrelsens årsberetning for 2009-2010	139
Lokalhistorisk litteratur fra Sorø Amt 2009-2010	143

Forord

Af Helge Torm

Kære læser!

For 97. gang har bestyrelsen for Historisk Samfund for Sorø Amt fornøjelsen at udsende en årbog til sine mange medlemmer, som – tillader vi os at tro – med spænding har set frem til det ny produkt.

Hver gang er det også for redaktionen en ikke mindre spændende opgave at stykke en årbog sammen. Heldigvis kommer der fortsat bidrag udefra, men også bestyrelsens nuværende medlemmer er i høj grad leveringsdygtige i forskelligt stof.

Spørgsmålet er bare, om det hele går op i en højere enhed. Det vil sige, om årbogen har den rette afvejning af artikler i både historisk og geografisk retning, og om de enkelte emner har en tilpas almindelig interesse. Det sidste er en skønssag, og redaktionen er ikke ufejlbarlig, men så lad os høre.

I år har det måske været lidt mere vanskeligt end ellers med at få indholdet til at ligge fast i rimelig god tid før overgivelsen af materialet til bogtrykkeren. Noget stof er udeblevet eller trukket tilbage, mens der til gengæld i sidste øjeblik er dukket alternative muligheder op, så den sam-

lede mængde heldigvis er nogenlunde uforandret.

F.eks. havde undertegnede planlagt en artikel om H. C. Andersen og den vejrmølle, der lå til grund for hans eventyr "Veirmøllen", der udkom i 1865, men arbejdet dermed tog lidt lang tid, samtidig med at det, som ellers først var tænkt som et lille efterskrift til en anden forfatters artikel, svulmede op til en artikel af dimensioner!

Det var en artikel af red. Jørgen Nielsen om Korsør-præsten Birckners kamp for ytringsfriheden sidst i 1700-tallet, som gav mig lyst til at tilføje nogle bemærkninger om H. C. Andersens besøg ved Birckners grav, men det blev til en længere historie.

Da der samtidig er et bidrag ved Jørgen Woetmann om en mølle – eller to, nemlig Have Vand- og Vindmølle vest for Ringsted, så kunne man jo sige, at det også ville være for meget med to møllehistorier og to HCA-historier i samme årgang, så derfor må man have beretningen om Andersens vejrmølle til gode!

Udover de hermed introducerede artikler er der bl.a. fokus på den engang så betydningsfulde sparekassebevægelse.

Anledningen er noget så fint som et 200-års jubilæum. Og så begyndte det hele i vores område, nemlig på Holsteinborg. Ligesom man her var først med juletræet (i 1808), var det her landets første sparekasse så dagens lys – det var den med egetræet, hvilket i øvrigt indgår i en nok så aktuel, færøsk banks navn: Eik Banki!

Det er os derfor en glæde, at den sparekasseshistoriske ekspert Preben V. Andersen, tidligere formand for vort Samfund, ruller sagens store linjer op på landsplan, mens Ulrich Holstein-Holsteinborg, efterkommer af stifteren, bliver i området og informerer om den holsteinborgske sparekasse og dens fusionering med en bank i 1989, men også om alle filialerne eller kontorerne indenfor og udenfor grevskabets grænser.

Kongegaarden i Korsør er genstand for en perspektivrig artikel af titl. overbibliotekar Poul Erik Nielsen, som var med til at redde denne smukke rokokobygning fra 1761, bygget som købmandsgård og gæstgiveri, især for kongelige, fra totalt forfald. Det er et smittende eksempel på, at borgerinitiativer kan udrette mirakler, når de kommunale og statslige myndigheder forstår at gribe bolden. I dag er stedet et levende kulturhus for musik og kunst, med særudstillinger på 1. sal og Isenstein-samlingen i kælderetagen.

De førnævnte gamle møllebygninger ved "Hauge" er der derimod intet tilbage af på stedet, desværre, men de spillede en gang en vigtig rolle for kornformalningen på egnen. Deres historie er ikke skrevet før, men historiker Jørgen Woetmann har øst af kilderne og fundet mange spændende oplysninger

frem om bygningerne og møllerne, hvad enten de var ejere eller forpagtere.

Fra uskøn grusgrav til rekreativ bakke – det er historien om en landskabsmæssig forandring i Sorø's sydlige opland, der vil noget. Den lokale gårdejer Arne Larsen har selv oplevet udviklingen, som han nu sætter nu ord – og billeder – på.

Med denne årgangs længste artikel, som er leveret af titl. gymnasielektor Espenhein, kommer vi tæt på det liv, som rørte sig i gader og stræder i Slagelse for et par menneskealdre siden. Espenhein kan som bysbarn fortælle personligt og levende om det ved hjælp af en fænomenal god hukommelse, og til at illustrere begivenhederne er der anvendt billeder, som til dels ikke har været offentliggjort før.

Lokalhistorien trives vel i disse år, trods krisetider. Derfor har vi igen til sidst et stort afsnit med boganmeldelser.

Vi skal ikke anmelde os selv, men blot håbe, at årgang nr. 97 bliver modtaget vel, og vi kan love, at vi vender tilbage næste år, måske i fornyet skikkelse, for 2011 er vores store jubelår: 100 år fylder vi, og i al fald udkommer årbogen langt tidligere end normalt, nemlig til den 12. oktober 2011, hvor festen skal stå i Sorø.

Sidst, men ikke mindst, takke de lokalhistoriske arkiver i Korsør, Ringsted, Skælskør, Slagelse og Sorø for venlig bistand ved fremskaffelse af billedmateriale.

Venlig hilsen
Helge Torm,
fmd.

Sorø den 13. november 2010

Kongegaarden i Korsør – et fornemt byggeri i storhed og fald

Af Poul Erik Nielsen

**Kongegaarden og andre byg-
ningsfredninger i Korsørs Algade**
På Kulturarvsstyrelsens hjemmeside kan man finde lister over fredede og bevaringsværdige bygninger i Danmark. Ved at tælle sammen når man op på ca. 9.000 fredede bygninger, hvoraf omkring 60 ligger i Slagelse

kommune, fordelt på land og by, men især i de gamle købstæder Slagelse, Korsør og Skælskør. Det svarer til knap 0,6 % af samtlige fredede bygninger i Danmark, men hvis vi skulle nærme os landsgennemsnittet, skulle vi op på mere end det dobbelte antal fredninger, efter-

Kongegaarden set fra nord en gang senest 1907. Bygningen stikker med sine to etager og udsmykning tydeligvis af fra omgivelserne, sådan som den stadigvæk gør det. På modsatte side ses et par små, hvide huse, som desværre blev revet ned i 1960'erne. Fotografiet her er brugt som forlæg for et postkort v/Carl Jørgensen, Korsør. Begge versioner beror i Lokallhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn.

som befolkningstallet i kommunen udgør 1,4 % af landets samlede befolkning.

Det er især Slagelse, der trækker statistikken i den gale retning. Her er antallet af fredninger til at overse. Skælskør har mere at byde på, men Korsør rummer forholdsvis flest af de fredede enkeltbygninger (25). Det skyldes ikke alene byens beliggenhed og deraf følgende sømilære anlæg samt overfarten til Fyn, men også at fredningsmyndighederne allerede i 1918, umiddelbart efter vedtagelsen af loven om bygningsfredning, fik tinglyst fredningsdeklARATIONER på to gamle købmandsgårde i Algade, Stapels gård (nr. 31) og Kongegaarden (nr. 25 A), samt Acciseboden (Skovvej 2 A), der ligger ved indkørslen til Algade.

For at sikre det unikke gademiljø omkring Kongegaarden, blev disse fredninger i 1948/49 fulgt op af tinglysning af yderligere to fredninger på en naboejendom (nr. 27) og en genboejendom (nr. 22) til Kongegaarden. Endnu en genboejendom (nr. 18) blev fredet i 1982.

På den korte, yderste strækning af Algade, fra Bomhuset (Acciseboden) til Stapels gård, ligger der således seks fredede ejendomme. Det er den eneste gade i hele Slagelse kommune, der kan give et lille indtryk af, hvorledes købstadens hovedgade med købmandsgårde og borgerhuse så ud for 100-150 år siden.

Lokal bevaringsindsats siden 1970'erne

Det er vel ikke alle bygningsmæssige

dispositioner på denne strækning, der er udført med lige stor forståelse for en overordnet hensigt om bevaring, men det har hjulpet, at der allerede fra midten af 1970'erne var en bevægelse i gang i Korsør, der modarbejdede den nedrivnings- og ombygnings-vandalisme, der ellers huserede over det meste af landet.

Bevægelsen førte til dannelse af Foreningen til bevarelse af bygninger og miljøer i Korsør kommune (1980), og den har spillet en stor rolle for bygningsbevaringen. Byrådet fulgte op på foreningens arbejde, og i 1983 blev der vedtaget en bevarende lokalplan for den gamle bykerne, som efterfølgende blev fulgt op af fire vejledninger.

Dette kommunale engagement i bygningsbevaring førte senere til udarbejdelse af en omfattende bygningsregistrant (1989)¹ i to bind for Korsør gamle by, udarbejdet i et samarbejde mellem Korsør kommunes tekniske forvaltning ved ingeniør Ib Johansson og Planstyrelsen, Miljøministeriet. Bind 1 giver en glimrende fremstilling af Korsørs bygningshistorie, og bind 2 er registranten over ca. 250 ejendomme.

Rasmus Langeland og Kongegaarden i 1700-tallet

Sidste halvdel af 1700-tallet betegnes som den florissante periode i Danmarks historie, og opgangen kom også til Korsør efter næsten 100 års elendighed som følge af den hårde, svenske besættelse under krigen i 1658-60.

Den oversøiske handel bragte penge til byen, optimismen bredte sig,

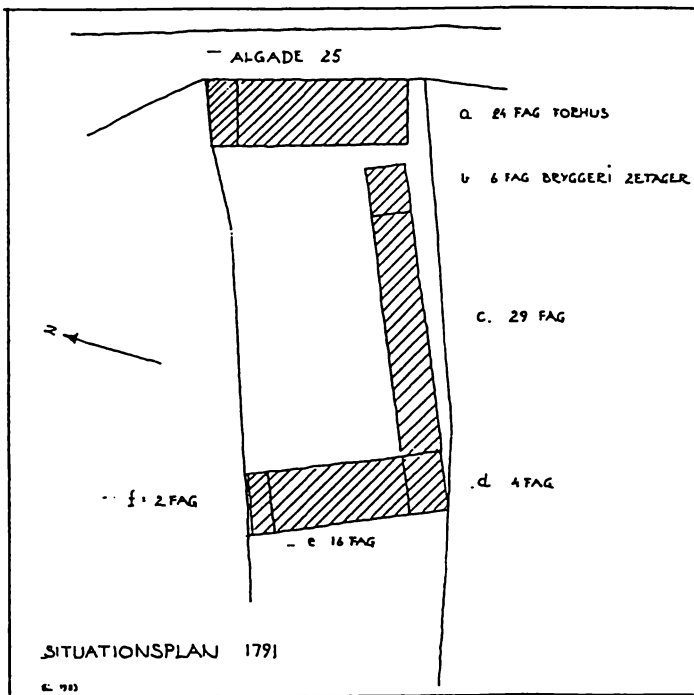
og storkøbmand Rasmus Langeland (1712 - 1780) så en forretning i at bygge et præsentabelt gæstgiveri med købmandshandel² på byens hovedstrøg. Huset skulle have *klasse* og være i en størrelse, så det ikke kunne overses af de rejsende, når de uundgåeligt passerede forbi på vej til eller fra færgesmakkerne nede ved Fæstningen.

Finansieringen klarede han ved at optage et lån³ på 4.000 rigsdaler af kommunitetet i Odense (Odense Kloster/Hospital), der til gengæld fik sikkerhed i ejendommen, der var vurderet til 8.280 rigsdaler incl. alle side-, tvær- og baghuse, i alt 132 fag ifølge Rasmus Langelands egne oplysninger til lånesagen. Heraf var der 24 grundmurede fag til gaden med kælder. Et vejkort⁴ fra 1772 viser, at det var byens største kom-

pleks af huse, og det strakte sig helt ud mod Store Bælt.

"Rasmus Langelands Gaard" eller "Store Værthus Gaard" blev byggeriet kaldt, da det stod færdigt i 1761. Det var først efter de kongeliges besøg, man begyndte at tale om "Kongegaarden". Det er vist nok det eneste fredede borgerhus fra 1700-tallet i hele Slagelse kommune, og samtidig er det et af provinsens allerbedste eksempler på såkaldt borgerlig rokoko.

Rasmus Langeland var en driftig og dristig forretningsmand, der ud over aktiviteterne i Kongegaarden også bedrev landbrug, rederi, skibsbygning, byggeri af huse, ejendoms-handel, færgefart, hvalfangst og drankogning m.m.

Rekonstruktion af grundplanen for Kongegaardens matrikel i 1791, foretaget af ark. Søren Lundquist, Hillerød, efter brandtaksationen for dette år.

Samtidigt var han byens store isenesætter, der sørgede for, at medlemmer af kongehuset og fyrstelige personer blev standsmæssigt modtaget med salutter, komiteer, hyldestigte, og hvad der nu ellers hørte sig til. Ikke mindst hans modtagelse af Danmarks kommende unge dronning, Caroline Mathilde, den 1. november 1766 gav genlyd. Hendes rejse fra England over Holland og Tyskland til København for at blive viet til kong Christian VII var en folkelig begivenhed af dimensioner, og da hun for første gang satte foden på sjællandsk jord, overrakte Rasmus Langeland hende et fint, trykt hyldestigt: *"Allerunderdanigst Lykönskning til vores Allernaadigste Dronning Caroline Mathilde. Overleveret ved hendes Ankomst til Det Store Belt af Rasmus Langeland"*.

Det er lidt underligt at tænke på, at Rasmus Langeland igen var vært for den ulykkelige dronning i sommeren 1770, da hun sammen med kongen og hele hoffet, incl. Struensee, gjorde ophold i Korsør og Kongegaarden på vej til Holsten. Et år senere, den 7. juli 1771, nedkom hun med prinsesse Louise Augusta. Faderen var efter alt at dømme Struensee.

Hoffets besøg kender vi fra bysbarneret, forfatteren Jens Baggesen. Han var på dette tidspunkt 6 år gammel og befandt sig sammen med andre børn uden for Kongegaarden, da dronningen pludselig trådte ud på trappen. Hun fæstnede sit blik på Jens, der var en meget køn knægt, gik hen til ham, løftede ham op og gav ham et kys på kinden. Bagge-

sen beskriver hændelsen i et brev til grevinde Carafelli i 1822⁵.

Langelands nedtur

Rasmus Langeland satte utroligt meget i gang og vel også mere, end han kunne holde sammen på, og selv om han klarede sig igennem en fallit i 1771, måtte han dog i 1776 skille sig af med Kongegaarden. Den blev solgt til købmand Marcus Lauritzen⁶ for sølle 2.600 rigsdaler. Unægteligt et noget andet beløb, end det vurderingen lød på lige efter byggeriets afslutning. Da han døde fire år senere, var dødsboet kun i stand til at betale kreditorerne af 1. og 2. klasse⁷.

Der er delte meninger om årsagen til hans sørgelige deroute. Nogle mener, at det var underskuddene i hans Grønlandskompagni (1768-1774), der var årsagen. Andre, at det skyldtes hans to ødsle sønner.

Mere viden om Korsørs farverige og entreprenante købmand kan hentes hos L.F. la Cour⁸, Chr. Axel Jensen⁹, Knud Bokkenheuser¹⁰, Kirsten Borg¹¹, Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen¹² samt J. Levin¹³.

Ifølge Levin vil der kunne findes "vidtløftigere Efterretninger om Rasmus Langeland i Generalpostdirectionens og Krigsministeriets Arkiver", så den store, samlede fremstilling af Rasmus Langelands liv og virke har vi formentlig fortsat til gode.

Det gik i øvrigt ikke bedre for Marcus Lauritzen. På trods af hans status som byens største ejendomsbesidder og en omfattende oversøisk handel,

Spisestuen i Kongegaarden, som den så ud i "matadortiden". Der var bræddeloft og bemaling v/Hammann på væggene, nu hhv. fjernet og tapetseret over. I hjørnet en kamin af sandsten, endnu bevaret. Foto fra o. 1930 i Lokalthistorisk Arkiv for Korsør og Omegn.

havde han en gæld på omkring 30.000 rigsdaler, da han døde i 1795. I "Arkivske bygningsundersøgelser" gør Søren Lundquist i øvrigt opmærksom på, at skødet ved Marcus Lauritzens overtagelse af ejendommen i 1776 oplister i alt 83 fag og ikke 132 som oplyst af Rasmus Langeland til lånesagen, så også dengang kendte man tilsyneladende til kunstig værdiskrivning og overbelåning.

Restaurering og ombygning af Kongegaarden i 1901-02

Efter storhedstiden i 1700-tallet gik der et århundrede, før margarinefabrikant Thorvald Pedersen (1854-1933) som ejer og bygherre forestod en højst tiltrængt restau-

rering og ombygning (1901-02). Som arkitekt og rådgiver valgte han Aage Langeland-Mathiesen (1868-1933), der i sin tid var en af landets mest fremtrædende arkitekter og tilknyttet Nationalmuseet i en lang årrække. Pudsigt nok var han også efterkommer i lige linje efter Rasmus Langeland.

Vi har grund til at være taknemmelige for, at ombygningen, der var gennemgribende mod gårdsiden, var tilsvarende nænsom og hensynsfuld mod gadesiden. Der blev tilføjet et ekstra fag og en veranda ved østgavlen, men ellers blev rumopdelingen ud mod gaden bevaret med hall, spisestue til højre og herreværelse, opholdsstue og havestue til venstre,

og facaden forblev stort set uændret, bortset fra de eroderede og forsvundne renæssancefigurer fra Basnæs¹⁵. De blev erstattet af støbte statuer, udført af maleren og billedhuggeren Marius Hammann (1879-1936)¹⁶, der var antaget til at stå for den kunstneriske udsmykning. Statuerne symboliserer de fire årstider. Margarinefabrikanten og hans familie levede et sandt "matadorliv" i Kongegaarden i de første årtier af 1900-tallet, fint beskrevet af Paul Bell¹⁷.

Kongegaardens bygningskulturelle værdier

På fredningstidspunktet (1918) var det meste af Rasmus Langelands store købmansgård for længst forsvundet. Kun det grundmurede for-

hus stod tilbage. Dets arkitektoniske og kulturhistoriske værdier er for få år siden i kortfattet form beskrevet således af kunsthistorikeren, konsulent Hanne Raabymagle ved en berejsning for fredningsmyndighederne¹⁴:

"Den store og fornemme gæstgivergård kaldet Kongegaarden blev ifølge et inskriptionsbånd opført for købmand Rasmus Langeland i 1761 til brug for finere rejsende, der afventede gunstigt vejr til overfarten over Storebælt. Af den oprindelige bygning, der opførtes i grundmur til gadesiden og bindingsværk mod gården, er stort set kun gadefacaden bevaret nogenlunde intakt fra opførelsen, idet gårdfacaden omsattes i grundmur i 1800-tallet, og bygningen gennemgik som helhed en omfattende ombygning

*Den nu velholdte Kongegaardens hvidkalkede facader lyser godt op i gadebilledet.
Foto: Helge Torm den 20. okt. 2010.*

og restaurering 1901-02. Verandaen på sydgavlen stammer fra denne ombygning. Den repræsentative hovedfacade mod Algade, der muligvis kan være tegnet af Philip Hartmann, domineres af et rigt udsmykket indgangsparti i tre fag kronet af en gavlkvist med højt rejst frontispice. Mens den reliefagtige udsmykning af facaden med ørelisener, refendfugning og båndslingsornamenter er karakteristisk for rokokoen, stammer enkelte dekorative led som portens slutsten og konsollerne under frontispicen fra renæssancen, idet de er overflyttet hertil fra herregården Basnæs. De støbte statuer omkring hovedportalen, sandsynligvis fra 1901-02, erstatter antage-

lig tidligere renæssancefigurer. Bygningen blev udvendig istandsat 1984-85."

Kongegaardens genrejsning i nyeste tid

Gården forblev i familiens eje frem til 1968, men efter ejerskiftet blev den desværre udsat for spekulation, og i begyndelsen af 1980'erne truede det direkte forfald. Det blev dog afværget, og i stedet indledtes Kongegaardens tredje storhedsperiode - ikke som købmandsgård eller herskabshjem, men som regionalt center for professionel billedkunst og musik. Det er en helt anden historie.

Dekorativt relief som sidder midt over gadeporten. Man ser vinklaser til begge sider og manden i midten må derfor være vinguden Dionysos. Det todelte skjold med vinklaserne er udført i ægte rokoko, mens figuren er af ældre dato, vel nok fra renæssancen - et pudsigt, lille kunstværk, som vel hentyder til, at stedet var gæstgiveri.

Foto: Helge Torm den 20. okt. 2010.

Noter:

- 1 Ib Johansson: Korsør gamle by. Udgivet af Korsør kommune og Planstyrelsen, 1989. Bind 1: Byhistorie. Bind 2: Bygningsregi-strant.
- 2 Hugo Mathiesen og Christian Elling: Gamle købmandsgårde. Provinshandels-kammeret, 1951.
- 3 Kongegaarden, Algade 25, Matr. 10B, Korsør Bygrunde. Arkivalske Bygningsundersøgelser. Ved arkitekt Søren Lundqvist, m.a.a., 1983 (eksemplar i Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn).
- 4 Torben Grønsdal: Korsør – kort fortalt. Korsør 1993.
- 5 August Baggesen: Jens Baggesens Biographie. Bind 1-4, 1843 – 1856. Bind 4, tillæget, side 217, "Versuch eines Briefes".
- 6 Jørgen Mikkelsen: Om kornhandel og kornpriser i Sydvestsjælland ca. 1740-1807. Art. i: Fortid og Nutid, 1993:3, s. 179-213.
- 7 Korsør Turistforening. Årbog 1921.
- 8 L. F. la Cour: Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. Korsør 1926.
- 9 Chr. Axel Jensen:
 - a) Kongegaarden, forhen Rasmus Langelands Gaard. Korsør Avis 7. maj 1901.
 - b) Kongegaarden og Basnæs. Korsør Avis 22. juni 1901.
- 10 Knud Bokkenheuser:
 - a) I gamle, længst -. Hagerups Forlag, 1919.
 - b) Korsør. Avisartikel i Korsør Avis 1902.
- 11 Kirsten Borg:
 - a) Korsør Fæstning. Udg. af Korsør Bibliotek 1994.
 - b) Opgørelse af Rasmus Langelands dødsbo (fra Korsør Byfogedarkiv, er ikke offentliggjort).

- 12 Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen: Korsør i 15.000 år. Udg. af Korsør kommune 2006.
- 13 J. H. Wessels samlede Digte. Udgivne af J. Levin, Kbh. 1878, side 298-301: Anmærkninger til digtet: "Til Herr Jens Baggesen".
- 14 Hanne Raabyemagle: Beskrivelse fra 1991 i fredningsakterne for Kongegaarden, Planstyrelsen, 1991, se www.kulturarv.dk
- 15 Seyer Mahling Beyer (provst): "Antiquarisk og Statistisk Topograhie over Egitzlef-magle Sogn og Vester=Flakkebjerg Herreds Pastorater...", Slagelse 1820.
- 16 Maleren og billedhuggeren Marius Hammann. Udstillingskatalog. Kongegaarden 1993. Tekst: Alice Fanøe og Kris Münster.
- 17 Kongegaarden i Korsør. Tekst: Paul Bell. Fotos: Børge Andersen. Udgivet af Foreningen Kongegaarden 1992.

Info

Mange flere oplysninger om Kongegaardens historie kan findes på www.kongegaarden.dk

For yderligere oplysninger om Kongegaardens nyeste udvikling se: "Kongegaarden i Korsør – regionalt center for billedkunst og musik", ill., 23 s. Udg. af Foreningen Kongegaarden i Korsør 2002. Tekst: Poul Erik Nielsen. Sælges fra Kongegaarden.

Forfatter

Poul Erik Nielsen var i mange år overbibliotekar ved Korsør Bibliotek, ligesom han har været stærkt engageret i Korsørs kulturelle liv i øvrigt. Ikke mindst fornyelsen af Kongegaarden som kulturcenter har Poul Erik Nielsen lagt beundringsværdigt mange kræfter i.

Adr. m.v.
Smedevej 3, 4241 Vemmelev
tlf. 5838 2525,
e-mail: p_e_n@post11.tele.dk

"...Han hævdede, at det maatte være tilladt uden nogen Indskrænkning at skrive om Regeringsformen, om den lovgivende, dømmende og udøvende Magts Handlinger, om Religion, om offentlige Embedsmænds og private Folks offentlige Handlinger – alt dette saa længe man afholder sig fra direkte at opfordre sine Medborgere til med fysisk Magt at kuldaste eller forandre Regeringens og de offentlige Autoriteters Handlinger, og saa længe som man ikke blander sig i nogen privat Mands private Handlinger eller huslige Liv..."

...noget om trykkefrihed, ytringsfrihed – og om pastor Michael Gottlieb Birckner i Korsør

Af Jørgen Nielsen

Hvis man tror, ovenstående citat er fra en fornyet igen-igen disput mellem vor tidligere udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen og Jyllands Postens (herostratisk) berømte kultureldaktør Flemming Rose om – gæt det selv! – så tager man fejl. Og hvis man endvidere tror, at den standende debat om ytringsfrihed og det "frie ord" er af nyere dato og "bare" har udgangspunkt i nogle tegninger af mænd med skæg og bomber i hatten – ja, så tager man endnu mere fejl. Begreber som og debatter om omtalte "frihed" er af betydelig ældre dato og har med mellemrum og over vekslende temaer fundet sted i mere end 250 år (men har nu blot ændret navn til den alt tilladte "ytringsfrihed")! - - lige siden salig Johan Frederik Struensee blandt mange andre for-tjenester fik ophævet magthavernes

censur på det talte og – især - det skrevne ord. "Trykkefriheden". Det var i 1770! Så længe det varede! I 1790'erne blev friheden atter indskrænket.- Og hvor Korsør ganske utilsigtet, men lige pludseligt blev en del af begivenhederne. Omend en meget lille del!

Trykkefriheden og Heibergs stok

Det drejede sig om to personer, nemlig teologen, forfatteren og kapellanen ved kirken i Korsør, Michael Gottlieb Birckner (1756 – 1798) og forfatteren og samfundskritikeren Peter Andreas Heiberg (1758–1841). Begge gik de i deres skrifter og med deres meningers mod hårdt i rette mod magthaverne: kongen, adelen og regeringen. Begge kom de i unåde og måtte bøde herfor.

Men lad os tage Heiberg først – og det må siges, at hans tilknytning til Korsør var såre sporadisk, ja den hviler såmænd blot på en anekdote. I hans litterære værker og skuespil indtog han en efterhånden stærkere og stærkere kritisk holdning overfor autoriteterne – regeringen og kongehuset – ligesom han ironiserede over, ja ligefrem afslørede misligheder i administrationen med mere. Han idømtes en række bøder for sine satiriske skrivelser og skuespil, og i 1799 kom det til en større retssag, hvor han med tilbagevirkende kraft – efter resultatet d. 27. september dette år af en ”Trykkekommission”s flerårige arbejde i form af en forordning – dømtes til at ”forvises Kongens Riger og Lande”. Dommen faldt juleaftensdag 1799, og den 7. februar 1800 forlod Heiberg under megen positiv opmærksomhed landet, bosatte sig i Paris og kom aldrig siden til Danmark.

Undervejs til Frankrig passerede Heiberg naturligvis Korsør, og medens han afventede overfart til Nyborg med smakken, boede han en nat hos storkøbmanden Poul Berg i Kongegaarden, som dengang var et yndet samlingssted for skønånder eller ”undertiden kendte Fremmede fra København”, som det hed.

For at give Berg en erindring gav Heiberg ham ved afskeden sin stok med ordene: ”Jeg har givet den Navnet ”Trykkefriheden”, og naar jeg nu rejser herfra vil jeg efterlade den i Danmark”. Således fortælles det, så det skal jo nok passe. Dog: Stokken er aldrig siden set!

Ikke så anekdotisk, og nok så tragisk

gik det pastor Birckner, som ifølge overleveringen ikke blev standsmæssigt *deporteret*, men derimod ”*deponeret*”... i Korsør...! Hvilket man så efter smag og temperament kan udlægge som en større eller en mindre straf end den, der overgik Heiberg.

”Modbydelighed for Forgemakkerne”

Birckner, født 1756, var søn af en murermester i København. Allerede som treårig mistede han sine forældre, men venlige mennesker tog ham i pleje og sørgede for hans uddannelse. Han blev student i 1772, studerede teologi med mere, måtte ernære sig som underviser og var i øvrigt velbevandret i både tysk og engelsk.

Birckner fik sin embedseksamen i 1784 og ville gerne have et præsteembede. ”Men da han havde ”Modbydelighed for de stores Forgemakker”, hvilket må udlægges som hans aversion imod at føre sig frem hos de magthavere, han senere kæmpede så hårdt imod, varede det en stund, inden dette ønske blev opfyldt, oplyser Dansk Biografisk Leksikon, udg. 1887/1905.

Først i 1790 blev han, som eneste ansøger, udnævnt til residerende kapellan ved St. Laurentii tyske menighed så fjernt som på vesterhavsøen Føhr. Længere borte kunne det næppe blive.

Allerede året efter fik han, ikke helt efter sin vilje, et kapellan-embede i Korsør. Han var ikke tilfreds med omflytningen. Her skulle han prædike to gange hver søndag imod

Portræt i profil af Birckner. Kobberstik af G. L. Lahde (1765-1833). Anvendt som frontispice i: M. G. Birckners samlede Skrifter, 1. del, Kbh. 1797. Scannet fra eksemplar i Sorø Akademis Biblioteks eje af Jan Preisler, Sorø.

hver tredie søndag på Føhr – og "alt var dyrt i Korsør".

Her spiste han hver dag hos sognepræsten, F. Plum og traf Henriette Christine Hornemann (1772-1845), datter af en kendt teolog og skønånd, dr. theol., senere med biskoprang, Claus Frees Hornemann, "en højhjærtet og højt begavet Kvinde", som i 1795 blev hans hustru.

Sandheden har ret til at kræve større offer

I hele sit liv havde Birckner beskæf-

tiget sig med forskellige verdslige, politiske såvel som åndelige bekvægelser, og ikke mindst den tabte "trykkefrihed" optog ham.

I en avis-kronik beskæftiger dr. phil. Axel Garboe sig med Birckner og hans skæbne:

"Han var godt nok klar over, at han her fremsatte Meninger, der vilde kunde blive ubehagelige. Han siger herom i sit Skrift: "Nu har jeg talt, min Samvittighed frikender mig fra daarlige Bevæggrunde, men kan jeg ogsaa være sikker paa de borgerlige Domstoles Frikendelse?... Vil dette Skrift skade mig med Hensyn til min Befordring? (forfremmelse, forf). Det er muligt, min Straf vilde blive den: at henslide, ja, maaske ende mine Dage i et Embede, hvis højt maadelige Indkomster kun kummerliggen kan ernære mig og min Familie. Dog ogsaa paa dette Offer, ifald det skulde fordres, har jeg belavet mig. Sandheden og Fædrelandet havde Ret til at fordre endnu langt større Ofre".

Det "Skrift", Birckner her hentydede til, var det højt estimerede litterære, videnskabelige og politiske med meget mere månedsskrift "Minerva", som uomtvisteligt har påvirket samtiden stærkt.

Han havde i flere år beskæftiget sig med problemet om *Trykkefriheden og dens Grænser*, og i sin ensomhed på Føhr skrev han en afhandling om denne trykkefrihed, som altså blev optaget i "Minerva" – og det var noget den gang.

Artiklen vakte enorm opsigt, og diskussionerne om emnet var lange og heftige – men populær hos magtterne var Birckner ikke just. Artik-

len blev fulgt op af flere, og også efter sin ansættelse i Korsør fortsatte han sine skrivelser.

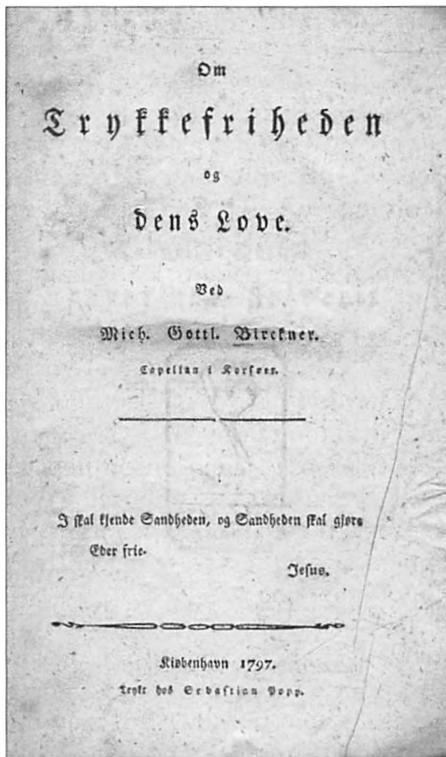
I 1797 kom hans første bog om emnet – 248 tæt skrevne sider i format 16,5 x 10 centimeter – sådan cirka som en stor salmebog.

I bogen giver han bl.a. udtryk for, at trykkefriheden "er et kraftigt Middel til at fremme Almenaand og Fødelandskjær-

lighed" og "et Middel til at sætte Ideerne i den for Sandhedens Udfindelse saa nødvendige Cirkulation og til at underrette Monarken om Ting, som han ellers evigt var blevet uvidende om".

Allerede samme år kom denne bogs anden del, "Videre Undersøgelser om Trykkefriheden og dens Love". Nu på 364 sider. Og der udkom siden en stor 3. udgave af bogen.

"Svar paa det Spørgsmål: Skal man undertrykke Adelen" : – "Ja, thi Adelen Fortrin er en Uretfærdighed og Borgeren kan, uden det Heles Skade, blive alt det, som Adelen nu ene er..." skrev Birckner 1790 i en afhandling i det fornemme, litterære tidsskrift "Minerva". Artiklen vakte enorm opsigt og blev oversat og citeret helt ned i Tyskland. (Salmonsens Konversationsleksikon 1926, bind 23).

Medens debatten raser om trykkefrihedens misbrug, nedsætter regeringen en kommission - men Birckner forblev tro mod sit budskab, og hverken sygdom eller fattigdom kunne kue hans kærlighed til frihed og sandhed.

Der udspandt sig en stor samfundsdebat blandt landets førende juridiske og politiske hjerner, og der blev udgivet hele bøger om Birckners teorier, f.eks. i 1797 "Forsøg til Bedømmelse af Mich. Gottl. Birckners Bog om Trykkefriheden og dens Love" ved assessor Peter Collett – en af tidens stærkest toneangivende jurister, der var ansat som

*Titelbladet til 1. udgaven af Korsør-kapel-
lanan M. G. Birckners: Om Trykkefriheden
og dens Love, Kbh. 1797. Scannet efter
eksemplar i Sorø Akademis Bibliotek af Jan
Preisler, Sorø.*

dommer ved Hof- og Stadsretten, og virkede som forfatter og tidskriftsredaktør. Desuden bragte han samme år anmeldelsen i "Kiøbenhavnske lærde Efterretninger", fordelt på 5 numre på tilsammen mere end 80 sider.

Collett var stort set enig med Birckner, men gik dog langt videre og mente, at det under visse omstændigheder "skulde være en Skribent til-
laadt at opfordre til Vold imod Regeringen - - Majoritetens Rejsning imod en Regering... ", lød det manende.

Og medens debatten rasede videre, greb regeringen til den ikke ukendte udvej: Man nedsatte den ovenfor nævnte kommission om, "*hvorledes Trykkefrihedens Misbrug bedst kan forebygges*".

Myndighedernes – kongehusets – reaktioner var kraftige, og for sine synspunkter blev Collett uden dom, men ved kgl. resolution af 30. september 1797, afsat fra sin stilling som assessor – dommer – i Hof- og Stadsretten. Uden pension. Han opnåede dog i 1800 bestalling som prokurator på St. Croix(!), hvor han døde i 1823.

Birckner, derimod, blev ikke anklaget og fik ingen straf – undtagen altså den at måtte nøjes med et fatigt embede. I Korsør!

Jo, da, der var sandelig forskel på folk... Også når der skulle dømmes.

- det han anså for sandheden

Hvordan Birckner formåede at hol-

de sine politiske synspunkter og den fortsatte debat om trykkefriheden i live, vides ikke, og hvor han boede i Korsør, og hvordan han varetog sit kirkelige kald, er heller ikke oplyst – men småt må det have været.

Sygdom plagede ham, og i 1798 blev han indlagt til behandling på et sygehus i København. Sidst på året fik han underretning om, at han var kaldet som sognepræst i Vemmelev og Hemmeshøj, hvilket kunne have givet ham et rimeligt udkomme og en tålelig tilværelse. Men han nåede aldrig at tiltræde, for allerede dagen efter, den 1. december, døde han.

"En Mand af en ikke helt almindelig Støbning var brat standset paa sin jordske Løbebane", slutter Axel Garboe sin kronik - og i hans eftermæle i Dansk Biografisk Leksikon hedder det, at "hverken Sygdommen eller Fattigdommen kunde kue hans Kærlighed til Friheden og hans Mod til at træde i Skranken for det, han holdt for Sandhed".

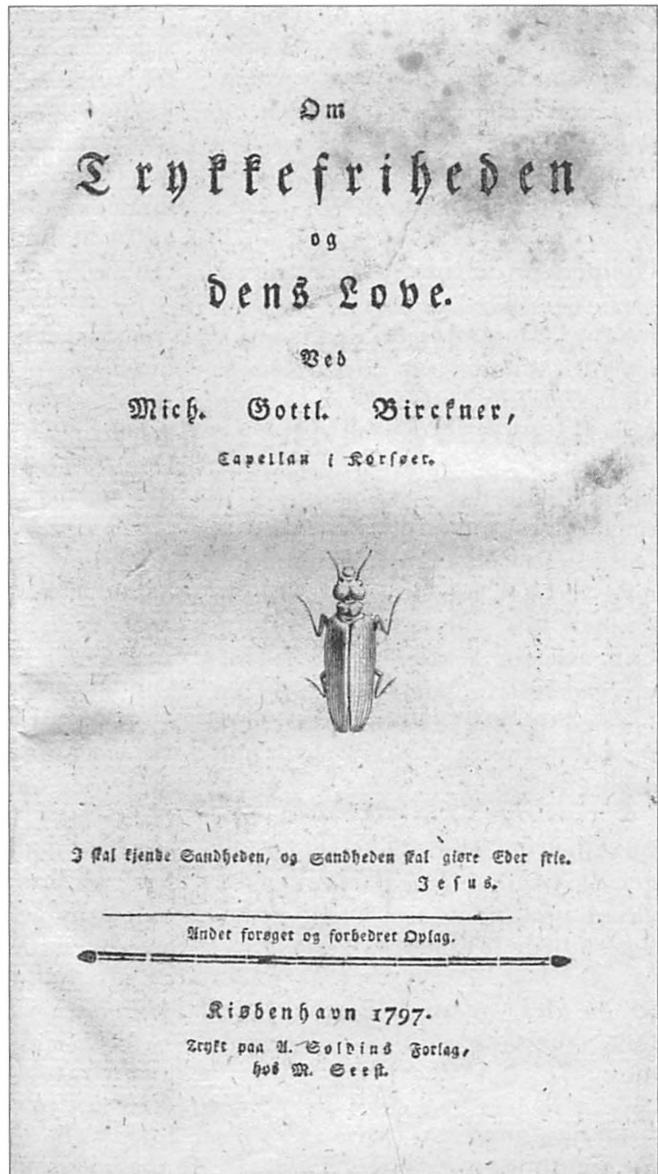
Om Gud – og Antigermanismen...

Vel var det kampen for trykkefriheden, der var Birckners "*uvisnelige Hæderskrans*", men også en række andre af datidens politiske og åndelige rørelser beskæftigede ham i hans kummerlige tilværelse i Korsør. Således skrev han en række artikler og afhandlinger om, "*Hvorfor taler Menneskene i deres Selskaber saa lidet og sjældent om Gud og Religion?*", en apologi (fralæggelse af skyld, forsvar) "*Om den gejstlige Stand*", en afhandling "*Om Kristendommens højeste Moralprincip*", og "*Om Kjærlighed til Fædrelandet*", og meget andet - - samt

et forsvar for kosmopolitismen(!) imod den "Antigermanisme, der længe nok har skjændet den danske Nations Navn blandt fremmede" (...!). Hvad han så ellers havde ment med dét.

Inden sin død havde Birckner

påbegyndt en udgave af alt, hvad han havde skrevet. Interessen for dette værk var på forhånd stor, idet der var tegnet hele 2.100 *Subskriptioner* (abonnementer). Men værket nåede aldrig at blive færdigt og udgivet.

Titelbladet til 2. udgaven af Birckners værk om trykkefriheden, der udkom samme år som 1. udgaven, afviger fra det første titelblad ved at være forsynet med billedet af en skarabæ, måske at opfatte som symbol for Opstandelsen.

Scannet af Jan Preisler, Sorø, efter eksemplar i Sorø Akademis Bibliotek.

Korsørs fattige minde om den store tænker

På hjørnet ved Byskolen (som altså ikke hedder Byskolen mere), findes det eneste minde, Korsør nogen sinde har sat for Birckner. Da byrådet den 6. oktober 1898 gav navne til gaderne i Korsør – 24 af dem i hvert fald – skulle man finde et nyt navn for den ubetydelige Kroghsgade fra Jens Baggesens Gade ned til stranden! (nu Teilmanns Alle), navngivet efter en malermester i byen. Da fandt de vise fædre på, at denne uanselige stump gade skulle bære Birckners navn - - og som denne store tænker og samfundsdebattør levede et så beskedent liv, at han end ikke blev straffet for sine kæatterske tanker, således satte Korsør ham det mindst tænkelige minde – *Bircknersgade*.

Mindestøtten ved Skt. Povls Kirke

Men henne på Kirkepladsen ved Skt. Povls Kirkes nordlige side står en fornem mindestøtte, ca. 3 alen høj, bekostet af gehejmeråd Jonas Collin (H. C. Andersens velgører): "*Sandheden tro døde Michael Gottlieb Birckner den 1 ste December MDCCIIIC*", står der på den.

Gehejmerådens generøsitet skyldes, at han længe forinden, i november 1803, havde giftet sig med Birckners enke. De fik sammen bl.a. sønnen Edvard.

Edvard Collin donerede senere – langt senere – et beløb på 100 rigsdaler til Birckner-mindestøttens vedligeholdelse. Pengene er for længst brugt, men vedligeholdel-

sen har kirkens menighedsråd med veneration påtaget sig.

Samtiden gav dog Birckner endnu et minde: I "Kjøbenhavnske lærde Efterretninger" for året 1799 skrev Korsørs sognepræst, Frederik Karl Gutfeld, en mange sider lang og meget smuk mindetale om "den almeennyttigste Sandheds frimodige og oplyste Talsmand".

Om at ligne det gode med et hvedekorn

Under udarbejdelse af denne artikel har jeg haft lejlighed til at blade og læse i Birckners værk "*Om Trykkesfriheden og dens Love*". Anden forøget og forbedret Oplag – 1797."

Det blev en svær opgave, for selv om jeg med rimelighed mestrer at læse den gotiske skrift (de krøllede bogstaver), forstod jeg – ret at melde – ikke ret meget af det skrevne. Form, udtryksmåde og indhold var en ganske anden end den noget overfladiske (men dog nogenlunde forståelige) debatform, vi kender i dag – om ytringsfriheden for eksempel...!

Men jeg har nedenstående gjort en renskrift af værkets begyndelse, så kan man jo selv dømme om min uformåenhed...:

*"Deres Kongelige Højhed Kronprins Frederik tilegnes dette Skrift underdanigst".
"I intet Land har det været forbudt, og kan heller ikke, saa længe man ikke tilige reent vil forbyde Bogtrykker/Pressens Brug, være forbudt at skrive om Staten og den herskende Religion uvedkommende Ting. Et Folk, som nyder denne*

Frihed, men ingenlunde har Tilladelse til at trykke noget imod Regeringen, Lovene, Religionen o.s.v., som aldrig i Skrifter tør dadle de første, eller skrive noget, som er afvigende fra det sidste, kan aldrig rose sig af at besidde hverken indskrænket eller uindskrænket Trykkefrihed.

Saaledes var fuldkommen Danmarks Tilstand før Trykkefrihedens Respit af 14. september 1770. Ingen havde Tilladelse at ytre sig det allerringeste, der i mindste Maade kunde synes at være Regieringen mishagelig, eller afvige fra den herskende Kirkes Læreform, og for kraftigst at hindre ethvert Forsøg af denne Slags, var enhver Forfatter forbunden til at underkaste sit Manuskript Censurens despotiske Domstol, hvorfra ingen Appel fandt Sted.

Trykkefrihedens Reskripter kom for Lyset,

Censuren blev ophævet, og alt hvad der kunne føre en Pen, blev strax sat i Arbejde; Skandskrifter og Pakquiller, som de, der kostede mindst Indsigt og Arbejde, og altid fandt vissæt Afræk, vrimlede ud fra Pressen. Man kunde med Shakespeare, ligne det Gode, som i denne Periode kom for Lyset, med et enkelt Hovedkorn i en heel Skieppe Avner; man kunde søge en heel Dag efter det, og naar man omsider fandt det, var det neppe den Møje og Søgen værd”.

Osv. osv. i den dur, 364 sider....!

Måske skulle vi bede Uffe og Flemming og Anders og Villy og Brian og Birthe Rønn og alle de andre kloge hoveder... Og Pia! om at læse Birckners skrifter. De må vel have forstand til at forstå den dybere mening.... Og kunne måske oven i købet tage ved lære!

Trykkefrihed, en definition:

Salmonsens Konversations Leksikon, bind 23, 1926:

Trykkefrihed er – som det allerede findes udtrykt i den franske Nationalforsamlings Erklæring af 26. Aug. 1789 – den enhver Landets Borger tilkommende Ret til uhindret at trykke hvad han vil, dog under Ansvar for Misbrug i de i Loven bestemte Tilfælde c: uhindret af offentlig Myndigheds forebyggende Indskriden at offentliggøre sine Tanker i Tryk eller paa anden maade reproducet Form, det være i særskilt Skrift, gennem Pressen eller ved Opslag. Trykkefriheden fremtræder historisk som en logisk Konsekvens af Ytringsfriheden; den er en Forudsætning for den almindelige borgerlige, religiøse og politiske Frihed, ligesom den er Bolværket om alle disse Friheder. T. er ikke i noget Land absolut og ubetinget i den Forstand, at Loven ikke kender dens til Straf hjemfaldne Misbrug. Overalt udøves Trykkefriheden under Ansvar for given Lov.....

I Danmark (og dermed Norge) indførtes Trykkefriheden ved forordning af 14. September 1770; men allerede 7. Oktbr. 1771 blev den givne Frihed atter begrænset og end mere efter Struensees Fald. Under Bernstorffs liberale Styre blev T. udvidet, men på ny beskaaret ved Forordning af 27. September 1799.

I Grundloven af 1849 indførtes Trykkefriheden – Pressefrihed.

Først den 3. Januar 1851 indførtes Frihedsprincippet ved Lov – i Danmark.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Kilder:

Birckner, M. G.: "Trykkefriheden og dens Grænser", art. i: Minerva, 1790

Birckner, M. G.: Om Trykkefriheden og dens Love, Kbh. 1797

Collett, Peter: Forsøg til en Bedømmelse af Mich. Gottl. Birckners Bog om Trykkefriheden og dens Love, Kbh. 1797 (2. oplag)

Collett, Peter: Anmeldelse af Birckner-bogen i: "Kiøbenhavnske lærde Efterretninger", 5 numre i 1797

Gutfeld, Frederik Karl: nekrolog over Birckner i: "Kjøbenhavnske lærde Efterretninger", Kbh. 1799

Opslagsværker:

Dansk Biografisk Leksikon 1887-1905

Salmonsens Konversations Leksikon 1926

Litteratur:

la Cour, L. F.: Korsør – Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie, Korsør 1926

Garboe, Axel (1886-1970). Kronik af ukendt dato

Nielsen, Jørgen: "Korsør på tværs" (I), side 64-65

Se i øvrigt materiale på Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn.

Forfatter

Artiklens forfatter har en både grafisk og journalistisk uddannelse. Var tidligere redaktør af det konservative dagblad Korsør Avis og fra 1957 til 1986 bogtrykker i Korsør og udgiver af ugebladet Korsør Posten. Han har, siden han gik på pension i 1986, skrevet flere end 300 lokalhistoriske artikler til Korsør Posten, i flere lokale jubilæumsaviser og jubilæumsskrifter m. fl. publikationer. En række af artiklerne er udgivet i bogform: "Korsør på tværs" 1, 2, 3, 4 – alle med undertitlen "Skæve og skæmtomme træk af Korsørs historie". Hvormed han koketterer, at han ikke er "historiker", men blot journalist med hang til "den gode historie" og de nemme løsninger.

I 2006 kom, nok så alvorligt, "1940 – et år i Korsør" om blandt andet 9. april og den tyske besættelse - og sidst, i 2008, "Drømmen om en rugmark" om maleren Thomas Adserballe. Alle Jørgen Niensens bøger, publikationer og en række avisartikler, som (endnu) ikke er udkommet i bogform, kan findes og læses på Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn. Bøgerne kan desuden lånes på alle biblioteker.

Jørgen Nielsen er født i Slagelse 6. november 1926 og lever i rimeligt velgående i Korsør....

Jonas Collin (1776-1861) skulle egentlig ikke trækkes så meget i forgrunden, for hans rolle i historien om H. C. Andersen, Gottlieb Birckner og Korsør er mere den som den grå eminence, men her blev der altså plads til ham!

I 1803 giftede han sig med Birckners enke Henriette og tog hendes to små døtre til sig. Sammen fik de selv fem børn.

Jonas Collin tog sig også af Birckners eftermæle ved at sørge for rejsningen af det heldigvis endnu bevarede monument på dennes grav ved kirken i Korsør. Hertil valfartede Collins protégé H. C. Andersen flere gange fra 1830'ernes midte og frem.

Brystbilledet af den aldrende Collin er trykt som litografi o. 1850 efter et maleri af den i Ringsted fødte maler Jørgen Roed. Scannet af Jan Preisler, Sorø, efter eksemplar i privateje.

H. C. Andersen, M. G. Birckner og Korsør – med Henriette Collin den ældre som omdrejningspunkt

Af Helge Torm

Indledning

Syv år før H. C. Andersen blev født, døde den i samtiden berømte, filosofisk anlagte trykkefrihedsforkæmper Michael Gottlieb Birckner (1756-98), der teologisk uddannet virkede som præst i Korsør de sidste seks år af sit liv¹.

Gottlieb Birckners demokratisk begrundede kritik af enevældens censorerende fremfærd i 1790'erne blev nok husket et rum stykke tid som en mindeværdig indsats, men spillede Birckner nogen større rolle i bevidstheden hos eftertidens skribenter eller meningsdannere i samfundet såsom forfatteren H. C. Andersen? Næppe.

I 1882 udtrykte Edvard Collin det således tre generationer efter Birckners død:

"Der er nu vistnok kun Faa, der kjende denne Mands Betydning for den Tid, da han levede og virkede som Trykkefrihedens modige Forkæmper...det er nu glemt, at han blev et Offer for sin Sandhedskjærlighed..."

Intermezzo med Oehlenschläger

Den store digterånd Adam Oehlenschläger (1779-1850), som til dels

var samtidig med Birckner, idet han var en ung mand på o. 20 år, da Birckner nærmede sig livets afslutning, lod sig i nogen grad optage af denne samfundsdebattør, altså rent litterært, og det skete så tidligt som i 1804-05.

Anledningen opstod i sommeren 1804, da Oehlenschläger på sin rejse til Langeland via Fyn gjorde ophold i Korsør. Han ankom den 6. juli 1804 kl. 15 og indkvarterede sig. Om aftenen så han sig godt omkring i byen og kom i den forbindelse hen til kirken – og til Birckners grav, hvor han bed mærke i inskriptionen på mindesøjlen (jfr. nedenfor).

Så inspireret var digteren nu, at han samme aften begyndte på et digterværk, der skulle gengive hans indtryk fra hele rejsen i forskellige former for strofer.

Da det færdige epos forelå i 1805³, kunne folk i "Korsør-afsnittet" læse et digt om byen, hvori Oehlenschläger udtrykker sin ikke så lidt betingede kærlighed til den. Sin opfattelse af Korsør sammenfattede Oehlenschläger som byen, "hvor Jens Baggesen fødtes" – med den

mindre smigrende tilføjelse: "Hvor liden!". Det sidste, som er en simpel, men også nedladende konstatering (i 1801 havde byen blot 1.219 indbyggere), er dog nok så meget afledt af Baggenses berømte digt: "Der var en Tid, da jeg var meget lille", som udkom første gang i 1785. (Baggesen blev født 1764 på Korsør Fæstning og døde 1826 i Hamborg). Læseren af Oehlenschlägers "Langelands-Reise" kunne endvidere i to selvstændige digte erfare hans funderen over hhv. fæstningens og kirkens skiftende brug gennem tiderne for til sidst at kunne gøre sig bekendt med et provokerende digt under overskriften "Birkners Gravskrift":

"*Sandheden troe døde Birkner!*"
Hvad var han?
"En redelig Borger."
Ellers intet? "Skrivent!" Meer ey?
"Christen og Præst."
Giv da Keiseren det som er Keiserens,
Gud det som Guds er;
Og sæt for "Sandheden" Gud! bedre det
passer sig her."

Her er Oehlenschläger ude med riven – og det på en noget utiltalende måde. Han var ikke før senere i livet positivt indstillet over kristendommen, eller det som den danske kirke stod for. Det må være baggrunden for Oehlenschlägers fordrejning af Birckners modige indsats i sin samtid, som om en præst ikke kunne kæmpe for borgerlige rettigheder og begrunde det kristeligt. Faktisk bringer Birckner et Jesus-ord som motto på titelbladet til "*Om Trykkefriheden og dens Love*": "*I skal kjende Sandheden, og Sandheden skal gjøre Eder frie.*" (Se ill. nr. 2

og 3 i Jørgen Niensens artikel her). Sin Gud tro – ja, det var (og er) vel alle præster og behøvedes ikke blive fremhævet...

Men Birckner er i det mindste den eneste af de personer, der har haft tilknytning til byen, som får sit eget digt.

Næste gang Oehlenschläger sætter Korsør på vers, sker det en menneskealder senere, da han i forsommeren 1835 atter har berejst Fyn. Denne gang bliver der ikke brugt slet så megen plads på byen. Den må nøjes med poetisk omtale på de seks slutlinjer i digtet "Personposten". Men igen karakteriseres Korsør som "*den By, hvor Jens Baggeseu fødtes*", og Birckner? Ja, ham er der end ikke tænkt på i denne omgang.

Gemakker og gemytter

For H. C. Andersens vedkommende gjaldt det, at han selv var svært godt tilfreds med det enevældige system, som han nød økonomiske fordele af, og han led bestemt ikke som Birckner af "modbydelighed for forgemakkerne"³, men havde tværtimod som almindeligt kendt selv forsmag for de bonede gulve hos såvel kongelige som adelige personer!

Men Birckner blev så at sige en agtet skikkelse for Andersen på det menneskelige plan, hvad der igen var af betydning ikke blot for hans mange, men alle sammen ganske kortvarige, ophold i Korsør, men også for hans litterære omtale af denne provinsby.

Inden vi ser nærmere på den sam-

menhæng, som Birckner og Korsør udgjorde i forfatterens optik, skal årsagen til, at Andersen overhovedet som ung mand fattede interesse for den længst afdøde Birckner, belyses.

Birckner-familien

Gottlieb Birckner, der i 1792 var blevet udnævnt til residerende kapellan i Korsør, blev næsten 40 år gammel den 17. juli 1795 gift med den 16 år yngre Henriette Christine Hornemann (1772-1845), der var præstedatter. Hendes far, Jacob Utzon Hornemann (1720-1787), havde i 1766 fået embede i Marstal. Her blev Henriette født. Hendes mor var Margrethe, f. Sadolin (1738-1810)⁶. Iflg. Fr. Nielsen traf Birckner sin tilkommende hustru hos den lærde sognepræst i Korsør, dr. phil. F. Plum (f. 1760 i Korsør og død 1834 i Odense). Han var virksom i Korsør i årene 1791-96 med bopæl på Algade 53 nær kirken⁷, men der findes andre oplysninger, som godtgør, at kontakten også kan være opstået eller i det mindste blevet styrket ved, at Birckner plejede omgang med provst Morten Thomsen Bredsdorff (1757-1841), som han som jævnaldrende må have læst teologi sammen med i København, ligesom de begge må have kendt den kun få år ældre Plum fra studieårene.

Hen ved 30 år gammel (i 1787) giftede Bredsdorff sig med Ellen Cathrine Hornemann (1763-1827), som vel at mærke var storesøster til Henriette. Og samme år blev husstanden i Vester Skerninge øget med Ellen Cathrine Bredsdorffs mor og dennes flok af uforsørgede børn, bl.a. netop Henriette, 15 år

dengang, fordi moderen var blevet enke og ingen fremtid havde i Marstal⁸.

I 1790 efterfulgte Bredsdorff sin afdøde far som provst i det fynske Salling herred og tillige som sognepræst for Vester Skerninge og Ulbølle, og med sin familie – og konens – boede han fra da af i den fædrene præstegård i Vester Skerninge, smukt bevaret til i dag.

At Birckner, efter i 1792 at være kommet tilbage til Sjælland fra "udlændigheden" i Føhr⁹, havde personlig forbindelse til dette hjem, bevidnes af en indførsel fra august 1793 i Ellen Cathrine Bredsdorffs endnu bevarede stambog, hvori Birckner priser venskabet med hendes mand¹⁰.

Ved sådan et besøg kan Birckner have mødt fruén i husets langt yngre søster, og måske har de så sværmet i den store, romantiske præstegårdshave?

Det er et spørgsmål om, hvor meget man skal lægge i den unge Henriette Hornemanns tilknytning til Plums hjem i Korsør. Var hun lejlighedsvis gæst eller tjenestepige? Vel snarere det sidste, og i så tilfælde måske på Birckners anbefaling!?

Det bircknerske hjem i Korsør

Efter brylluppet, der utvivlsomt stod i kirken i Vester Skerninge med Henriettes svoger som forretter, flyttede Henriette Birckner til Korsør for at stifte bo sammen med brudgommen, hvis adresse som ungkarl i byen i de første år af hans embedstid ikke ses anført nogen steder.

Meget tyder på, at fra sommeren 1795 boede det nygifte ægtepar Birckner i ejendommen på hjørnet af Slottensgade (nuv. nr. 30) og Snukkerupgade (nuv. nr. 2), altså ganske tæt ved kirken. Pudsigt nok boede Jens Baggesens mor, Anna Møller (1734-1818), i sin enkestand i samme ejendom¹¹.

Ejendommen var dengang var opmuret i 2 etager på 8 spærfag og havde teglhængt tag, men blev senere erstattet af en længere, enetages bygning, der 1918 blev forhøjet med en etage. I dag ligger der en moderne, lav bygning på 1½ etage, opført som et led i området byfornyelse o. ca. 1990, dog holdt i gammel købstadsstil. Den var i Birckners tid først ejet af købmand Marcus Lauritzen (fra 1792-96) og dernæst af Magnus von Dernath (fra 1796-99)¹².

Her levede de lykkeligt sammen. Der kom to døtre i ægteskabet: Maria (eller almindeligvis Marie), født i 1796, og Johanne (med kalde-navnet Hanne), født i 1797.

På 2-årsbryllupsdagen, den 17. juli 1797, digtede Birckner, som i den festlige anledning sammen med sin hustru var taget til præstegården i Vester Skerninge, en hyldest til hende, som han kunne takke for havde reddet fra ham at gå under på grund af sygdom. Bl.a. hedder det i digtet:

*"Du kom, og Roe og Fryd og Eden med
Dig kom.
Da svandt det tykke Mulm; da Vaarens
Blomster spired,
Og Eden stod, hvor Du paa Jorden tri-*

*ned frem
Med dobbelt Skiønhed klædt; min Barn-
doms gyldne Dag
Ledt ved din milde Haand besøgte mig
igien."*¹³

I et ledsagende brev udtrykte Birckner de fromme ønsker: *"Bliv længe
Din Marias lykkelige Moder og Din
Gottliebs kærlige og glade Ægtefælle."*¹⁴

Også på venner gjorde hjemmet indtryk af fred og harmoni:

*"Var ikke Hans (Birckners, forf.)
Huus en stille Bolig for den ægteskabelige
og faderlige Kierlighed og hver mild,
velgiørende Dyd, og hver huuslig Glæde,
der svæver i dens velsignende Fied?"*¹⁵

Denne udtalelse, der er fremført kort efter Birckners død (jfr. nedenfor) af Korsørs daværende sognepræst Frederik Carl (eller Karl) Gutfeld (1761-1823) viser i sig selv, at denne færdedes i hjemmet, men Gutfeld bekræfter det ved at fortsætte:

*"...med sagte, men uimodstaaelig Vælde
hendroges man til den Ædle; med
Glæde dvælede man hos Ham, og stedse
forlod man Ham bedre end man kom."*¹⁶

Det skal føjes til, at Gutfeld og hans kone Caroline Frederikke, f. Bigum, skrev hilsener i fru Birckners stambog¹⁷, og det kan næsten kun være foregået i hendes hjem.

Formentlig har også Gutfelds for-gænger i embedet, sognepræst Fr. Plum, gæstet det bircknerske hjem, såsom Birckner som nævnt kom som gæst i Plums præstebolig på den anden side af kirken.

Birckner og Baggesen

Og har Birckners ikke haft bare lidt samkvem med naboen, Baggeseens mor? Og derigennem fået nyt om hendes søns liv og rejser i det store udland? Om Baggeseen besøgte Korsør i de perioder, han var hjemme i Danmark i Birckners tid (1792-98) er uvist. Det drejer sig om efteråret 1789 –foråret 1793, sommeren 1796 – foråret 1797 og slutningen af 1798 – sommeren 1799. Har han lige haft tid at besøge sin mor på gennemrejse, er det vel alt.

Omvendt, ved vi, kendte Birckner sin Baggeseen. I afhandlingen *"Svar paa det Spørgsmaal: Skal man undertrykke Adelen?"* bruger Birckner et Baggeseen-citat som motto:

*"Hvo skabte vel af Jorden Ridder og Træl,
Tidt boer i den Ringe den ædelste Siel."*¹⁸

Gottlieb Birckners død

Desværre varede Birckner-ægteskabet ikke mere end tre et halvt år, da Gottlieb Birckner efter nogle års svækkelse af helbredet døde i sit hjem den 1. december 1798, blot 42 år gammel og efterladende sig en enke på 26 år og to små døtre. Fire dage før sin død nåede han endnu en gang at sige sin hustru en tak for al hendes kærlighed og fromhed¹⁹.

At det bircknerske ægteskab var lykkeligt, bekræftes af provst F. C. Gutfelds gribende skildring af Gottlieb Birckners sidste, svære tid i hjemmet i Korsør. Deri giver Gutfeld også en moderne klingende diagnose på årsagen til Birckners alt for tidlige død, som i koncentreret

form lyder: for meget arbejde og for lidt motion! Det var dog fagligt set snarere tuberkulose, som tog livet af ham, hvad den besværlige transport til annekskirken i Taarnborg – den foregik til dels med båd –, nok kan have udløst²⁰.

Fremtiden tegnede ellers lyst for Birckner sidst på året 1798, idet han den 28. november 1798 var blevet udnævnt til sognepræst i Vemmelev-Hemmeshøj pastorat. Det var en oprejsning for ham, som opmuntrede ham for en kort stund, men som han ikke skulle høste frugten af.

Fig. 1. Frederik Carl Gutfeld, Birckners gode kollega og ven samt mentor for H. C. Andersen. Afbildet af miniaturemaleren Niels Iversen Bredal (1772-1831) i 1816, da Gutfeld var Holmens provst og blevet tildelt dannebrogsoordenen, der fra 1808 kunne ydes som tegn "paa erkendt Borgerværd". Scannet af Jan Preisler, Sorø, efter billede i Karl Larsen (KL): H. C. Andersen i Tekst og Billeder; København 1925, s. 43 (hvor KL fejlagtigt tildeler Gutfeld mellemnavnet "Poul"). Originalbilledet beror i Det Kongelige Bibliotek.

Begravelsen

Fra Gutfelds hånd har vi også en kort beretning om begravelsen:

*"Hans (Birckners, forf.) Begravelsesdag var en almindelig Sorgsdag for Stedets Indvaanere. Alle fulgte hans Liig, alle stode med vaade Øine ved Graven, og hørde den skjønne, rørende Tale, hvormed han Ven, den ædle Plum, hædrede hans Minde. Alle vendte tilbage med stille Veemod, og udentvil med større Ahnelser om det Bedre, der engang bier Mennesket: Udødeligheden."*²¹

M. G. Birckner blev begravet på kirkegården udenfor Skt. Gertruds Kirke, iflg. information fra 1836 (se nedenfor) på en plads i den nordvestligste ende af kirkegården, hvor kirkegårdsmuren nåede ud langs med Snukkerupgade. Selve gravstedet var vel i begyndelsen ikke andet en reguleret og ophøjet bunke jord, sikkert forsynet med et kors af en slags²².

Mindehøjtidelighed efter begravelsen

Skjerk hævder, at det var Gutfeld, der holdt mindetalen ved Birckners død²³, men iflg. Gutfeld selv var det som anført Plum, der stod for det (en omstændighed Skjerk ikke er klar over), og to officielle taler blev (og bliver) der normalt ikke holdt, og det blev der heller ikke ved denne lejlighed!

Nej, sagen er den, at Skjerk gør sig skyldig i en misforståelse, for vel holdt Gutfeld en mindetale for Birckner, men det skete nogen tid senere ved en særlig mindesammenkomst, som er upåagtet i den lokalhistoriske litteratur, hvorfor jeg

vil gøre en del ud af omstændighederne her.

Det er den bevarede mindetale²⁴, som selv giver oplysninger om tid og sted. Hvad tidspunkt angår, taler Gutfeld indledningsvis til sine tilhørere om begravelsen som et overstået fænomen²⁵, men kommer desværre ikke nærmere ind på hvilken dag, der er tale om. Stedet, hvor mindehøjtideligheden udspillede sig, er det derimod mere sikkert at udtale sig om, idet Gutfeld i begyndelsen flere gange siger "nær ved Graven" og senere i talen udtaler:

*"Det Sted jeg staaer paa, er høitidelig indviet Religionen og Oplysningen, høitidelig helliget Betragtningen af Menneskehedens vigtige Anliggender, af Venskabets blide, velgjørende Dyder, skulde jeg da vel frygte for at tale uhensigtsmæssig, naar jeg paa dette Sted, i Dag taler om Religionens og Oplysningens og Menneskehedens og Venskabets Tab ved vor Birckners Død?"*²⁶

Det kan vel ikke forstås som andet end Skt. Gertruds Kirke? Dog er det lidt mærkeligt, at Gutfeld omtaler sine tilhørere som "staaende", stedet og talens længde taget i betragtning, men som den veltalende åndsperson, som Gutfeld var kendt for at være og også var i denne situation, har han fængslet sit publikum.

Enkefru Birckner hjulpet af venner

Ved sin mands død mistede fru Birckner retten til enkepension, iflg. Wiberg ikke kun fordi Birckner ikke nåede at blive indsat som sognepræst i Vemmelev, men også

fordi han "havde paadraget sig Kanceliets Unaade ved sine Undersøgelser af Trykkefriheden". Det sidste må stå for Wibergs egen regning. En kapacitet som nu afdøde landsarkivar Harald Jørgensen tager dog oplysningen for gode varer²⁷.

Hvorom alting er: Venner af Birckner samlede penge sammen til opretholdelse af enkens og hendes to børns liv, men der var vist, som vi straks skal se, også et andet formål med pengegaven, med mindre der var tale om en ekstra, særskilt donation, men en sådan er ikke nævnt i kilderne eller litteraturen. Primus motor blandt de hjælpende venner var en vis Jonas Collin (1776-1861), som ikke mange år senere blev mere end bare en gamild ven af hende. Vennerne var alle medlemmer af "Selskabet for Sandhed", som udgav sit eget tidsskrift "For Sandhed"²⁸. Mon ikke Birckner også havde frekventeret dette selskab?

Ikke mindre end 2.500 rigsdaler blev det til, en betragtelig sum, men hun var jo ganske ung, og ingen kunne jo vide, hvor længe hun skulle sidde i enkestand²⁹.

Relationen mellem Gottlieb Birckner og Jonas Collin

Når den senere så kendte Jonas Collin, der i 1798 forestod indsamlingen af penge til enkefru Birckners underhold, var blevet ven af hendes mand, hang det sammen med, at Gottlieb Birckner i en periode havde været huslærer for den unge Collin.

Jonas Collin kom aldrig i skole, men fik al sin skolelærdom igennem

undervisning hjemme. I rækken af huslærere figurerer Birckner som den fjerde. Han havde Collin som elev fra 1789-90. Om ham beretter Collin selv:

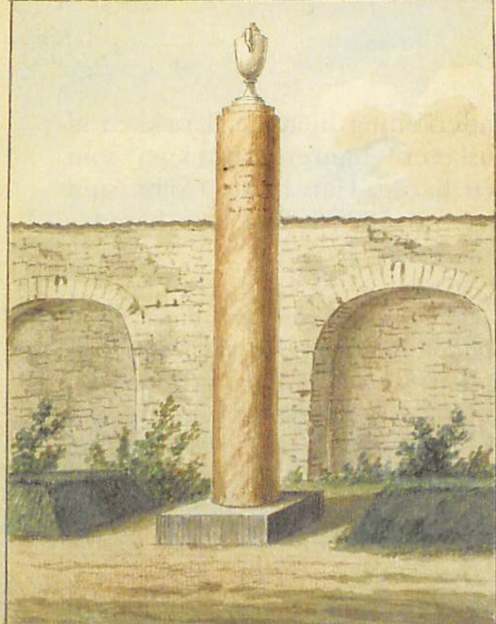
"...Philosophen, den elskværdige Michael Gottlieb Birckner...yndede Mathematik og Physik, og da han logerede i vort Nabolav, var jeg ofte kommen til ham og set hans physiske Eksperimenter. Han begyndte strax ved Siden af de egentlige Skolefag at undervise i Engelsk, et Sprog, hvis Litteratur han var særdeles hjemme i. Han havde længe, kjed af Informati-onslivet, søgt Præstekald, og omtrent et Aar efter at han havde begyndt at læse med mig, blev han kaldet til Vesterland-Føhr (han talte og skrev til Fuldkommenhed Tydsk)."³⁰

Det nabolag, Collin peger på, er kvarteret omkring den collinske gård i Bredgade, altså i Frederiksstaden.

Udsmykningen af Birckners gravsted

Velsagtens i løbet foråret 1799 blev et fint monument i form af en søjle af sandsten, stående på en ikke-bevaret sokkel af sandsten og kronet af en urne af marmor, alt i klassisk stil ("empire-monument", Trap 1954), opstillet inde på Birckners grav. I søjlen blev øverst indhugget følgende trelinjede inskription: "Sandheden tro døde Michael Gottlieb Birckner den 1ste December MDCCI-IC"³¹.

Vedr. denne inskription oplyser Gutfeld det interessante, at det var "hans (Birckners, forf.) Svoger, Provst Bredsdorff i Fyhn, der har "sat den saa sande som skjønne Gravskrivt"³².

Kunstneren Søren Michael Gottlieb Birckner den 6te September
M.D.C.C.II.C. paa Korsør Kirkegaard tegnet den 25 Junii 1800.

Fig. 2. Gottlieb Birckners gravsted på kirkegården ved daværende Skt. Gertruds Kirke i Korsør. Akvarel af den topografisk interesserede maler Søren Læssøe Lange (1760-1828), som den 25. juni 1800 lagde vejen forbi stedet med det dengang ganske nye monument. Bemærk også kirkegårdsmuren, som der ellers ikke haves billeder af. Sceneriet her kan - sans comparaison - give mindelser om Assistens Kirkegård på Københavns Nørrebro. Kunstværket, der er udført med blæk, tusch og vandfarve, måler 30 x 41 cm. Det har siden 1936 tilhørt Nationalmuseet, hvis Historisk-Topografiske Arkiv venligst har stillet billedet til rådighed. Denne figur og figur 3 gengives her for første gang i farver.

Det kunne være interessant at få sat navn på kunstneren og/eller stenhuggeren, som stod bag udformningen af monumentet. Var det lokal arbejdskraft, eller skulle man til hovedstaden for at få opgaven løst? En billedhugger på den tid, som skabte mange monumenter af enhver art, er den berømte Johannes Wiedewelt (1731-1802), mester for bl.a. Holbergs sarkofag i kirken i Sorø. Det turde dog være en mis-

Borgmester Torps minde paa Korsør Kirkegaard tegnet den 6 Septemb. 1801.

Fig. 3. Gravstedet for borgmester Andreas Torp, f. 1767 i København, død 21. januar 1801 i Korsør. Akvarel ligeledes udført af Søren Læssøe Lange, men et år senere end for Birckners gravsteds vedkommende, nemlig den 6. september 1801. Billedet er interessant ved at vise en området tilstødende bygning, som bør kunne identificeres nærmere ved lejlighed. For billedets teknik, opbevaring i dag og optagelse gælder helt de samme oplysninger som anført ved fig. 2, men der skal her lyde en eksplicit tak til Historisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet, for elskværdig service også dette billede vedrørende. - Torps meget smukke, klassicistiske gravmæle findes desværre ikke mere. Fotos: Helge Torm.

kendelse af hans kvalifikationer at tillægge ham æren af det forholdsvis simple monument i Korsør.

Bekostningen af udsmykningen

Om tilblivelsen af selve monumentet på gravstedet har Gutfeld i august 1800 skrevet følgende: "Den Grav, der skjuler Birckners Støv, har hans skjønnsomme Enke prydet med et ædelt og simpelt Minde".³³

Det har nok sin rigtighed, for så vidt enken i praksis selv har sørget for at få monumentet tilvirket og sat op, men det var et bekosteligt projekt, som den åbenbart ret fattige enke næppe har kunnet overkomme alene. Det krævede kapital udefra, og mon ikke den nævnte donation, som enken modtog fra venner af Birckner, også var beregnet til den kunstneriske udsmykning af gravstedet? Og på den måde er det rimeligt, om end lidt bombastisk, som Kirsten Borg har formuleret det, at det var Jonas Collin, som "satte en mindstøtte på Birckners grav"³⁴. Om den løbende vedligeholdelse så har reelt været varetaget af Birckners enke, indtil hun blev gift igen, eller om også det kun var pro forma,

Fig 4. Portræt af provst Morten Thomsen Bredsdorff (1757-1841), Vester Skerninge. Som Gutfeld dekoreret med dannebrogordenen. Han viede Henriette og Gottlieb Birckner i 1795, og som svoger til Henriette Birckner formulerede han vel i 1799 teksten til søjlen i Birckners gravmonument. Stik af ukendt kunstner.

er uvist, men er bestemt heller ikke noget afgørende spørgsmål.

Den første interesse for gravstedet

Birckners betydning for samfundsborgernes rettigheder stod naturligvis i klar erindring hos de fleste i årene umiddelbart efter dødsfaldet, og derfor er det ikke underligt, at også Birckners gravsted blev en vis opmærksomhed til del, så længe mindet om manden endnu var stærkt.

Det er således værd at hæfte sig ved, at monumentet blev afbildet af en anerkendt kunstner højst to år efter dets opstilling. Det var den topografisk orienterede kunstner Søren Læssøe Lange (1760-1828), som afbildede det i sommeren 1800 – og året efter et andet og nok så flot monument på kirkegården i Korsør – det over Andreas Torp, Korsørs borgmester 1798-1801³⁵.

Iflg. Langes tegning var der ikke noget gitter eller rækværk om Birckners gravsted, men en sådan indretning taler Andersen om i 1836. Tegningen udmærker sig også ved at dokumentere, at monumentets sokkel oprindeligt var en firkantet blok af almindelig, lys sandsten (efter rillerne, d.v.s. hugningsmærkerne, på forsiden af soklen at dømme). I dag udgøres soklen af to dele, øverst en firsidet og let profileret granitplade, som igen hviler på to moderne fliser.

Den utvivlsomt første, nærmere beskrivelse af monumentet er leveret af præsten L. M. Wedel, som foretog en rejse gennem Danmark

i årene 1799-1801 og nedfældede sine indtryk i et tobindsværk, der udkom i hhv. 1803 og 1806. Om sit ophold i Korsør, som tilsyneladende har fundet sted i 1800, beretter han bl.a.:

*"Paa Kirkegaarden saae jeg det eneste mærkværdige Gravminde, en rød Sandsteen, som havde en firkantet Fodsokkel og øverst paa en Urne af hvid glinsende Marmor, staaende tæt ved Muuren, og omtrent 3 Alen høj i det heele, saa det af forbiegaaende paa Gaden kunde sees."*³⁶

Og selv så Wedel på det med sindsbevægelse og var åbenbart også lidt ude af fatning, da han skulle sætte ord på:

*"At have kendt Birckner og hans Værd som Menneske, som Skribent, maatte opvække sørgende Følelser, at se her hans Gravminde."*³⁷

Med et usædvanligt monument over en særlig person har Birckners gravsted naturligvis tiltrukket sig en hel del opmærksomhed i de første år, vel langt mere end de kendte og her nævnte eksempler. Det er sikkert ikke for meget sagt, at folk – med et udtryk, som foregriber H. C. Andersens egen terminologi – har valfartet til det.

Men også en hel menneskealder senere kunne gravstedet appellere til den tilrejsendes nysgerrighed. Et notorisk eksempel herpå har vi i en lille beretning fra gouvernementssekretær i Fyn, etatsråd Carl Henrik v. Holten (1775-1862). Han skulle den 1. november 1828 overvære et kongeligt bryllup i København. Efter overfarten over Store Bælt den

24. oktober 1828 holdt han og hans følge hvil i Korsør, den "berømte og berygtede By". v. Holten fortæller videre:

"Jeg gik omkring i det Quarteer; der ligger nærmest Vandet og fandt allevegne Fattigdom udmalet i dennes personificerede Billede: Svinerie. Paa Kirkegaarden søgte jeg Tænkeren Birckners Grav. Dersom han kunde have reist sig af denne, gad jeg vidst, hvad han vilde tænkt om Korsør."(!)³⁸

Det var vist meget godt – for Holten selv, at hans optegnelser forblev upublicerede frem til 1909!

Da H. C. Andersen få år senere, som vi skal se om lidt, hængte Korsør ud offentligt, forblev det ikke uimodsagt.

Enkefru Birckners indgår nyt ægteskab i 1803

Eftersom enkefru Birckner ikke længere havde nogen bånd, der knyttede hende til Korsør, valgte hun at fraflytte byen, formentlig en gang ind i det følgende år (1799), og i stedet slå sig ned med sine små døtre i præstegården i Ledøje, hvor hendes svoger Jens Bindesbøll siden 1797 var præst. "...der blev hun i al Stilhed min Forlovede", skriver Jonas Collin. 1801 flyttede hun til København.

Jonas Collin var en opadstræbende embedsmand i København. I 1801 blev han fuldmægtig i Finanskollegiets sekretariat, men først da han 1. juli 1803 desuden blev sekretær i fonden ad usus publicos og var sikker på at få fri bolig i den fædrene gård, besluttede han sig for "at ægte

Birckners elskværdige Enke, som jeg i de sidste Aar havde lært nøie at kende", som han skriver, og den 13. november 1803 blev de viet i Ledøje kirke af hendes svoger³⁹.

Forholdsvis kort tid efter Birckners død fik enkefru Birckner sig altså en ny gemal, og det må vist kaldes et godt parti for hende. Fra at have levet under økonomisk trange kår sammen med en af magthaverne miskendt mand kom hun i sikker havn hos en holden mand, som nok delte Birckners anskuelser, men forstod at indordne sig systemet og langsomt præge det indefra.

Om det ny ægtepar Collin havde truffet hinanden på et tidligere tidspunkt, d.v.s. i den periode fra ca. 1795-98, hvor hun og hendes afdøde mand havde været forlovede og gift, enten i Korsør eller i København, kan ikke afvises, men en nærmere kontakt indtrådte først efter Birckners død, sådan som Collin selv skildrer det i erindringerne⁴⁰.

I det collinske hjem i Bredgade øgedes husstanden på hr. og fru Collin og hendes to piger hurtigt med en stribe fælles børn på efterhånden i alt fem (fra 1804-15). Der var godt nok en aldersforskel mellem Henriettes "medbragte" piger og de fælles børn, men den var ikke større end, at der synes at være opstået en vel fungerende "storfamilie" med kærlige følelser mellem alle søskende, hele som halve, men båndene løsnedes naturligvis i takt med børnenes successive fraflytning fra det fælles hjem.

Det må i øvrigt her holdes for øje, at da Andersen kom ind i det collinske

miljø, var de to Birckner-piger fløjet af reden, så han kom ikke så tæt ind på livet af dem som for Collinbørnenes vedkommende.

Baggrunden for Andersens Birckner-interesse

Da den 20-årige skoleelev på Slagelse Latinskole, H. C. Andersen, i juleferien i december 1825, som han tilbragte hos officersfamilien Wulff på Amalienborg, for første gang opsøgte familien Collin privat og i årene efter 1827 fik sin faste gang i det collinske hjem i Bredgade (fra 1838 i Amaliegade), hvilket var foranlediget af, at Collin i efteråret 1822 havde hjulpet Andersen med at komme ind på skolen som alumne og blev en slags mentor for ham, så udviklede Andersens bekendtskab med familien Collin sig ret hurtigt til, at han i praksis blev en del af familien Collin og føl-

Fig. 5. Henriette Collin (1772-1845) på hendes gamle dage. Fotografi (efter tegning?) af hoffotograf Georg E. Hansen, København, ca. 1860. Tilhører Det Kongelige Bibliotek.

gelig også fik et nært, venskabeligt forhold til husets frue, Henriette Collin.

Allerede ved det første besøg i det collinske hjem, som helt præcist fandt sted den 20. december 1825, blev Andersen klar over sammenhængen mellem fru Collin og Birckner, og om denne omstændighed skrev han, at hun *"som gift med Birckner boede i Korsør og derfor kiender Crusisorianerne"*¹¹.

Henriette Collin d. ældre som menneske

Selv om Andersen straks satte megen pris på Henriette Collin; ved det omtalte, første besøg i Collins hjem syntes han endog bedst om hende af alle i familien¹², og meget snart, da han fik sin gang i det collinske hjem, opfattede hende som en "moderlig veninde", som betød meget for hans almene velbefindende og humør; bl.a. fordi han kunne snakke litteratur med hende, så fylder hun ikke så meget i hans breve og dagbøger, men hun var heller ikke en person, der på nogen måde ville føre sig frem, og var hermed i bedste overensstemmelse med samtidens forventninger til kvindens rolle i samfundet. Meget sigende for hendes tilbagetrukne virke er portrætter af hende lige ved at være uopdrivelige. På den måde deler hun skæbne med den tyve år yngre Lucie Ingemann, som dog gjorde sig lidt mere bemærket udadtil ved sine kunstneriske udfoldelser.

Et er, at familien selv ikke vurderede Henriette Collin så højt:

"Hun var ikke fremtrædende i nogen

*Retning...hun var kun Hustru og Moder."*¹³

Noget andet er, at denne kvinde også i eftertidens litteratur- og kulturhistoriske behandling af guldalderens, optræder så anonymt, som hun gør. Således findes der vist kun et enkelt værk, som alene er helliget forholdet mellem hende og H. C. Andersen, og så er det ikke engang en sammenhængende, personalhistorisk fremstilling, men skal ses som et indlæg, der prisværdigt, men ikke på en synderlig overbevisende måde vil ændre det hidtidige indtryk af Henriette Collin som en ubetydelig person, idet hverken Birckner eller Collin iflg. Skjerk ville lade sig nøje med en nullitet¹⁴.

Birckners grav som synonym for Korsør

Som overfartsby kom Korsør til at spille en – om man så må sige – forbigående rolle i den meget rejsende digters liv, men det ville da ikke være unaturligt, om han, hvis han havde tid, besøgte Birckners grav ved Sct. Gertruds Kirke, da han først var blevet klar over sammenhængen mellem denne og sin velgører Jonas Collins hustru, men hvornår han gjorde det første gang, er lidt uvist. Den første mulighed bød sig i al fald i sommeren 1829, da Andersen tog på sommerferie på Fyn, og han passerede på ny Korsør i somrene 1830 (på vej hjem fra Jylland), 1832 (på vej til og fra Fyn) og 1835 (ditto) – dog uden at der foreligger vidnesbyrd om gravstedsvisitter¹⁵.

Imidlertid, da Andersen den 21. april 1836 udgav samtidsromanen

"O.T.", omtaler han fire steder Korsør, og to af gangene figurerer Birckners navn. Dels skildrer Andersen Korsør som byen, "hvor Baggesen er født og Birckner begravet", og senere som "den synkende By. Her er intet for den fremmede at see, intet uden en Grav: Tænkeren Birckners..."

Det var første gang, Andersen udadtil nævnte Birckner i forbindelse med omtale af Korsør, og positiv var udnyttelsen just ikke⁴⁶.

Andersens besøg ved Birckners grav den 15. juni 1836

Disse og andre mindre pæne ord om Korsør i "O.T." vakte naturligvis ikke begejstring på lokalt hold. Det fik Andersen at mærke ved sit ophold i byen fra den 14. - 15. juni samme år, da Andersen igen skulle

holde ferie på Fyn, men ikke førend på afrejsedagen.

Om aftenen den 14. juni, da Andersen var indkvarteret i sit logi på Postgaarden ude for enden af Slotstengade, begyndte han at forfatte han et brev til sin meget gode ven Edvard Collin (1808-86), søn af Jonas og Henriette Collin, hvori han bl.a. med en slet skjult henvisning til sin nye roman "O.T." skrev: "...i dette Moment kom jeg til Corsør: "hvor Baggesen er født og Birckner begravet", som een af vore bedste Romandigtere siger"⁴⁷ - en ubeskedent, men morsom hen-tydning til Andersen selv.

Næste morgen gik Andersen hen til Birckners grav, hvis udformning han åbenbart kendte noget til i forvejen, hvorfor besøget denne dag

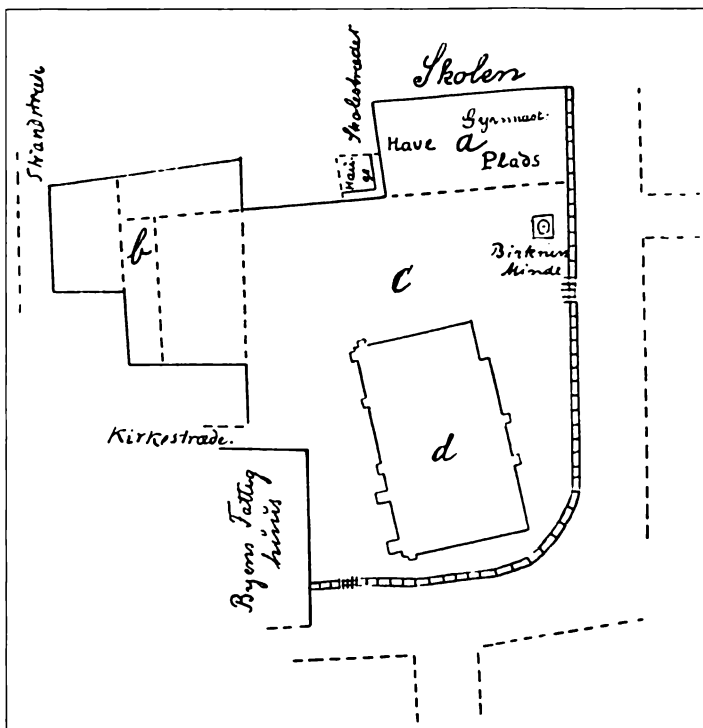

Fig. 6. Området ved Skt. Gertruds Kirke i 1836, tegnet af J. Siemsen og bearbejdet o. 1925 ved sognepræst Torkild Winther. Tegningen blev sikkert lavet i anledning af en ny gymnastikplads nordvest for kirken. Gravstedet for Birckner, her kaldet "Birkners Minde" blev da, som man ser, flyttet hen ud for Slotstengade. Scannet af Jan Preisler, Sorø, efter gengivelse hos la Cour, Korsør 1926, s. 340. Originaltegningen beror i Landsarkivet for Sjælland m.v.

den 15. juni 1836 måske ikke var det første.

I det citerede brev til Edvard Collin kunne Andersen nu tilføje en hilsen til Edwards mor:

"Hils Deres kjære Moder og siig hende at jeg i denne Morgenstund har været ved Birkners Grav. Nu er Rækværket aldeles borte, der staaer kun Steenen, hvorpaa Vasen er beskadiget."

Og Andersen fortsætter:

"Torps Grav ved Siden af er langt bedre holdt. Jeg gav mig i Snak med en Haandtlanger og spurgte hvorfor Graven saaledes forsømtes, han sagde da: "ja nu skal de begge bort! her skal være en Plads til Gymenastik. Vor Herre veed hvor de ville gjøre af Monumenterne, det var to udmærkede Mænd, jeg har kjendt dem begge to!"^{m8}.

Byens borgmester som sand lokalpatriot

Det var nu ikke bare Vorherre, men også byens jordiske borgmester, der vidste, hvad der skulle ske med Birckners monument, og det var slet ikke så slemt, som "håndlangeren" havde sagt.

Det kom frem, da borgmester Bernt Bentsen opsøgte Andersen på hotellet, da denne var kommet tilbage fra gravstedsvisitten.

Om borgmesteren udelukkende kom for at se berømteden an, som Andersen endnu en gang selvhævdende fremfører i et nyt brev til Edvard Collin, kan diskuteres (herom senere), men under mødet førte Andersen samtalen hen, sta-

digvæk iflg. ham selv, på "Birkners Monument", og hertil bemærkede borgmesteren, at gravpladsen ganske vist skulle sløjfes i den samme uge, men monumentet skulle i stedet anbringes "i Muren ud til selve Gaden", førend Andersen rejste tilbage fra Fyn, sagde han og forsikrede samtidigt Andersen, at "det vilde blive smukt og Manden værdigt", hvad Andersen blev bedt om at fortælle Jonas Collin⁴⁹.

Også Andersens gode veninde Signe Læssøe (1781-1870) fik underretning fra ham om opholdet i Korsør. Til hende skrev han den 3. juli 1836: "I Corsør bad man mig, at jeg i næste Roman vilde sige et godt Ord for deres By, som alle Digttere vare saa slem ved, og jeg har lovet det."⁵⁰

Det er meget interessant, at Andersen her oplyser, at "man" i Korsør, kort tid efter udgivelsen af "O.T.", lagde et mildt pres på ham for at skrive mere positivt om byen, men hvem gemmer sig bag den upræcise betegnelse "man"? Ja, som tidligere (i 2005) foreslået af mig, kan det da næsten kun være byens borgmester, som vi jo fra Andersens breve til Edvard Collin ved, opsøgte ham den 15. juni, og andre gæster beretter Andersen ikke om, selv om dette naturligvis ikke i sig selv udelukker, at han har talt med andre af byens borgere.

Men når alt kommer til alt, har vi sandsynligvis den meget morsomme situation, at den lokale borgmester er blevet stødt på manchetten af det kedelige billede, som Andersen havde givet af Korsør to måneder i forvejen, og derfor nu ville tale med

digteren, ikke bare af nysgerrighed, men simpelt hen også, ja vel i første række for at forsvare byens interesser og til den ende søge at påvirke digteren til at behandle Korsør bedre fremover⁵¹.

Ny placering i 1836

Den 10. august 1836 rejste Andersen tilbage til Sjælland med herregården Nørager som første mål, men om han da genså det formentligt nu flyttede og istandsatte monument, vides ikke. De bevarede dagbogsoptegnelser fra 1836 angår kun dagene 1.-10. juni, og i brevvekslingerne findes ingen breve med omtale af Andersens ophold i Korsør på hjemrejsen. Men derfra og til – allerede i denne sammenhæng – at gøre gældende, at "Andersen (desværre) ikke senere skriver, hvor vidt han fandt løsningen tilfredsstillende"⁵², der er der et spring.

Borgmester Bentsens beskrivelse af det ny sted: "*i Muren ud til selve Gaden*" er ikke så præcis som ønskelig, men synes ikke at indikere den store forandring i forhold til tidligere. Hvor monumentet præcist blev nyopstillet, ved vi dog takket være et kort af kirkepladsen fra 1836 (se fig. ??)⁵³, nemlig ved muren lige ud for Slottensgade – og dermed den hjørnegrund, hvor Birckner havde boet. Som det ses, var den ny placering en tand længere i østlig retning.

Måske er der indtrådt en mindre ændring på ny, da kirkegården blev sløjfet definitivt i 1839, og kirkegårdsmuren samtidig faldt. Mere end et hanefjed har monumentet nu nok ikke skullet flytte sig.

Nyt Andersen-besøg i 1839

I sommeren 1839, da Andersen endnu engang skulle frekventere det fynske, ville han overnatte i Korsør natten mellem den 12. og 13. juli dette år.

I et brev, skrevet om formiddagen den 12. juli under et forudgående ophold hos Ingemanns i Sorø, bebudede han overfor Edvard Collins hustru Henriette Collin, at "*jeg imorgen tidlig skal besøge Birkners Monument og i mit næste Epistel, som rimeligviis bliver til min Ven Theodor, fortælle hvorledes det endnu holdt sig*".⁵⁴

Man kunne mene, at Andersen aldrig fik skrevet dette brev, men i et brev til Henriette Collin d. yngre fra Glorup af 26. juli 1839 bemærker han: "*Jeg skrev for nyelig Theodor til...*"⁵⁵.

Altså har han opfyldt sit fortsæt, og dermed har Andersen utvivlsomt også fortalt om gravmonumentets tilstand. Problemet er bare, at dette brev efter al sandsynlighed ikke længere eksisterer!⁵⁶ Men det kan ikke slå os ud, for vent og se, hvad der skete i 1842!

Ny flytning og fremtidssikring i 1839/43

1839 var samtidigt året, hvor kirkegården ved Skt. Gertruds blev sløjfet definitivt. Kirkegårdsmuren blev fjernet, og området blev i stedet brolagt. Det var naturligvis anledning til en diskussion, om man af historiske grunde skulle bevare visse af de gamle gravsteder på kirkegården eller ej.

I den situation, vil Torkild Winther

vide, tilbød Jonas Collins søn Edvard Collin at oprette et legat på 100 rdlr. til mindestøttens bevaring, og så blev den ”flyttet hen ved Kirkemuren”, stadig iflg. Winther⁵⁷.

I en række år efter 1839 har monumentet for Birckner, uanset hvem der fremover betalte for vedligeholdelsen, stået nær Skt. Gertruds Kirkes ydermur, altså endnu længere i østlig retning end nogensinde tidligere.

Winther henviser ikke til nogen kilder, men har som sognepræst i Korsør-Taarnborg haft rig adgang til kirkens egne arkivalier, men alligevel vil jeg sætte spørgsmålstegn ved den del af sagsfremstillingen, der vedrører det økonomiske aspekt, for hvorfor skulle Edvard Collin i en alder af ca. 31 år og ikke hans forældre, der begge levede endnu, sørge for gravmindets overlevelse? Imod Winthers udlægning taler på ret afgørende vis, at Jonas Collin i 1843 oprettede et legat af samme art, som det Winther tilskriver sønnen Edvard.

Den 26. august 1843 udstedte finansdeputeret, gehejmekonferensråd Jonas Collin nemlig et gavebrev på 100 rdlr. til nævnte formål, og det blev stadfæstet den 20. december samme år som ”Collins Legat”. Ved møntreformen i 1875 blev beløbet ændret til 200 kr.⁵⁸

Valfarten i sommeren 1842

Igen i august 1842, da Andersen tog fra den ene lystelige herregård (Bregentved) til den anden, mindre lystelige herregård (Glorup), passerede han endnu en gang Kor-

sør. Det var den 2. august 1842 om aftenen, at han indfandt sig i byen, og for 3. gang, så vidt vi er orienteret, gik turen forbi Birckners gravsted eller rettere gravminde. Og fra dette besøg har vi heldigvis bevaret Andersens indtryk af det ny sted:

*”Fortæl Deres Moder, at Birckners Grav i Korsør staaer ret pyntelig paa den sløifede Kirkegaard; jeg besøgte Ingen i Korsør, kun til Birckners Grav gjalt min Valfart.”*⁵⁹

Det har været en god nyhed for den aldrende og både på hørelse og syn svækkede fru Collin.

Det hører med til Andersens besøg denne gang, at han i havnen så den såkaldte ”Verdens Omseileren”, som købmand og skibsreder Jørgen Kruuse m.fl. ville sende på jordomsejling.

Henriette Collins død i 1845

I maj 1845 blev Henriette Collin pludseligt alvorligt syg. Børnene og H. C. Andersen blev tilkaldt af Jonas Collin og var til stede ved dødslejet. Allerede dagen efter hendes dødsdag, der var den 21. maj, gjorde Andersen et mindedigter over hende færdigt, og til begravelsen den 26. maj tog Andersen af sted sammen med Carl Boye (1825-92), en søn af hendes datter Marie Boye⁶⁰.

Ingen Birckner i ”Lille Tuk” i 1847

Ikke førend i 1847, da Andersen udgav en ny samling eventyr, hvor Korsør på ny indgår i en digterisk sammenhæng, nemlig i eventyret ”Lille Tuk”, ser han, som lovet borgmester Bentsen i 1836, med milde øjne på byen med bl.a. fornyet frem-

hævelse af Baggesen, men uden at nævne Birckner. Til gengæld priser han planerne om at sejle jorden rundt, selv om de aldrig blev realiseret⁶¹.

Birckner i "Mit Livs Eventyr" 1855 og i "Et Stykke Perlesnor", del II, 1859

Birckner fik dog en mindre renæssance i Andersens skrivelser i 1850'erne. Det skete første gang i forbindelse med Andersens første selvbiografi på dansk: "Mit Livs Eventyr", der udkom i 1855. Ligesom dengang, da han beskrev fru Collin første gang i sin dagbog i december 1825, omtaler han hende her 30 år senere som "Enke efter Tænkeren Birckner"⁶².

Næste gang Birckner nævnes, er det i den poetiske fremstilling af sjællandske købstæder i anledning af ibrugtagningen af den ny jernbanestrækning Roskilde-Korsør i foråret 1856. Værket udkom under navnet "Et Stykke Perlesnor" og fik over to år senere (i 1859) et supplement, der skulle skildre den samme rejse hen over Sjælland, blot fra før jernbanens komme for at sætte udviklingen i relief; i del II er handlingen henlagt til året 1815.

I den endelige version af "Et stykke Perlesnor" nævnes Korsør for det gode både i del I og del II. I del I optræder Birckner slet ikke, mens Baggesen, uden at nævnes ved navn, er hovedpersonen i Korsør-beskrivelsen. Men i 2. del hedder det: "*See, her blev Baggesen født...og her levede Birckner!*"⁶³

Der er ganske morsomt, at Ander-

sen – for at slå en positiv tone an – ikke længere som i 1836 forbinder berømmelsen Birckner med død og grav, men nu fremhæver, at manden såmænd også havde levet i Korsør, omend det jo nøgternt sent kun drejede sig om de sidste seks år af hans liv!

Et sidste(?) besøg i juni 1863

Efter mange år, hvor Andersen havde rig lejlighed til at opsøge Birckners gravmonument⁶⁴, men hvor han måske ikke gjorde alvor af det, da det i al fald ikke ses dokumenteret, da aflagde han med fuld sikkerhed igen i sommeren 1863 et besøg ved monumentet ved en nu meget forfalden og så godt som dødsdømt Skt. Gertruds Kirke.

Andersen skulle for endnu gang holde ferie på herregården Glorup på Fyn. Først gjorde han dog kortvarigt holdt i Sorø hos enkefru Ingemann den 19. juni, og herfra fortsatte han samme eftermiddag med toget til Korsør.

I den varme sommeraften, som det var, gik Andersen rundt i byen, men fandt ikke dem hjemme, han søgte, men Birckners monument var på sin plads, og der gik han hen:

*"Birckners Monument besøgte jeg og tænkte paa Marie Boye, hils hende!"*⁶⁵

Indskud om Marie Boye og søsteren Hanne Boye

Marie Boye var Henriette og Gottlieb Birckners førømtalte, ældste datter. Marie Birckner var i 1818 blevet gift med præsten og digteren Caspar Johannes Boye (1791-1853). Senest 1831 havde Andersen lært

Marie Boye at kende, på et tidspunkt, hvor hendes mand var præst i Søllerød. Han var i sine sidste leveår virksom ved Garnisonskirken i København, hvor hans enke blev boende, og nu tog familien Collin sig meget af hende – igen – indtil hendes død i 1880.

Også Maries søster Hanne (f. 1797 i Korsør, d. 1881 i Norge) fik Andersen et venskabsforhold til senest 1832. Hun blev i 1818 gift med en bror til søsterens mand, nemlig Mathias A. Boye (1796-1872), senere rektor ved katedralskolen i Kristiansand⁶⁶.

Andersens betænksomhed imod Birckners børn og barnebarn

Så meget tænkte Andersen på Marie Boye, at han også betænkte hende i sit testamente af 18. februar 1860:

"Enkefru Boye, en Datter af Birkner i Corsøer; erholder 300 Rdlr (tre hundred Rigsd) men er hun død, naar dette Testament gjelder; da hendes Datter Enkefru Jette Petersen disse hende tilstaaede Penge".⁶⁷

Det kunne synes at være diskriminerende i forhold til Maries søster Hanne, men af de to havde Andersen det tætteste forhold til Marie af den simple grund, at hun hele sit liv blev boende på Sjælland, de sidste år i København, hvorimod søsteren forlod Danmark til fordel for Norge, dog kom hun indimellem på familiebesøg i København.

Det var under alle omstændigheder en skævhed, som deres halvbror Edvard Collin rettede op på, da han som følge af et tillæg af 2. juli 1875

til testamentet, som Andersen altså fik lavet i sidste øjeblik, fik dispositionsret over indtægterne af forlagsretten til de trykte skrifter og derpå – efter Andersens død den 4. august 1875 – den 6. januar 1876 i en "Legat-Protokol" bestemte, at bl.a. begge hans halvsøstre Marie Boye og Hanne Boye samt deres børn og børnebørn, for så vidt de var født før H. C. Andersens død og opholdt sig her i landet, skulle have adgang til understøttelse af legatet.⁶⁸

Barnebarn af Birckner bor i Korsør 1862-63

Og dermed er vi tilbage ved spørgsmålet om, hvem det var Andersen i grunden ville besøge i Korsør hin sommerdag. Jo, det var "Grooths", som han selv skriver⁶⁹, og dermed mente han Marie Boyes datter Margrethe (1827-1903), gift 1845 med kaptajnløjtnant i søetaten Eiler Peter Christopher Munthe Groth (1821-67)⁷⁰.

Groth havde gjort sig godt bemærket i flåden, men blev i 1862 udnævnt til kaptajn på et postdampskib med Korsør som udstationeringssted. Her slog han sig ned med sin hustru og min. 1 datter, men hvor familien boede, vides desværre ikke⁷¹.

Andersen vidste selvfølgelig derimod nok, hvilken adresse Groths havde, men de var bare ikke hjemme, da han uanmeldt bankede på døren, for Groths var sejlet af sted dagen før til Kiel, men så fik Andersen også bedre tid til at dvæle ved Birckners søjle – og lade tankerne gå videre til Margrethes mor i København, men altså ikke helt til Norge, hvor hendes moster boede!

Fig. 7. Eiler Peter Christopher Munthe Groth (1821-67), søofficér med titel af kaptajnløjtnant fra 30. marts 1863. Gift med Margrethe Groth, datterdatter af Gottlieb Birckner. Boede som postdampskibsfører i Korsør 1862-63. H. C. Andersen traf ham ikke hjemme den 19. juni 1863, men mødte ham på hjemrejsen den 19. juli 1863 ombord på "Eideren", som Groth var kaptajn på: "Groth gav mig sin Kahyt, sad der under hele Reisen..." (Dagbøger, bd. V, s. 405-06). HCA traf ham også senere i København, således den 13. december 1864, da HCA var til middag hos Ingeborg (f. Collin) og Adolph Drewsen: "...til Middag var der Groth med Kone og Datter." (Dagbøger, bd. VI, s. 165). På det tidspunkt var Groth, der indtil august 1864 var næstkommanderende på fregatten "Jylland", sat fra denne bestilling på grund af vold mod en beruset mand. Groth døde den 6. februar 1867, fordi "der var sprunget et Blodkar i ham" (Dagbøger, bd. VII, s. 242). Opt. v/Helge Torm efter foto i: Topsøe-Jensen, Th. A.: *Det danske Søofficerkorps 1801-1919*, Kbh. 1919, s. 131.

Den 6.-7. juli 1863 var Andersen tilbage i Korsør, og da var Groths sikkert også kommet hjem, men nu havde Andersen ikke tid, han

rejste hastigt videre til Frijsenborg i Jylland.

Ny flytning i 1863?

I øvrigt blev byens gamle kirke nedbrudt senere samme år, fra november måned af. Derved er Bircknermonumentet kommet i søgelyset igen og måske midlertidigt blevet gemt af vejen, mens man byggede på den ny kirke.

Efter denne bygnings færdigopførelse i 1870-71 skete der tilsyneladende igen forandringer i Bircknermonumentets placering, for den ny kirkebygning fik en noget længere udstrækning i den nordvestlige retning, og monumentet synes at være fulgt med, men stadig lå det på kirkebygningens skyggeside mod nord. Det er situationen, som vi kender den dag i dag.

Birckner-navnets videreførelse

Så megen veneration for fruens første mand havde Jonas Collin, at deres første, fælles søn, der blev født i 1806, fik Birckner som mellemnavn og begge hans fornavne. Hans fulde navn blev således Michael Gottlieb Birckner Collin. Ligesom den onkel, han var opkaldt efter, blev han i daglig tale bare kaldt Gottlieb. Han gjorde karriere som kammerassessor. Om de fem børn, som han fik, også kaldte sig Birckner, vides ikke. Han døde i 1885⁷².

Også ned i 2. generation efter Birckner findes fornavnet Gottlieb anvendt. Marie og Caspar Boye fik året efter deres giftermål (d.v.s. i 1819) en søn, som de kaldte Michael Gottlieb Birckner Boye (1819-45), så afgjort en cadeau til hans morfar. Ved sin meget tidlige død som

26-årig var sønnen landbrugslærer. Men ikke bare hed sønnen det samme som sin morfar – han døde også på samme dato som ham: 1. december, i året 1845⁷³. Virkelig en skæbnedag i familiens historie, må man sige, og for den sags skyld kan det nævnes, at deres første datter (f. 1821, d. 1895) fik mormoderens fornavn: Henriette.

Og det er heller ikke uinteressant, at pastor Jens Bindsbøll og Karen Johanne, f. Hornemann og svigerinde til Birckner, fik en søn, som de

navngav Gottlieb Bindsbøll, den senere så kendte arkitekt. Kan man ikke også deri lægge en hilsen til Birckner?⁷⁴

I dagens Danmark er der mindst 7 personer, der har Birckner til efternavn. De fire af disse identificerede Bircknere er mænd, men ingen af dem hedder Gottlieb til fornavn. Derimod hedder en af mændene også Boye til efternavn! Kombinationen "Birckner Collin" forekommer at være helt ukendt i dag⁷⁵.

Fig. 8. Mindesmærket for Gottlieb Birckner, som det står i dag ved den nordlige side af Skt. Povls Kirke, set hen mod Algade. Foto: Helge Torm den 27. april 2010.

Som en krølle på halen til dette afsnit skal det bemærkes, at da Korsør by i 1898 ville forevige Birckners minde gennem et vejnavn, døbte byrådet en lille sidevej til en større gade

"Birchnersgade" – med "h"!⁷⁶ Formentligt har byrådet brugt Trap Danmarks udgaver som forlæg, da man skulle navngive! I øvrigt blev den større gade, indtil da bl.a. kaldet Strandvejen, samtidigt navngivet Jens Baggesensgade⁷⁷, hvoraf man kan se, hvorledes byrådet prioriterede byens historiske koryfæer! Det er nok svært at lave om på et indgroet vejnavn, men alligevel var det vel anstrengelserne værd, hvis Slagelse kommune ved først givne lejlighed ændrede "Birchnersgade" til det korrekte "Bircknersgade"?

En plads i solen?

Nu jeg er i gang, så lad mig komme med det mere radikale forslag, at Birckners monument på ny holder flyttedag. Baggrunden herfor er, at monumentet bogstaveligt talt fører en skyggetilværelse, og for at det kan opdages og opleves af flere borgere og turister og for at skåne det imod gode betingelser for algevækst, bør det stå på kirkens solside. Her kan nok findes et passende areal, og samtidig kunne man ved diskret skiltning give information om den fortjenstfulde Gottlieb Birckner og om mindestøttens egen historie – i virkelighedens så vel som i litteraturens verden.

Disse idéer være hermed bragt til torvs – i ytringsfrihedens navn!

Noter

- 1 For omtale af Birckners liv og leved se bedst Thorkild Kjærgaard: "Birckner, Michael Gottlieb", art. i: Dansk Biografisk Leksikon, bd. II, Kbh. 1979, s. 152-53.- Birckners kaldenavn var Gottlieb (ses af hans ledsagende brev til digtet til hustruen af 17. juli 1797, jfr. n. 13).
- 2 Edvard Collin: H. C. Andersen og det Collinske Huus, Kbh. 1882, s. 603.
- 3 "Langelands-Reise i Sommeren 1804", udgivet i "Poetiske Skrifter", Kbh. 1805, bd. 1.
- 4 Povl Ingerslev-Jensen (udg.): Oehlen-schlägers Fynsrejse, Odense 1969, s. 26.
- 5 Jfr. Jørgen Nielsen: "...noget om trykkefrihed, ytringsfrihed og om pastor Michael Gottlieb Birckner i Korsør", nærværende årbog, s. 18.
- 6 Se Dansk Biografisk Leksikon, bd. III, Kbh. 1979, s. 473, 1. sp. (artikel af Harald Jørgensen om Jonas Collin, herefter HJ 1979).
- 7 Se Fr. Nielsen: "Birckner, Michael Gottlieb", art. i: Dansk Biografisk Leksikon, udg. af C. F. Bricka, bd. 1, Kbh. 1888, s. 301. Jfr. Harald Jørgensen: Jonas Collin, 1776-1861, Poul Kristensens Forlag 2001 (herefter HJ 2001), s. 31.- Om Plums forhold til Korsør og – for den sags skyld – efterfølgende Slagelse se nærmere L. F. la Cour: Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. Korsør 1926, s. 241. Plum sluttede sin karriere som biskop i Fyns Stift.- Algade 53 i Korsør var indtil 1898 byens præstegård. De nuværende bygninger er yngre end Plums tid.
- 8 Se Skjerk: H. C. Andersen og Henriette Collin den ældre. Århus 1986, s. 58. Bekræftet af Bredsdorff-ætlingen og slægtshistoriker Thora Nissen, Augustenborg, pr. mail den 2. november 2010.

- 9 Se f.eks. Thorkild Kjærgaard: anf. værk, s.152.
- 10 Se Harald Balslev: Sydfyn og Bredsdorff'erne, på: www.fynhistorie.dk/node/95
- 11 Oplysningerne er hentet fra Jørgen Thorborg: "Mystik om Frederik VII og om M. G. Birckner", art. i: Sjællands Tidende den 19. januar 1976. Thorborg anfører desværre ikke sine kilder.
- 12 Se Korsør gamle by, bygningsregistrant, bd. 2, udg. af Korsør kommune og Planstyrelsen 1989, s. 281. Jfr. la Cour, anf. værk, s. 341.
- 13 Digtet er gengivet i sin helhed i moderne tryk hos Skjerk: anf. værk, s. 74-75.- Den skildrede situation, som går tilbage til tiden o. 1790, minder slående om den, som B. S. Ingemann og Lucie Mandix oplevede ca. 25 år senere, og som Ingemann også besang i sit berømte kærlighedsdigt fra november 1812: "Du som svøbt i Skønheds Rosenklæde" (publiceret i "Procne", Kbh. 1813) – måske der ligefrem er tale om "lån" fra Birckners digt?
- 14 Ibid., s. 75.
- 15 Cit. fra mindetale af Frederik Karl (eller Carl) Gutfeld, trykt i: K. L. Rahbek: "Dansk Læsebog og Exempelsamling til de forandrede lærde Skolers Brug", 2. bd., Kbh. 1804 (herefter Gutfeld 1804), s. 142.- F. K. Gutfeld (f. 1761 i Bevtoft, d. 1823 i København) var sognepræst i Korsør og Tårnby (1796-1800). Om Gutfelds Korsør-tid se nærmere L. F. la Cour: anf. værk, s. 241. Her hævdes det, at Birckners død var medvirkende årsag til, at Gutfeld kort tid efter forlod Korsør: I 1800 blev Gutfeld provst og sognepræst i Asminderød med bopæl i Fredensborg og i 1811 Holmens provst.- Om hans senere betydning for H. C. Andersen se "H. C. Andersens Levnedsbog 1805-31", udgave v/H. Topsøe-Jensen, 3. oplag 1988, s. 89 og 102-03, jfr. f.eks. Karl Larsen: H. C. Andersen i tekst og billeder, Kbh. 1925, s. 48.- Ved Gutfelds død den 9. januar 1823 i København skrev Andersen et minde-digt, der udkom i Slagelse i "Den Vest-Sjællandske Avis" den 1. februar 1823 ("Ved min Velgiører Provst Gutfelds Død af A.....", 1. strofe: "Hvem jorder man?" = nr. 6 i Birger Frank Nielsens HCA-bibliografi, Kbh. 1942, og nr. 1502 i H. C. Andersen-centrets værkregister).
- 16 Ibid.- Samme vending brugte i øvrigt H. C. Andersen som bekendt om det ingemannske hjem!
- 17 Se Skjerk: anf. værk, s. 64.- Stambogen beror i dag i Det kongelige Biblioteks samlinger.
- 18 Udgivet i: "M. G. Birckners samlede Skrifter. Tredje og sidste Deel", Kbh. 1799, upag., men = s. 149.
- 19 Takken er indeholdt i et brev, som er gengivet hos Skjerk: anf. værk, s. 76. Skjerk har det igen fra Edvard Collin: anf. værk, s. 603, hvor det anføres, at brevet er sendt fra Frederiks Hospital.
- 20 Se F. K. Gutfeld: "Forerindring" i: M. G. Birckners efterladte Skrifter, udg. af Anders Sandøe Ørsted, Kbh. 1800 (herefter Gutfeld 1800), s. III-XII, og Fr. Nielsen: anf. værk, s. 301.- At Birckner døde i Korsør, og ikke som det ses hos Skjerk: anf. værk, s. 75, og antydes hos Edv. Collin: anf. værk, s. 603, på Frederiks Hospital i København, fremgår ganske klart af Gutfelds skildring, s. V-VI. Birckners død blev meddelt i "Adresseavisen".
- 21 Gutfeld: anf. værk, s. XI.- Plums begravelsestale ses ikke bevaret.
- 22 Jfr. fig. 2 og Gutfelds samtidige betegnelse "Gravhøi" i mindetalen, Gutfeld 1804, s. 139.

- 23 Se Skjerk: anf. værk, s. 66.
- 24 Talen udkom i sin helhed formentligt første gang i Knud Lyhne Rahbeks "Dansk Læsebog og Exempelsamling", 2. bd., Kbh. 1804, s.135-146. Skjerk (anf. værk), der henviser til 3. udgaven, Kbh. 1825, skriver fejlagtigt, at Gutfeld allerede i 1798(!) var blevet provst ved Holmens Kirke, men det blev han som tidligere anført først i 1811.
- 25 Ibid., s. 135. Af en sætning på s. 136 kunne man dog forledes til at tro, at talen blev holdt på begravelsesdagen: "I, der tause og tungsindige ledsage eders Vens, eders elskte Lærers dyrebare Levninger til Graven..", men det fremgår klart af sammenhængen her som på s. 135, at "ledsage" er en fejl for "ledsagede". Præcist hvornår efter begravelsen Gutfeld talte, er svært at afgøre, men det er vel sket enten senere i december 1798 eller lidt ind i 1799 og i al fald ikke senere end sommeren 1800, da gravstedet var blevet udsmykket.
- 26 Gutfeld 1804, s. 136.
- 27 Se S. V. Wiberg: En almindelig dansk Præstehistorie, bd. III, Odense 1871, s. 521. (Wibergs oplysninger her om Henriette Birckners såvel herkomst som afkom er misvisende). Se endv. HJ 2001, s. 31.
- 28 Indsamlingen er bevidnet af Jonas Collin i hans erindringer, som blev udgivet af sønnen Edvard Collin i anf. værk, s. 535. Heraf fremgår det, at også den Peter Collett, som Birckner året før havde opildnet og dermed – uden at ville det – ledt i uføre (se f.eks. Jørgen Nielsen: anf. værk, s. 20-21) var en vigtig drivkraft bag dette humane tiltag. Om "Selskabet for Sandhed" se Skjerk: anf. værk, s. 64.
- 29 Se Fr. Nielsen: anf. værk, s. 303; gentaget af Thorkild Kjærgaard, anf. værk, s. 152.- Hvilken kilde, der oprindeligt dokumenterer beløbsstørrelsen, er forf. ikke klar over.
- 30 Edvard Collin: anf. værk, s. 525. Jfr. Eiler Nystrøm: "Collin, Jonas", art. i: Dansk Biografisk Haandleksikon, 1. bd., Kbh. 1920, s. 344, 1. sp.; Kirsten Borg: "Perioden ca. 1700-1850", afsnit i: Genem Korsør 1425-1975, Korsør 1975, s. 33, 2. sp.; HJ 2001, s. 13.
- 31 Selv om den indhuggede tekst står sort på rødt, er der i tidens løb foretaget i varierende grad ukorrekte gengivelser af den. Iflg. Kirsten Dreyer lyder inskriptionen på søjlen: "Sandheden troe døde Mich. Gottlieb Birckner den 1. Dec. 1798", hvad der er lig med så meget som en 5-6 fejl. Se Kirsten Dreyer: "H. C. Andersen og Korsør. Et bidrag til digterens Danmarksbillede", art. i: Anderseniana 2001, Odense 2002, s. 77. Dreyers version er nu ikke så lidt bedre end den gengivelse, som Wedel bragte i 1803: "Mic. Gottl. Birckner blev Sandheden tro og døde 1798". Se L. M. Wedel: Indenlandske Reise, Kbh. 1803, s. 21, (jfr. s. 135 i la Cour: anf. værk). Edvard Collin (anf. værk, s. 603) citerer sådan her: "Sandheden tro døde MICHAEL GOTTLIEB BIRCKNER". End ikke Trap Danmarks forskellige udgaver gennem årtierne formår at holde sig præcist til teksten, men gengiver den således i 2. udgaven i 1872: "Sandheden tro døde Michael Gottlieb Birchner den 1ste December 1798" (her er endog efternavnet forkert); i 1898: "Sandheden tro døde M. G. B. den 1. Dec. 1798"; i 1921: "Sandheden tro døde Mich. Gottlieb B. den 1. Dec. 1798", og sidste gang i 1954: "Sandheden tro døde Mich. Gottlieb B. den 1. dec. 1798" (jo, måneden med lille forbogstav!). Det må siges at være et tema med variationer! Se 2. udg., 3. del, Kbh. 1872, s. 351; 3. udg., 2. bd., Kbh. 1898, s. 598; 4. udg., 3. bd., Kbh. 1921, s. 75, og 5. udgave, bd. III,3, Kbh. 1954, s. 694. I Trap Danmarks 1. udgave 1858 står blot, at "paa Kirkegaarden hviler M. G.

- Birchner, der døde 1798 kort efter at være kaldet til Præst i Korsør”, hvilket sidste er mere eller mindre korrekt udtrykt, og navnet volder også som senere i Traps 2. udgave problemer! Se Trap Danmark, "Specielle Deel", 1. bd., Kbh. 1858, s. 305.
- Nu vi er i gang med den historisk-topografiske behandling af Birckners gravsted, skal det også nævnes, at L. Both i 1871 skriver, at "foran Kirken er et Monument over Trykkefrihedens Talsmand, Præsten M. G. Birckner". Se L. Both: Danmark, 1. del, Kbh. 1871, s. 155.
- I nyere tid findes gravstedet omtalt i turistbrochurerne, f.eks. i: Korsør. Illustreret Fører med Kort, Korsør 1921, s. 13, dog uden illustration.
- Derimod er den ældste gengivelse, vi har af inskriptionen, korrekt lige på nær formuleringen af dødsdatoen. Det er Gutfeld, der kan få æren af det: "Sandheden tro døde Michael Gottlieb Birckner den 1. Dec. 1798". Se Gutfeld, anf. værk, s. XI.
- Heldigvis lever Nationalmuseets store kirkeværk op til sit ry som værende særdeles grundigt, for her er gengivelsen fuldstændig perfekt, se: Danmarks Kirker, bd. V, Sorø Amt, København 1936, s. 276.
- Også den allerseneste gengivelse, i Karin Vedel: Personerne bag vej- og gadenavne i Korsør Syd, Korsør 2010, er helt uden fejl (se anf. værk, s. 10, 2. sp.).
- 32 Gutfeld 1800, s. XI. "Svoger" ville man ikke sige i dag om en ægtefælles søskendes ægtefælle.- H. C. Andersen besøgte familien Bredsdorff på sin Fynsrejse i 1830 – måske er et par ord om Birckner faldet ved den lejlighed.
- 33 Gutfeld 1800, s. XI.
- 34 Se Kirsten Borg: anf. værk, s. 33, 2. sp. Jfr. la Cour: anf. værk, s. 341, hvor Tor-kild Winther inkluderer alle vennerne.
- 35 Se fig. 2 og 3.
- 36 L. M. Wedel: anf. værk, s. 2; jfr. la Cour: anf. værk, s. 135.- Det var nu nok ikke mere end toppen af monumentet, altså marmor-urnen, man kunne se ude fra gaden.
- 37 L. M. Wedel: anf. værk, s. 21; jfr. la Cour: anf. værk, s. 135.- Wedel var sognepræst i Everdrup.- 3 alen svarer til ca. 1,85 m.
- 38 Af en gammel Hofmands Mindeblade. Conferensraad Carl Henrik Holtens Optegnelser. Bd. XI i: Memoirer og Breve, udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist, Kbh. 1909, s. 136.
- 39 Edv. Collin: anf. værk, s. 534 f. (Når det sammesteds i Collins erindringer hedder, at brylluppet fandt sted i "Novbr. 1802", beror det helt klart på enten en skrivefejl i manuskriptet eller en trykfejl i offentliggørelsen). Jfr. Harald Jørgensen 2001, s. 31.- Om båndene mellem slægterne Birckner og Hornemann på den ene side og slægten Collin på den anden side se bedst H. Topsøe-Jensens indledning i: H. C. Andersen. Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, udg. af DSL, bd. VI, København 1937 (herefter BEC), s. 18 ff.- Pastor Bindsbølls hustru var Henriettes storesøster Karen Johanne Hornemann (1766-1807). En søn af dem var i øvrigt arkitekten Gottlieb Bindsbøll.
- 40 Skjerk vil endda ikke udelukke, at Jonas Collin allerede så Henriette Hornemann, da han blev undervist hjemme af Birckner, se Skjerk: anf. værk, upag., men = s. 11 og s. 64. Det er dog en meget vidtløftig teori!
- 41 H. C. Andersens Dagbøger, bd. I, Kbh. 1971, s. 32.- I Andersens selvbiografi "Mit Livs Eventyr" fra 1855 omtales Birckner ligeledes på samme underordnede måde, se f.eks. Gyldendals reviderede udgave, bd. 1, København 1951/1975, s. 327.

- 42 Se "H. C. Andersens Levnedsbog 1805-31", udgave v/H. Topsøe-Jensen, 3. oplag 1988, s. 136. Jfr. Andersens senere udsagn om hende i "Mit Livs Eventyr", se udgaven 1951/1975, bd. I, s. 327.
- 43 Edvard Collin: anf. værk, s. 602.
- 44 Se Skjerk, anf. værk, passim. Det er interessant, at Birckners biograf Fr. Nielsen har betegnet hans hustru som "den højhjærtede og højt begavede Kvinde", se anf. værk, s. 301. Til bedømmelse af hans udsagn hører dog, at han var gift med et oldebarn af dem, nemlig Magdalene Groth (jfr. nr. 71). Det er H. Topsøe-Jensen, der et sted har kaldt Henriette Collin "ubetydelig" (BEC, bd. VI, s. 17). Hvordan hun "egentlig" var, er et spørgsmål, der er værd at forfølge for hvem, der har lyst.
- 45 For oversigt over Andersens rejser til Fyn i denne periode og deraf følgende ophold, korte eller længere, i Korsør se Hans Henrik Jacobsen: H. C. Andersen på Fyn 1819-75, Odense 1968, s. 203-04; jfr. Kirsten Dreyer: anf. værk, s. 73 f. Dreyer bemærker kun rejsen i 1829. Det må ang. Andersen-besøg i Korsør fremhæves, at han også kunne gæste byen uden at skulle rejse videre derfra til Fyn, såsom i sommeren 1830 og flere gange senere i livet, nemlig for at tage til f.eks. Århus eller Kiel.
- 46 Cit. efter DSL's udgave 1943 af "O.T." som bd. II i: H. C. Andersen, Romaner og Rejseskildringer, hhv. s. 41 og 43.- Der kan næppe være tvivl om, at Andersens henvisning til Baggese er inspireret af Adam Oehlenschlägers (1779-1850) kort forinden (1835) udkomne digt "Fyensreisen", hvori denne skriver: "*Nu til Korsør, den By, hvor Jens Baggese fødtes!*".
- 47 BEC, bd. I, s. 241.
- 48 Ibid., s. 243.- Birckners gravsted var altså oprindeligt – som vanligt for gravsteder for bemidlede samfundsborgere – omgivet af et "rækværk", om det så var af træ eller smedejern, får stå hen. Om Andersen havde set det ved selvsyn før eller bare hørt om det fra fru Collin, er svært at afgøre.- Andreas Torp var borgmester i Korsør fra 1799 til sin død 1801.- Den ny gymnastikplads ses på kortet fra 1836. Hvem "håndlangeren" var, vides ikke.- Da Andersen i 1836 så "graven", var det utvivlsomt det sted, hvor Birckner var blevet jordfæstet i 1798 – men altså også sidste chance for at opleve denne placering. Hvorvidt Torps gravmæle gik til allerede ved denne omrokning på kirkegården, eller i 1839, da kirkegården blev sløffet, kan man have gisninger om, men i al fald gælder det, at modsat Birckners minde er Torps desværre ikke bevaret til i dag, men gået tabt senest 1936. Jfr. Danmarks Kirker, Sorø Amt, Kbh. 1936, s. 276. Her er begge mindesmærker gengivet i s/h (på s. 275).- Skjerk (anf. værk, s. 60) lader – ved sin omtale af Andersens hilsen til Edvard Collins mor – Birckners grav være placeret i Slagelse (sic!).
- 49 Ibid., s. 244. Andersen omtaler personen som "Poletimesteren i Corsør", men mener dermed byens byfoged, der dengang også havde hvervet som borgmester. Der var in casu tale om Bernt Bentsen, virksom i embederne fra 1829-42.
- 50 Kirsten Dreyer (udg.): H. C. Andersens brevveksling med Signe Læssøe og hendes Kreds, Kbh. 2005, bd. I, s. 175.
- 51 Se Helge Torm: H. C. Andersen og "Smaakjøbstæderne Sorø og Korsør...", art. i: Andersen og Danmarkshistorien, udg. af Dansk Lokalhistorisk Forening i 2005, s. 162. Kirsten Dreyer, som kender alle de nævnte brevsteder (se anf. værk, s. 77), kæder ikke "man" sammen med borgmester Bentsen. I øvrigt overholdt Andersen ikke sit løfte til Bentsen om positiv omtale af Korsør i sin næste roman, for da den udkom i 1837 under

- titlen "Kun en Spillemand" fra 1837, blev byen slet ikke nævnt. Derimod var han igen nedladende overfor byen i vaudevillen "En Comedie i det Grønne" fra 1840. Se Dreyer: anf. værk, s. 77 f.
- 52 Det er Kirsten Dreyer, der hævder dette i anf. værk, s. 77.- Spørgsmålet tages op på ny i afsnittene herunder hhv. om 1839-besøget og om 1842-besøget.
- 53 Originaltegningen findes i arkivalierne fra Korsør Rådstue på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster, Møn etc. Jfr. la Cour: anf. værk, s. 340-41. (Undertegnede har desværre ikke haft mulighed for at se det originale kort i forbindelse med nærværende artikels udarbejdelse).
- 54 Brev til Henriette Collin, BEC, bd. I, s. 275.- Theodor var Collins tredje søn, født 1815, d. 1902.
- 55 Ibid., s. 276, l. 21.
- 56 Brevet til Theodor Collin ses ikke opført i de officielle fortegnelser. At det mangler, behøver for så vidt ikke undre, jfr. H. Topsøe-Jensen i: "Efterskrift" i H. C. Andersen. Brevveksling med Jonas Collin den Ældre, bd. III, Kbh. 1948, s. 345, men ærgerligt er det da.- Kirsten Dreyer (anf. værk) nævner slet ikke Andersens gravsigt i 1839.
- 57 Se la Cour: anf. værk, s. 341.
- 58 Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark, udg. af H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath, 2. bind, Kbh. 1896, s. 224 (legatet har her nr. 13 i oversigten for Korsør Købstad). Legatet blev senere optaget i de såkaldte stiftsmidler og bestyredes i en årrække af kirkeinspektionen.- I dag er det menighedsrådet ved Skt. Povls Kirke, der har ansvaret. Dog er det stykke jord, som monumentet står på, i dag ejet af Slagelse kommune, oplyst telefonisk den 2. november 2010 af menighedsrådsformand Hanne Møhr.- Det originale dokument har foreløbigt ikke kunnet opspores; det findes i al fald ikke i Korsør Kirkegårds eget arkiv i dag.- Hvis Edvard Collin ved sin fars død i 1861 har vedstået sig legatet, fordi det var påkrævet - det er en anden sag.- En særlig forbindelse mellem Jonas Collin og Korsør bestod i øvrigt i, at han var medlem af "det Korsørske Færgelaug"! Se Edv. Collin: anf. værk, s. 616.
- 59 Brev af 6. august 1842, afsendt fra Glorup til Louise Lind, f. Collin. Beror i H. C. Andersens Hus under reg.nr. VI-92-0002. Se det også på www.andersen.sdu.dk/brevbase/brev.html?bid=2526 Louise Collin var datter nr. 2 i det col-linske ægteskab, f. i 1813. Hun blev i 1840 gift med auditør Wilkens Lind. Hun døde i 1898.- I sin dagbog beretter Andersen ligeledes om denne rejse, men her uden at komme ind på Birckners gravsted (se HCA's Dagbøger, bd. II, s. 286). Tidsfæstelserne i brevet og i dagbogen stemmer ikke ganske overens. Jeg har valgt at følge dagbogens, da de virker mest overbevisende.- Tilsyneladende har Kirsten Dreyer ikke kendt brevet af 6. august 1842, da hun i 2001 skrev sin her ofte citerede artikel om Andersen og Korsør. Da hun ikke kender brevet, omtaler hun følgelig gravbesøget lige så lidt som det i 1839, d.v.s. slet ikke.
- 60 Se Almanakker, s. 151 (indførsler for 21. og 26. maj 1845). Digtet, der består af 6 vers, blev under titlen "Fru Conferentsraadinde Collin, født Hornemann" publiceret første gang i Berlinske Tidende den 24. maj 1845, altså før begravelsen, og igen i 1847 som det sidste værk i samlingen "Digte, gamle og nye", herfra gengivet i moderne ortografi hos Johan de Mylius (udg.): H. C. Andersen. Samlede digte, København 2005, s. 435-36. 1. linje lyder: "Hvor lykkeligt, som du at slumre ind". Digtet udkom også nogle gange senere i 1800-tallet (se Birger Frank Nielsen: anf. værk, optaget her med nr. 476 på s. 128; i H. C. Andersen-centrets fortegnelse: nr. 1953). Om

- Marie Boye se nærmere indskuddet nedenfor om hende og søsteren.
- 61 Se f.eks. udgaven af "Lille Tuk" i H. C. Andersen: Samlede Skrifter, bd. 20 (= Eventyr, Anden Deel), Kbh. 1855, s. 160; jfr. Dreyer: anf. værk, s. 79 f.
- 62 Udgaven 1951/1975, bd. I, s. 327 + note på s. 485. Bemærk, at navnet Birkner nu er stavet rigtigt.
- 63 "Et Stykke Perlesnor" udkom 1. gang i december 1856 i "Folkekalender for Danmark 1857" og blev i 1859 udvidet med del II. Jeg har anvendt udgivelsen af værket i H. C. Andersens Samlede Skrifter, 2. udg., Kbh. 1879, hhv. s. 264 og 266. Jfr. Dreyer: anf. værk, s. 81 f. Værket har nr. 760 i BFN, 1942, s. 247.
- 64 Således på vej hjem i 1861 fra en udenlandsrejse sammen med Edvard Collin, hvor de gjorde ophold i Korsør den 22. august 1861 (se "Mit Livs Eventyr", Kbh. 1877, s. 67), og den 24. juli 1862, hvor Andersen kom gennem Korsør på vej til Kiel med Jonas Collin den yngre (se "Fortsættelse", MLE, Kbh. 1877, s. 78 øv.), men begge gange tilsyneladende, uden at der blev brugt tid på Birckners mindsten, men han havde i Flensborg hilst på et barnebarn af Birkner: Theodor Boye (1821-71), søn af Hanne Boye. (Dagbøger, bd. V, 1861-63, Kbh. 1971, s. 113).
- 65 Se brev fra HCA til Henriette Collin (Edvard Collins hustru) af 24. juni 1863, BEC, bd. III, s. 134. Jfr. Helge Torm: "Korsørfestkomitéens forgæves henvendelse til H. C. Andersen", art. i: Årbog for Historisk Samfund for 2005, s. 103 f., og Dreyer: anf. værk, s. 83.
- 66 Om Andersens bekendtskab med de to Boye-hustruer se bedst hans dagbøger fra o. 1830.- Edvard Collin omtaler sine to halvsøstre biografisk, men gør det ganske lapidarisk, nemlig i en note (nr. 2) på s. 535 i anf. værk. Ikke engang dødsårene opgives korrekt. Edv. Col-
- lin, der skriver dette i 1881, lader dem begge dø samme år, altså i 1881, skønt Marie var død året før (helt nøjagtigt den 17. juni 1880, se V. Richter: 100 Aars Dødsfald i Danmark, bd. I, Kbh. 1907, s. 157, 2. sp.), og Hanne rigtig nok i 1881, og Collin påstår, at de blev hhv. 85 og 83 år, men de blev nu hhv. 83 og 84 år gamle, og sådan er der så meget, men et tegn på manglende forbundethed fra Edvard Collins side er det jo nok, når hans korttidshukommelse svigtede ham så groft, for senil var han næppe.
- 67 Cit. efter E. Marquard: "H. C. Andersens sidste Vilje", art. i: Anderseniana, bd. VII, Kbh. 1939, s. 86.
- 68 Ibid., s. 76, 86 og 91.
- 69 BEC, bd. III, s. 133. Se også optegnelse for 19. juni 1863 i HCA's Dagbøger, bd. V, s. 399. Her er navnet Groth skrevet rigtigt.
- 70 Se Topsøe-Jensen, Th. A.: Det danske Søofficerkorps 1801-1919, Kbh. 1919. I 1856 havde de fået en datter, Magdalene (Magda).
- 71 Dette har jeg tidligere beklaget, se Helge Torm: anf. værk som i n. 65, s. 104 (n. 4), men jeg har ikke i mellemtiden fundet ud af mere; perioden 1862-63 ligger imellem folketællingerne. Datteren var Magdalene (f. 1856).
- 72 Se Collin-stamtavle i DBL, 3. bd., Kbh. 1979, s. 471. For slægtsbiografiske oplysninger se BEC, bd. VI, s. 19.
- 73 Se BEC, bd. VI, s. 18, og V. Richter: anf. værk, s. 157, 2. sp.
- 74 Se oversigter i BEC, bd. VI, s. 18-19.
- 75 Se www.krak.dk
- 76 Se Karin Vedel: anf. værk, s. 9.
- 77 Ibid., s. 26.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Kilder:

Værker af Birckner:

"Svar paa det Spørgsmaal: Skal man undertrykke Adelen?", i: "M. G. Birckners samlede Skrifter. Tredje og sidste Deel", Kbh. 1799

Værker af HCA:

"O.T.". Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs udgave 1943 (med H. Topsøe-Jensen som redaktør) på Gyldendals Forlag som bd. II i: H. C. Andersen, Romaner og Rejseskildringer

"H. C. Andersens Levnedsbog 1805-31", udgave v/H. Topsøe-Jensen, 3. oplag 1988

Mit Livs Eventyr. Revideret tekstudgave v/H. Topsøe-Jensen, udg. af Gyldendal 1951, fotografisk optrykt 1975

H. C. Andersen. Samlede digte. Udg. af Johan de Mylius, Kbh. 2005

"Lille Tuk", 1. gang udkommet i: Nye Eventyr, 2. bd., 1. samling, Kbh. 1847, trykt næste gang i H. C. Andersen: Samlede Skrifter, bd. 20 (= Eventyr, Anden Deel), Kbh. 1855

"Et Stykke Perlesnor", eventyr i: "Folkekalender for Danmark 1857", Kbh., udkommet dec. 1856 og i ny og udvidet udgave i 1859.

Dagbøger o.lgn. ved HCA:

H. C. Andersens dagbøger, bd. II (1836-44), V (1861-63), VI (1864-1865) og VII (1866-1867), udg. af Helga Vang Lauridsen for DSL, Kbh. hhv. 1973 og 1971 samt to gange 1972.

H. C. Andersens Almanakker 1833-1873, udg. af Helge Vang Lauridsen og Kirsten Weber, Kbh. 1990.

HCA-korrespondance:

Topsøe-Jensen, H. (udg. for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab): H. C. Andersens Brevveksling med Jonas Collin den Ældre og andre Medlemmer af det collinske Hus, bd. I-III, København 1945-48

Behrend, C. og Topsøe-Jensen, H. (udg. for DSL): H. C. Andersen. Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bd. I (1933), III (1936) og V (1936), Levin & Munksgaards Forlag, Kbh.

Dreyer, Kirsten (udg.): H. C. Andersens brevveksling med Signe Læssøe og hendes kreds, bd. I og II, udg. på Museum Tusulanums Forlag, Kbh. 2005

Enkeltbreve v/HCA:

Brev af 6. august 1842, afsendt til Louise Lind, f. Collin (H. C. Andersens Hus)

Værker af Adam Oehlenschläger:

"Langlands-Reise i Sommeren 1804", udgivet i "Poetiske Skrifter", Kbh. 1805, bd. 1. Anvendt: Oehlenschläger Selskabets udgave fra 1972 v/Povl Ingerslev-Jensen

"Fyensreisen", udgivet som "Nytaarsgave", Kbh. 1835. Anvendt: Udgave v/Mogens Brøndsted, Odense 1969

Andre førstehåndskilder:

Collin, Jonas: Erindringer, i: Edvard Collin: H. C. Andersen og det Collinske Huus, Kbh. 1882

Gutfeld, F. C.: "Mindestale over hans Ven, Tænkeren Birkner", aftrykt i: K. L. Rahbek: Dansk Læsebog og Exempelsamling til de forandrede lærde Skolers Brug, 2. bd., Kbh. 1804

Gutfeld, F. K.: "Forerindring" i: M. G. Birckners efterladte Skrifter, udg. af Anders Sandøe Ørsted, Kbh. 1800

Holten, Carl Henrik: Optegnelser. Af en gammel Hofmands Mindeblade. Udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist som bd. XI i: Memoirer og Breve, København 1909

Wedel, L. M: Indenlandske Reise, 1. bd., Kbh. 1803

Opslagsværker:

Both, L.: Danmark, 1. del, Kbh. 1871

Danmarks Kirker, bd. V, Sorø Amt, København 1936

Dansk Biografisk Leksikon, udg. af C. F. Bricka, bd. II, Kbh. 1888 (Birckner)

Dansk Biografisk Haandleksikon, udg. af Engelstoft, 1. bd., Kbh. 1920 (Birckner og Collin)

"Korsør. Illustreret Fører med Kort", udg. af Korsør Turistforening, Korsør 1921

Korsør gamle by, bygningsregistrant, bd. 2, udg. af Korsør kommune og Planstyrelsen 1989

www.krak.dk

Nielsen, Birger Frank: H. C. Andersen Bibliografi, Kbh. 1942

Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark, udg. af H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath, 2. bind, Kbh. 1896

Topsøe-Jensen, Th. A.: Det danske Søofficer-korps 1801-1919, Kbh. 1919

Trap Danmarks 1., 2., 3., 4. og 5. udgaver

Wiberg, S. V.: En almindelig dansk Præstehistorie, bd. III, Odense 1871

Litteratur:

Balslev, Harald: Sydfyn og Bredsdorfferne, på: www.fynhistorie.dk/node/95

Borg, Kirsten: "Perioden ca. 1700-1850", afsnit i: Gennem Korsør 1425-1975, Korsør 1975

Collin, Edvard: "H. C. Andersen og det Col-linske Huus", Kbh. 1882

la Cour, L. F.: Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie, Korsør 1926

Dreyer, Kirsten: "H. C. Andersen og Korsør. Et bidrag til digterens Danmarksbillede", art. i: Anderseniana 2001, s. 71-87

Jacobsen, Hans Henrik: H. C. Andersen på Fyn 1819-75, Odense 1968

Jørgensen, Harald: Jonas Collin 1776-1861, Poul Kristensens Forlag 2001

Jørgensen, Harald: "Collin, Jonas", art. i: Dansk Biografisk Leksikon, bd. II, Kbh. 1979

Kjærgaard, Thorkild: "Birckner, Michael Gottlieb", art. i do.

Larsen, Karl: H. C. Andersen i tekst og billeder, Kbh. 1925

Marquard, E.: "H. C. Andersens sidste Vilje", art. i: Anderseniana, bd. VII, Kbh. 1939

Nielsen, Fr.: "Birckner, Michael Gottlieb", art. i: Dansk Biografisk Leksikon, udg. af C. F. Bricka, bd. II, Kbh. 1888

Nielsen, Jørgen: "...noget om trykkefrihed, ytringsfrihed og om pastor M. G. Birckner i Korsør", art. i: Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 2010

Nystrøm, Eiler: "Collin, Jonas", art. i: Dansk Biografisk Haandleksikon, 1. bd., Kbh. 1920

Thorborg, Jørgen: "Mystik om Frederik VII og om M. G. Birckner", art. i: Sjællands Tidende den 19. januar 1976

Torm, Helge: "H. C. Andersen og "Smaakjøbstæderne" Sorø og Korsør...", art. i: Andersen og Danmarkshistorien, udg. af Dansk Lokalhistorisk Forening i 2005

Torm, Helge: "Korsør-festkomitéen forgaves henvendelse til H. C. Andersen", art. i: Årbog 2005 for Historisk Samfund for Sorø Amt

Vedel, Karin: Personerne bag vej- og gadenavne i Korsør Syd. 18 personalhistoriske beretninger. Udg. af Slagelse Bibliotekerne og Slagelse Arkiverne 2010

Appendiks

"Birkners Minde"¹

– digt af Frederik Classon Horn

*"Græd Danmark! B i r k n e r e i m e e r,
Til ham din Tak for sildig er,
For silde hans Værdi du lærte.
Han er ei meer, og ved hans Død
Staar Frihed bleg, Despotten rød.*

*Fra Kongers Konge bedre Kald,
O Birkner! snart dit Værd paaskiønnet;
Ei jordisk Hersker nyde skal
Den Ære, at han dig belønnet.
For nidkiær var du Sandheds Ven,
Men Fremtids Dageelske den.*

*Du fra Udødeligheds Land
Skal seierrigt see Lyslet stride
Det du antændte, ædle Mand!
Til Andres Vel med megen Quide
Naar Jorderige vorder frit,
Blandt Helgennavne nævnes dit.*

*I, hvem Geniet Adkomst gav
At arve Frugten af hans Møie,
O Brødre! ved en Broders Grav
Hans Mønster Eder staae for Øie!
En Løteskaal i Birkners Navn:
At vove Alt for Sandheds Gavn."*

- 1 Digt gengivet efter: "Smaadigte af Frederik Classon Horn", fordanskede af K. L. Rahbek, Kbh. 1824, s. 34-35

Kommentar til appendiks:

Clas Frederik Horn (f. 1763 i Stockholm, d. 1823 i København) var oprindelig greve i Sverige, men på grund af fjendskab til Gustav III faldt han i unåde og flygtede efter 1792 til Danmark, hvor han kaldte sig Frederik Classon for flere år senere igen at tage det svenske efternavn Horn. Han blev herhjemme kendt som lyrisk digter. I 1799 udgav han på svensk nogle smådigte i "Charis", deriblandt mindedigtet over Birkner. Oversætteren af disse smådigte, Knud Lyhne Rahbek, havde tidligt fattet sympati for Horn. Se art. om Clas Frederik Horn af E. Holm i: Dansk Biografisk Leksikon, udg. af C. F. Bricka, bd. VIII, Kbh. 1894, s. 78-79.

Gutfeld stod Horn i øvrigt også på god fod med, se digtet "Religionen til Menneskeheden ved Gutfelds Grav", s. 31-32 i Rahbek 1824.

Sparekassernes 200 års jubilæum - med Holsteinborg som ophavssted

Af Preben V. Andersen

Indledning

Vil man forstå baggrunden for oprettelsen af de første sparekasser her i landet, er det nødvendigt at gøre sig fortrolig med oplysningstidens ideer og tankegang. Det centrale heri er oplysningstidens tro på, at det enkelte menneske fra naturens hånd har anlæg for det gode. Det gode kommer imidlertid ikke af sig selv. Det gælder om at oplyse og forbedre, idet det første er midlet for det sidste. Sparekassen er et barn af oplysningstiden.

Grundlæggeren F. A. Holstein

Frederik Adolph Holstein blev født i Holsten den 18. oktober 1784. Han var opvokset i stor rigdom, idet hans slægt og forældre besad Grevskabet Holsteinborg, men også ejede tre store godser i Holsten. Han var kun 12 år gammel, da hans fader døde. Som ung studerede han ved universiteterne i Kiel og Göttingen, og i 1808 tog han juridisk embedseksamen i København.

Krigen 1807 afbrød hans universitetsstudier, mens hans trang til initiativ var lige stærk. Han var blandt de første, der kom til København efter byens bombardement, og han medbragte på eget initiativ 300 rig-

daler fra grevskabets kasse til anskaffelse af nyt værktøj til københavnske håndværkere, der havde mistet alt, og til andre trængende.

Denne spontanitet var noget karakteristisk ved hans natur, og ved man-

Lensgreve F. A. Holstein (1784-1836). Grundlæggeren af den første sparekasse i det danske kongerige. Litografi efter maleri af C. A. Jensen. Trykt af Tegner & Kittendorff, København, ca. 1850. Venligst udlånt af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg.

ge senere lejligheder viste han, hvor oprigtigt han tog del i fædrelandets skæbne, og at han var rede til at yde hjælp, når det krævedes.

I 1796 overtog han Grevskabet Holsteinborg formelt, men var først myndig i 1808. Han giftede sig samme år med komtesse Vilhelmine Juliane Reventlow fra Brahetrolleborg. Hun var datter af greve Ludvig Reventlow, der havde bestyret Grevskabet Holsteinborg indtil sin død i 1804.

F. A. Holstein gav sig med liv og sjæl hen til løsninger af talrige humane og agrariske reformer på sine besiddelser. I 1807-1814 ophævede han hoveriet, forbedrede hovedgårdens drift, oparbejdede bøndergårdene, indførte regelmæssigt sædskifte og fremmede skovplantning, havedyrkning og husflid. Desuden tilbød han konsulenthjælp for "allehånde" områder samt uddelte præmier i forbindelse hermed.

Den 2. november 1809 oprettede han et "Industrie-Selskab". Selskabets medlemmer var godsfunktionærer, lærere og præster, alle tilhørende grevskabet, samt enkelte fremtrædende bønder. F. A. Holstein var dets første formand. Det var disse medlemmer af industriselskabet, der på den samme dato året efter, den 2. november 1810, oprettede Kongeriget Danmarks, ja hele Nordens første sparekasse.

Intet gods i Danmark har haft en så omsorgsfuld og human ejer som F. A. Holstein. Han døde i 1836, kun 51 år gammel.

Spare- og Laanekasse for Grevskabet Holsteinborg

Det oprindelige navn var: Spare- og Laanekasse for Grevskabet Holsteinborg. Det blev senere (i 1821) ændret til Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn, i nyere tid blot Holsteinborg Sparekasse.

Under den unge lensgreves ophold i Kiel har han mødt sparekasse-ideen, idet hans svoger Christoph Blume på sit gods Doberstorff etablerede en spare- og lånekasse allerede i 1780'erne. I 1796 blev en tilsvarende spare- og lånekasse oprettet i Kiel under navnet "Kieler Spar- und Leihkasse". Disse sparekassers formål var dels at opmuntre fattige mennesker til at sætte deres skillinger i sparekassen med rente, dels at man ligeledes kunne låne penge for korte åremål. (Den i Kiel oprettede sparekasse eksisterer endnu, red.). "Spare- og Laanekassen for Grevskabet Holsteinborg" var en spare- og lånekasse for private; ikke alene kunne grevskabets befolkning indsætte deres sparepenge, men altså også låne.

F. A. Holstein så, at bønderne, som under englandskrigen op til 1807 tjente mange penge, var uden mulighed for at anbringe deres sparemidler. De blev blandt andet sat i sølvkrus og spænder. Det var måske meget godt, men det gav ikke 3 % i rente. De beløb, der indkom, blev lånt ud til landbrug, håndværk og handel og kom derved det frie erhverv til gode.

Dette blev først langt senere almindeligt for de sparekasser, der kom efter, bortset fra Odense Byes Spa-

rekasse, oprettet 1816, der også begyndte som spare- og lånekasse. Der var ikke stor søgning til den nye "indretning", som bestyrelsen for grevskabets "Industrie-Selskab" kaldte sparekassen. Der gik det meste af trekvart år, inden man kunne afholde den første kontordag. Man ventede på den kongelige bevilling til stempelfrihed for spare- og lånebeviser.

Sparekassens første kunde: Niels Hansen

Men torsdag den 20. august 1811 er man klar til at modtage kunder. Lidt efter klokken ni kommer soldat Niels Hansen fra Sønder Bjerger ind gennem portåbningen, ind i den enorme slotsgård, går til venstre og ind ad døren til avlsinspektør Christopher Malthes lejlighed, hvor kassereren, landbrugsforvalter Mortensen, tog imod.

Niels Hansen indsatte 100 rigsdaler. Han har sikkert haft dem liggende på kistebunden i et "strømpekaft". Han var i øvrigt vendt hjem fra krig i Napoleons tjeneste. Niels Hansen blev således Danmarks første sparekasskunde og blev derved danmarkshistorie – dog uden at vide det.

Der kom i alt 7 kunder den første dag, og det samlede indsatte beløb var 583 rigsdaler og 90 skilling.

Havde indskyderne vidst, hvad de vidste småt 2½ år senere, havde de nok aldrig indsat deres penge i sparekassen, og "Industrie-Selskabet" havde nok heller ikke stiftet sparekassen, hvis de havde kendt til Statsbankerotten.

Den 5. januar 1813 kom bankerotten. Rigsdaleren blev devalueret 65 %, det vil sige, at samtlige spareres kapital kun var 1/3 værd.

Det var en katastrofe for sparekassen og gav stagnation. Sparerne lod deres penge stå, men der kom ikke flere til.

Vedtægtsændringer i 1821 betyder nyt navn, og i 1847/51 skifter den gamle sparekasse ham

I 8 år var forhandlingsprotokollen tavs, indtil 1821, hvor man foretog vedtægtsændringer. Det væsentligste var, at man ønskede at ændre navnet til "Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn". Man ville nu gerne give udtryk for, at andre udenfor grevskabet kunne indsætte og låne penge i sparekassen. Det gav dog ikke det ønskede resultat, for der var også landbrugskrise; kornet faldt i pris for hvert år, til det nåede bunden i 1824. Man levede fra hånd i mund – og af naturalier.

I løbet af 1840'erne gik sparekassens udvikling i stå. Den nåede ikke længere ud i befolkningen, så længe den måtte arbejde efter de gamle vedtægter. Man besluttede derfor at ændre vedtægterne totalt, således at man taler om den gamle sparekasse og den nye.

Man søgte på ny bevilling om stempelfrihed for sparekassens dokumenter, hvilket har betydet, at man i flere ældre, statistiske værker kan læse, at "Spare- og Laanekassen for Grevskabet Holsteinborg" er oprettet 22. januar 1847.

Den gamle afdeling af sparekassen

afvikledes langsomt og nedlagdes helt i 1851, men der var ikke tale om en ny sparekasse, ikke mindst da de to afdelinger i en periode fungerede parallelt! Sparekassen hed stadig "Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn".

Fusionering i 1989

Sparekassen eksisterer ikke i dag. Den blev ramt af den forbrugsfest, vi havde i Danmark gennem 1980'erne frem til 1987. I perioden 1987 til 1995 blev 10 pengeinstitutter erklæret konkurs. Det blev "Holsteinborg Sparekasse", som sparekassen hed til sidst, ikke, men man så skriften på væggen i tide og fusionerede med Bikuben 1. januar 1989, da man stadig selv kunne bestemme. Herved fortsatte det hidtidige opland og de gamle med at blive betjent.

Ved fusionen forblev noget af Sparekassens kapital på egnen, og den del arbejder i dag aktivt som de to Holsteinborg Fonde.

Holsteinborg Sparekasse blev aldrig helt stor, men den har måske ydet den allerstørste hjælp til den danske

befolkning gennem lensgreven F. A. Holstein-Holsteinborgs tidlige indsats. Det var blot 22 år efter Stavnsbåndets afløsning, og mangen en fæstebonde blev hjulpet til selveje, og det var denne ånd, der 50-60 år senere blev taget op af blandt andre sognesparekasserne.

Alle Danmarks sparekasser fyldte 200 år den 2. november 2010

Sparekasserne fik en enorm udvikling i vort land, selvom det gik lidt langsomt de første år. De efterfølgende bysparatekasser var: Sparekassen for København og Omegn (1820), Aalborg (1823), Holbæk (1825) og Vejle (1827), der alle anbragte alle sparernes penge i Nationalbanken.

Frem til 1865 blev der stiftet sparekasser i næsten alle landets købstæder. Det samlede antal købstadsparatekasser nåede i 1865 op på 50, dertil skal lægges 25 af de såkaldte sognesparatekasser. Sognesparatekasserne er sparekassernes græsrodsbevægelse. Deres tilblivelse skyldes mange steder et nært samarbejde mellem præsten, skolelæreren og sognets egne bønder. Bag initiati-

Den dag i dag gør den gamle, holsteinborgske sparekasse gavn, idet kapitalen derfra administreres af Holsteinborg Fonde, som af renteaftkastet årligt uddeler tilskud til kulturelle og udviklingsmæssige formål. I jubilæumsåret var receptionen i anledning af uddelingen af pengene særlig festlig, og ikke mindst modtagerne af de rare penge havde grund til - med den glade

vet kan spores en protest mod de store købstadssparekassers ledelse og administration.

Det var ikke mindst sognesparekassernes skyld, at sparekasserne fik den store udbredelse. Der blev oprettet 5 før 1865, hvor det for alvor tog fart. Alene i 10-året fra 1865 til 1874 blev der oprettet 261 sognesparekasser, og i 1914 var der i alt 376 sognesparekasser. I 1917 var der 540 sparekasser i Danmark, så der var næsten en i hvert andet sogn.

Af de omkring 70 sparekasser, der den 2. november kunne fejre 200-året for sparekassernes oprettelse, er mange store, men der er stadig små sognesparekasser imellem. Den ældste af dem alle er Sparekassen Den lille Bikube i Fuglebjerg, der blev oprettet i 1859, og som i dag også findes på nettet!

Det er mærkbart, at Sydvestsjælland og Vestsjælland er de egne på Sjælland, der har haft det største antal sognesparekasser. Der bør ikke være tvivl om, at Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg har haft en vis indflydelse på dette.

Det var også sognesparekasserne, der sagde nej tak til den store fusionsbølge i 1960'erne og 1970'erne, og det var også dem, der holdt længst ud. Vi kan nævne: Munkebjergby 1870-1998, Lundforlund 1872-1999, Marvede 1872-1999, Flakkebjerg 1871-2006 og Hårslev 1867-2008.

Dertil kommer Slagelse Sparekasse (bankTrelleborg) 1855-2008 og Skælskør Bank 1876-2010.

Holsteinborg Sparekasse er i dag – via Bikuben og BG Bank – gået op i Danske Bank.

Markeringen af jubilæumsdagen

For gamle sparekassefolk har det været en stor skuffelse at opleve, at hverken Finansrådet eller Danske Bank har ønsket på nogen måde at markere jubilæumsdagen. Dog har der været to artikler i Finansforbundets Magasin "Finans", bl.a. om stifteren af det hele, F. A. Holstein, og på Dansk Pengemuseum har man en udstilling: "Flid, fedt og snyd. Sparekasser i 200 år".

I forbindelse med den årlige udde-

giver, grev Ulrich i front - at se mindst lige så glade ud! Også Historisk Samsfund for Sorø Amt, hvis formand ses i det festlige lag, har gennem mange år mærket velvilje fra Holsteinborg Fonde. Fotos: Vibeke Wilkens den 29. oktober 2010.

ling fra Holsteinborg Fonde fredag den 29. oktober 2010 havde bestyrelsen etableret en udstilling i den lejlighed, hvor avlsinspektør C. Malthes boede i 1810, en lille, men ganske interessant udstilling, der viste sparekassens historie fra 1810 til 1989. Især soldat Niels Hansens originale sparebevis fra 20. august 1810 havde stor interesse. Ved receptionen i den gamle hestestald optrådte sangere, knyttet til teatergruppen ved Borreby Gods, under ledelse af godsejer Joachim Castenschiold med uddrag af en H. C. Andersen-vaudeville.

På selve dagen, den 2. november, blev der på Holsteinborg Kirkegård nedlagt krans på stifteren Frederik Adolf lensgreve Holstein-Holsteinborgs grav og ved mindesøjlen fra 1870 i Holsteinborg Park, hvorefter der var frokost for en indbudt kreds.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Aviser

Næstved Tidende lørdag den 26. oktober 1985

Skælskør Avis tirsdag den 2. november 2010

Litteratur

Andersen, Preben V.: Glimt af Sparekassen Den lille Bikubes 150 års historie, side 26 i Årsskrift for Fuglebjergens Lokalhistske Forening – Borupris' Venner, 2009

Blinkenberg Nielsen, O.: De Danske Sogne-sparekasser 1865-1914, Kbh. 1950

Clemmensen, Niels: Sparekassebevægelsen i Danmark 1810-1914, Kbh. 1985

Hansen, Per H.: Da Sparekasserne mistede deres uskyld

Lambert-Jensen, Aage: 150 år med Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn, 1960

Larsen, Poul: Et spørgsmål om tillid. En beretning om danske pengeinstitutter

Nielsen, J. J.: En kort fremstilling af Lensgreve Frederik Adolf Holstein-Holsteinborgs liv og virke

Ulrich greve Holstein-Holsteinborg: En eg – en egn – og dens mennesker

Wiborg, Brian: "Er der noget at fejre?" Art. i: FINANS, Finansforbundets magasin nr. 9, 2010

Forfatter

Preben V. Andersen har været beskæftiget i sparekassebranchen i en menneskealder. Karrieren blev indledt i 1969 med et job som bestyrer af Sjællandske Bondestands Sparekasse i Fuglebjerg. Herefter var Preben V. Andersen bestyrer af SDS i Stege indtil 1988, hvor han blev direktør for Den lille Bikube i Kirkerup med 1999 som sidste arbejdsår.

Preben V. Andersen har altid været meget optaget af lokalhistorie og dyrket den, hvor han været. I Fuglebjerg er det udover det lokalhistoriske arkiv især Borup Ris' Venner, der har nydt og stadig nyder godt af hans aktive indsats i bestyrelsen, hvis formand han p.t. er. Desuden har Historisk Samfund for Sorø Amt stået hans hjerte nær. Her er det også blevet til mange års bestyrelsesarbejde og dertil varetagelse af formandsposten i en årrække (1991-2001).

Efter at have boet flere år i Fuglebjerg er Preben V. Andersen på det sidste blevet borger i København.

Adr. m.v.:
Ved Kildevældskirken 3, I, t.h.
2100 Kbh. Ø
Tlf.: 2061 2773

Holsteinborg Sparekasses hovedsæde og filialer/kontorer gennem tiderne – et tilbageblik i anledning af 200-året

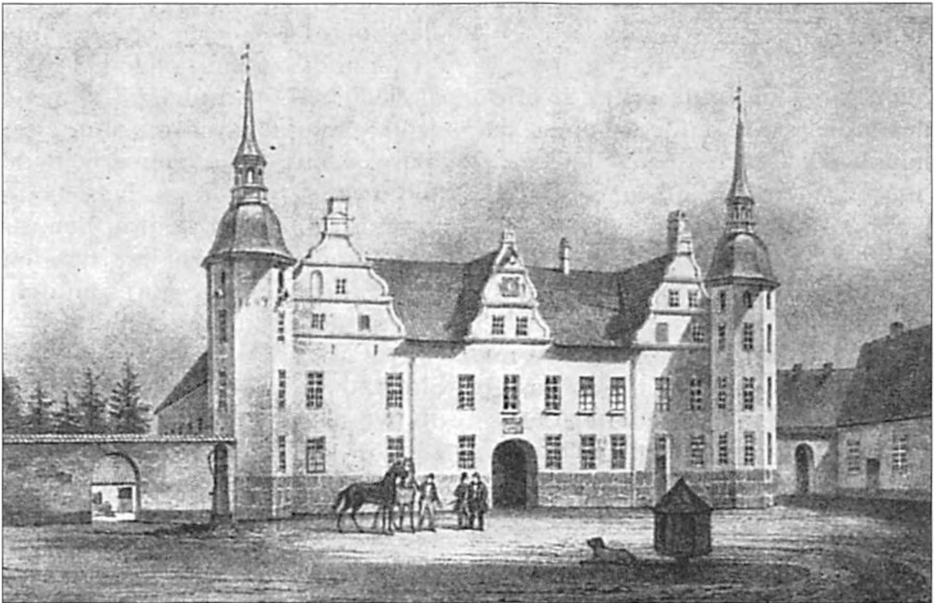
Af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg

Del I: Hovedsædet

Holsteinborg I. Oprindelsen på Slottet

Riddersalen på Holsteinborg betragtes på flere måder som den egentlige barselsstue for det, der senere hed "Spare- og Laanekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn".

"Det Holsteinborgske Industrie-Selskab" blev stiftet hér den 2. november 1809. Det var møder i dette (i oktober 1809, den 2. november 1809 samt 11. september 1810 og 2. november 1810), der lagde grunden til Sparekassen den 2. november 1810.

Holsteinborg set mod øst fra den ydre forgård. I et tårnværelse i sydtårnet (t.h.) mødtes - efter alt at dømme - direktionen for Holsteinborg Industri-Selskab, der stod bag oprettelsen af Sparekassen, et par gange i 1810, og i 1830'erne holdt Sparekassens kontor formentligt til her. Litografi efter maleri af Ferdinand Richardt og T. A. Becker 1851, trykt i disses: "Prospecter af danske Herregårde", udg. på Reitzels Forlag. Her gengivet efter Danske Slotte og Herregårde, bd. 5, Kbh. 1964.

De første direktionsmøder blev afholdt den 11. oktober 1810 og ca. 8. november 1810 på Holsteinborg. Formentlig skete dette i de af F.A. Holstein indrettede lokaler til gods-administration ved sydtårnet (jvf. Holsteinborg III), hvor der stadig ses pengeboks i væggen m.m.

Holsteinborg II. Inspektør Christopher Malthe

Da direktionen atter den 11. august 1811 var samlet, var det hos avlsinspektør Malthe på Holsteinborg, der formentlig boede i portfløjens østlejlighed. Anskaffelse af en jernkiste eller et pengeskab var efterhånden nødvendig, men kunne være en bekostelig affære. I inspektør Malthes privatbolig findes stadig en reminiscens herfra, et i væggen indmuret jernpengeskab med nøgle og lås.

Man skulle nu finde ud af, hvorledes Sparekassen skulle fremmes, da man havde fået den kongelige bevilling på stempelfrihed for spare- og lånebeviserne.

Rude I. Forvalter Mortensen, frem til 1830'erne

Efter Sparekassens åbning foretoges alle ekspeditioner hos kassereren i Rude, forvalter Mortensen på Holsteinborg. Indtil videre er stedet ukendt, men alle mindre forretninger var om torsdagen, første gang den 20. august 1811, og alle større forretninger med direktionen om tirsdagen. Om der har været sparekasse-kontor i Rude uafbrudt samme sted indtil omkring 1830, vides ikke med sikkerhed.

Holsteinborg III. 1830'erne

I 1830'erne befandt Sparekassens kontor sig atter på Holsteinborg, tilsyneladende indrettet på slottet i lokalerne ved sydtårnet. Hvert år afholdtes bl.a. ekstraordinære kontordage den 2. maj og 2. november kl. 14 i forbindelse med skiftedagene.

Stærrede I. Tinghuset, 1840'erne

I Grevskabet Holsteinborgs Birk blev der tidligt bygget et ting- og arresthus, den senere politistation i Rude. I 1840'erne ses kontoret holdt på dette tinghus, hver torsdag samt den 2. maj og 2. november.

Stærrede II. "Frederikslyst", 1860'erne

Sparekassens fysiske rammer krævede løbende udvidelse og bedre placering. I 1860'erne holdtes kontor på godsforvalterboligen "Frederikslyst", hvis - oprindeligt trefløjede - gule kompleks er opkaldt efter Sparekassens stifter. Her arbejdede fuldmægtige på Grevskabets Gods-administration i et kontor, der var indrettet med indgang i nordgavlen under et lætag. Det store, murede boksrums er nu indrettet til toilet.

Stærrede III. Dommergården og nye filialer/lokalkontorer i 1866

Grevskabet Holsteinborg Birks dommer havde tjenestebolig på Dommergården i Stærrede.

I februar 1866 besluttedes på et bestyrelsesmøde oprettelsen af tre nye filialer i Næstved, Skælskør og Fuglebjerg for at imødegå de lange afstande fra disse steder og til

hovedkontoret i Stærrede. På dette lå hovedbøger, svarende til de på hver filial eller kontor liggende kontrabøger.

Hovedkontoret var "tilgængeligt" hver torsdag kl. 10-15. Indtil 1874 havde Sparekassen kontor her alle torsdage, endog med forlænget tid.

I en på direktionsmødet den 14. maj 1874 vedtaget forretningsorden nævnes det, at der holdes kontordag hver mandag og torsdag kl. 10-15.

Hovedkontorets forretningsfører skulle føre følgende bøger:

- Hovedbøger til indskud, hvor hver interessent har sin konto
- Hovedbøger til alle udlån, derunder en særlig for vekseludlån
- En obligationskonto over alle sparekassens aktiver udenfor dem, som de under nr. 2 omhandlede hovedbøger angår
- En kassebog
- En oversigt over sparekassens skyld udenfor skylden til interessenterne
- En inventariekonto

Holsteinborg IV. "Mineslyst"? Fra ca. 1875

Ca. 1875 blev Sparekassen flyttet til et "Lokale paa Holsteinborg". Om dette fra første stund var på "Mineslyst", vides endnu ikke.

Hypeligt ses direktionens møder afholdt i dette lokale, bl.a. den 14. maj 1874, den 28. maj 1874 og "paa Holsteinborg" den 27. december 1877. Kontortiderne var som just nævnt.

Pr. 1. januar 1878 vedtoges en ny forretningsorden bl.a. om, at "Sparekassens Kontor" skulle være åbent for ekspedition hverdage kl. 10-12 og hver torsdag kl. 10-15. På disse torsdage skulle mindst to af sparekassens direktører være til stede for at kunne fatte beslutning om de i ugens løb indkomne sager og for at kunne beslutte om de indkomne andragender om veksellån.

Under 12. maj 1879 blev til Firmaregistret foretaget følgende anmeldelse, "at Sparekassens Hovedkontor, som hidtil, er paa Mineslyst ved Holsteinborg pr. Skjelskør." Den 9. december 1880 blev der afholdt direktionsmøde i "Sparekassens Locale paa Mineslyst".

De nye vedtægter fra 1. januar 1881 foreskriver, at "Sparekassens Kontor er paa Holsteinborg", og det var åbent for alle slags ind- og udbetalinger hverdage kl. 10-12 og hver torsdag ydermere kl. 12-15. Hver torsdag var mindst to af kassens direktører til stede, og kun denne dag ekspederedes de bevilgede lån.

Kontoret på "Mineslyst"

"Mineslyst" var opført omkring 1810 af Frederik Adolph Holstein som enkesæde, opkaldt efter hustruen Wilhelmine Reventlow. Det rummede i hvert fald fra 1879 og indtil 1925 ekspeditionslokalerne for "Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn". Kontoret var ca. 5 meter bredt og lå ud til bygningsens østside med udsigt over voldgraven. Det var fuldt af reoler, et stort pengeskab og en pult, der var så høj, at den krævede en ståskam-

mel, for at der kunne arbejdes ved den. Rummet opvarmedes af en kakkellovn, men der var normalt altid koldt.

I Holsteinborg Sparekasses periode op til flytningen til Rude i 1925 anvendtes de gamle interiører med pulte og høje ståskamler. Alt skriftligt førtes med blæk og sand – der blev strøet sand på nyskrevne dokumenter – stående i skrivetøj på pulten. Kopipresser var et andet karakteristisk kontorinventar.

På borde lå rentetabeller – fra de lave renters tidsalder – og mangfoldige protokoller. Pengene opbevarede i gamle pengebøger, stående på løvefødder, og i jernbokse med svære nøgler. På publikumssiden af Sparekassens kontorlokale stod helt op til Første Verdenskrig en spyttbakke med et advarende opslag om, at her havde man ikke sandstrøede gulve til at spytte på!

Sparekassens personale bispistes af Grevskebet i perioden med kontor på "Mineslyst". Det ses således af "Bespisningskontrakt for Mejeriforpagter paa Holsteinborg Avlsgaard" fra 1890'erne, at denne bl.a. er pligtig til: "Bespisning af Sparekassens Direktører og Funktionærer med Smørrebrød, Snaps, Øl, Kaffe og Sodavand med en Gang ugentlig og varm Frokost en Gang maanedligt for 20 Kr."

Da sparekassekasserer Wilhelm døde december 1896, og efterfølgeren, gårdforpagter af Kulgravgaard (hørte under Hostenborg) Carl Schröder, blev antaget som kasserer, vedtoges det at holde hovedkonto-

ret åbent hver mandag og torsdag kl. 10-15, dog ikke når disse var helligdage. 6. januar 1898 købte man birkefuldmægtig Christensens telefonledning fra Rude til Holsteinborg for 50 kr., og samtidigt indledtes forhandlinger med urmager Juliussen i Fuglebjerg om at foranstalte det videre fornødne til, at Sparekassen kunne få sin egen telefon.

Da kasserer M. Albrechtsen tiltrådte 1. maj 1912, vedtoges det samtidigt at holde tre ugentlige kontordage på "Mineslyst", nemlig mandag, torsdag og lørdag, når de ikke var helligdage. Endnu i 1917 fastlagdes terminsdagen på hovedkontoret til den 13. december.

Rude II. Hovedsædet 1925-71

Landsbyen Rude udstyredes efterhånden med mange offentlige funktioner, beliggende som den var i Grevskebet centrum. Da jernbanen Slagelse-Næstved åbnedes i 1892, etableredes derfor en postvognsrute "Rude-Sandved Station". I april 1925 rykkede Sparekassen ind i endestationen for denne rute, det gamle posthus fra 1882. Her havde Sparekassen hovedkontor indtil 1971.

Da Holsteinborg Sparekasse i 1925 købte Rude Posthus, bestod dette alene af den nord-sydgående fløj, der vendte gavlen ud imod nuværende Østervej. Dette år tilføjedes den ny fløj langs vejen, og et vindue isattes det gamle posthus' indgang, og den nye indgang med den rundbuede indgangsportal etableredes i nabofaget mod øst. Arbejdet blev forestået af murermester Teisen

I årene 1925-71 havde Sparekassen for Holsteinborg og Omegn sit hovedsæde på dette sted i Rude, og fra 1971-(96) var her en filial af samme. Den brede gavl hører til bygningen, som fra 1882-1925 var Rude Posthus. Den lave fløj blev bygget i 1925, da Sparekassens hovedsæde blev flyttet herhen fra "Mineslyst". Pressefoto fra 1960. Venligst udlånt af grev Ulrich.

og tømrermester Dahlgren, begge Skælskør.

Samme år som Sparekassen blev overflyttet fra "Mineslyst" til det nye sted i Rude, kom det markante møblement til tilsynsrådets møderum. Til biblioteket på Holsteinborg var der omkring 1860 anskaffet et møblement i nybarok stil med snoede ben og søjler, rigt polstret og med det Holstein-Holsteinborgske våben i ryglænet. Det bestod af 6 stole, 2 armstole samt en trepersoners sofa. Til sættet hørte et svært bord med udtræksplader og fire snoede ben og krydsfod. Dette møblement bortsolgttes på den store auktion over Holsteinborg-inventar i 1925 på grund af lensafløsningen. Fra

da og til 1981 stod det i Sparekassens tilsynsrådslokale.– I dag er det udstillet i Pengemuseet i Horsens.

Senere sparekassedirektør (fra 1936) Albrechtsen havde hidtil været postmester, og fortsatte også en tid herefter dermed, idet begge forretninger blev bestrebet fra hans private spisestue i beboelsesfløjen. Han var indtil 1922 Sparekassens bogholder, efter dette år kasserer.

Lokaleforholdene i Rude

Den nye sparekassefløj var indrettet i to afdelinger, den store ekspeditionsafdeling og tilsynsrådets mødelokale mod østgavlen. Ekspeditionsafdelingen var på langs delt i to af et massivt søjlebåret gelænder

i gulligt ådret træ. Kundesiden lå i den nordlige halvdel med terrazzogulv. I det mørke nordøstlige hjørne stod som den eneste varmekilde en kakkellovn. Adgang var fra indgangsdøren tværs igennem bygningen og til højre.

Ekspeditionssiden lå imod sydlyset og havde et uisolaret cementgulv, der oprindeligt var dækket af linoleum, senere kork. Her var altid meget koldt og først i 1938 indlagdes centralvarme i Sparekassen. En stor dobbelt-pult stod på tværs af denne side, vinkelret på gelænderet; kasserer Henriksen brugte siddeskamlen på vestsiden, og sparekasseassistent Kargo (fra 1936) brugte østsiden. (Dette møblement er på Pengemuseet, Horsens i dag). I den østlige halvdel stod et meget stort skrivebord, ved hvilket sparekassedirektør Albrechtsen sad med front imod vest.

Adgangen til tilsynsrådets mødelokale foregik forbi kakkellovnen i kundeafdelingen. Her stod endnu i 1936 en spytbakke bevaret.

I 1957 tiltrådte direktør J. Kargo, og hermed oprandt der nye tider

Ekspeditionslokalet i sparekassen i Rude før og efter en modernisering i 1960, i 150-året for sparekassens oprettelse. Forandringen har medført nyt inventar, gulubelegning og lysarmatur. Fotos fra jubilæumspublicationen, der udkom i 1960. Fotos venligst udlånt af grev Ulrich.

for Sparekassen. Ganske symbolsk forsvandt spytbakken...

Omkring 1958 opførtes en lille fløj i baggården mod nord. Heri indrettedes et større boksanlæg, opfyldende alle sikkerhedsmæssige forskrifter samt et kantinerum. Dette var tilstanden for hoved-sædet indtil dets overflytning 1971 til Skælskør.

1936 eksisterede ingen kontormæssige hjælpemidler. Alle dokumenter førtes i hånden, eventuelle kopier blev lavet på vandkopimaskine. Dette år anskaffedes den første skrivemaskine!

Sparekasseassistent Kargo havde tit bedt om at få en additionsmaskine, men uden resultat. Da sparekassedirektør Albrechtsen engang i 1947 var på ferie, lejedes hos Brandt-Petersen i Slagelse en svensk "Dalton"-additionsmaskine, og nu tog den samme proces kun et par dage, alt sammentalt og afstemt, da direktøren kom hjem. Dette år indførtes Sparekassens første regnemaskiner!

Perioden 1947-60 markerede så småt en kommende maskinel og

elektrificeret tidsalder, idet der nu tiltagende hyppigt anskaffedes bedre og hurtigere skrive- og regnemaskiner. Ved den nye sparekassedirektørs tiltrædelse 1957 ændredes bogholderiet.

Hovedsædet i Skælskør 1971-89

Langs kanalen, der leder tidevandet mellem Skælskør Nor og Inderfjord, tog man den 20. september 1971 Holsteinborg Sparekasses nye hovedkvarter i brug. Ved et markant og centralt sted i Skælskør - med vand på to af siderne og hovedgaden med inderhavn på en tredje -, fik Sparekassen et godt og smukt beliggende hovedkvarter.

Bygningen anlagdes med tilkørsel fra Vestergade i syd. Færdselen skulle foregå ad ejendomsskellet mod den gamle, røde renæssancegård Vestergade 10 til Sparekassens private parkeringsplads nord for bygningen.

Da Holsteinborg Sparekasses kommende nye hovedsæde i Skælskør planlagdes forud for dets indvielse i 1971, var der to hovedmålsætninger med dets udseende. Det skulle for det første gå op i en helhed med det vand, der omgav bygningen, og Sparekassens kommende hovedsæde skulle ikke fremtræde med den ensartede uniformering, der var set brede sig over hele landet. På samme tid skulle Sparekassens bygning have sin egen stil, være sig selv, som den også skulle ligge som en tidløs enhed.

Nye EDB-tider

Samtidig hermed debatteredes kraftigt en eventuel fælles indførelse af

EDB indenfor Danmarks Sparekassese forening i samarbejde med de andre nordiske lande. Dette blev vedtaget, hvorfor Sparekassens bestyrelse følte sig nødsaget til at indrette de nye faciliteter, så dette kunne indføres. Dette sammenfald gjorde, at Holsteinborg Sparekasse blev en af de første sparekasser med det nye udstyr i praksis, hvilket samtidig afstedkom en del indkørvanskeligheder.

Først ved overflytningen september 1971 startede den nye tidsalder, hvor ekspeditionsbilag blev udskrevet som hidtil, men ved dagens slutning indkodedes på hulbånd, der gennem transmitter og modem indelefoneredes til Sparekassernes Datacentral. Dette tog ca. 3 minutter. Næste morgen modtog man det i løbet af natten konterede materiale.

Efter 3 års forløb blev mulighederne og kapaciteten trods alt for ringe, og fra 1974 til december 1983 var EDB-systemet "Saab" i funktion med on-line direkte til fællescentralen i København. Ethvert data indtastet i de enkelte kasser i ekspeditionen konteredes øjeblikkeligt i København; herfra indløstes eksempelvis omkring 1.000 checks om dagen. – Imidlertid kunne firmaet ikke overholde vedligeholdelseskontraktens forpligtelser, eller holde systemet up to date. Det blev derfor relativt betragtet slidt ned som tiden gik.

Af denne årsag omstruktureredes en lang række danske sparekassers databehandlingssystem samtidigt for at kunne overgå til "Olivetti"-terminalsystemet, stadig on-line til

København. Selv om dette var en fornyelse, var der en lang indkørringsperiode med utrolige problemer, der efterhånden blev afhjulpet og udstyret kørt ind.

Spring i udviklingen

Betænk, at i perioden 1810-1920 skete der overhovedet ingen udvikling i kontormateriel og -udstyr. Perioden 1920-1936 så af nyheder kun overgangen fra fjerpen og blæk med trækpapir til fyldepen, men stadigvæk med trækpapir. Alle dokumenter førtes i hånden direkte. 1936-1960 sås den første skrivemaskine førstnævnte år, og den første additions- eller regnemaskine i 1947! Dette tillige med en omstrukturering af bogholderiprincippet var stadig den eneste udvikling.

Kontorudstyrmæssigt nåedes også et skillepunkt ved indrykningen i 1971 til det nye hovedsæde. Fra

at være begyndt med fjerpen til at have passeret alle stadier af kontormaskiner og regnemaskiner gik udviklingen eksplosivt hurtigt imod moderne datasystemer, der i 1970'erne forældedes på 5-12 år. I dag føres forbløffende lidt skriftligt, alt overføres elektronisk.

I en periode var Evald Pedersen, Fuglebjerg, formand. Jeg afløste denne på posten pr. 1. april 1987, efter at være kommet ind i bestyrelsen i marts samme år, og bestyrelsen fik Finanstilsynets blå stempel kort tid efter for god økonomi i Sparekassen.

Fra april 1988 var Sparekassen en garant sparekasse. Salget af garantbeviser overgik forventningerne. Den indkomne kapital gav firmaet det løft, der gjorde det muligt at fortsætte uændret lidt endnu.

Her ses både Skælskør-filialens tilholdssted fra 1957-71 på Vestergade 4 og den ny bygning bagved, som skulle rumme selve hovedsædet for Holsteinborg Sparekasse og gjorde det fra indvielsen i september 1971 til 1. januar 1989. Det gamle hus, vel opført i sidste halvdel af 1800-tallet, måtte lade livet, da funktionerne her pr. september 1971 kunne rykke over i nybygningen. Denne rummer efter en "ansigtsløftning" sidst i 1990'erne Skælskørs kommunale bibliotek. Foto v/Sterling Foto, Skælskør, fra foråret 1971. Venligst udlånt af grev Ulrich.

Afviklingen af Holsteinborg Sparekasse fra 1. januar 1989

Sidst i 1980'erne konstateredes imidlertid alvorlige, økonomiske problemer i Sparekassens virksomhed, som der ikke skal gøres nærmere rede for her. Mange modeller prøvede man at tilforhandle sig. I oktober 1988 blev der arbejdet på at omdanne Sparekassen til et A/S, og i november 1988 blev der ført forhandlinger med tre andre store vestsjællandske sparekasser om sammenslutning til én megastor vestsjællandsk sparekasse! Det lykkedes faktisk næsten!

Det hele resulterede i, at Sparekassen måtte opgive sin selvstændighed. Efter lange og mange forhandlinger, interne møder samt ekstern konsulterten endte det med en fusion, og det med Sparekassen Bikuben. Repræsentantskabet skulle - som det sidste - godkende fusionen, hvilket skete på møder den 3. og 26. januar 1989.

Til de fordele, Sparekassen opnåede ved sammenlægningsforhandlingerne, var, at man kunne fortsætte med navnet samt logo'et: det grønne egetræ, at Lokalrådet blev bibeholdt til 1. april 1993, og sidst, men ikke mindst, at den "gamle egenkapital" blev delvist bevaret i de lokalt arbejdende "Holsteinborg Fonde".

Da vi mistede selvstændigheden, forsvandt vort hidtidige ansvar og vor myndighed samt vor følelse for forretningen. Overgangen til aktionærråd satte imidlertid fokus på tænke-tank-funktionen og på at være kreativ og inspirerende.

Holsteinborg Aktionærkreds

Jeg blev formand i den pr. 1. januar nyoprettede aktionærkreds med navnet "Holsteinborg Sparekasse Bikuben". Man fik tit følelsen af, at det hele - stadig - alene drejede sig om dette lokalområde, der fortærende var centrum i det gamle verdensbillede. At "big mother" rege-rede i det fjerne, kunne tit være en mere diffus følelse. Denne lokale aktionær-bestyrelse fik et langt videre handlerum end normalt.

Indsatsen i den henfarne sparekasses bestyrelse blev afløst af arbejdet i Bikubens Sydvestsjællandske aktionærkreds, der lige nøjagtigt dækkede over det gamle opland. Medlemmerne her, der var lig den gamle bestyrelse, havde mange arbejdsomme stunder sammen, højtidelige, glade, travle og trættende, men altid med en personlig, forbilledlig god tone indbyrdes imellem os.

Fra Bikuben til Danske Bank

Sparekassen Bikuben overgik snart efter til Bikuben Bank A/S. Fra 1. januar 1996 indgik Bikuben i en ny konstellation: Bikuben-Girobank A/S. Rude afdelingen blev nedlagt. Denne BG-Bank havde en kortere periode med Posten, som ligefrem i en periode flyttede ind i Skælskørafdelingen. - Slutteligt absorberede Danske Bank BG-Bank. Skælskørafdelingen blev lukket og solgt. I dag er der kommunebibliotek i bygningen.

Kontinuitet

Holsteinborg Sparekasse blev oprindeligt oprettet til gavn for godset Holsteinborgs tyende og funktionærer, men udvidet til at omfatte hele

egnen. Principperne gælder den dag i dag, hvilket fortæller lidt om den fremsynethed, som også på dette område ejedes af F. A. Holstein.

Del II: Filialer/kontorer i og udenfor Grevskabet

Generelt

Efter de nye vedtægters indførelse i 1847 ekspanderede Sparekassen også kraftigt. Det betød en total reorganisering af Sparekassen såvel på direktions- og bogholderiområdet som i den almindelige forretningsgang. Der etableredes faste kontordage i Skælskør og Næstved flere gange årligt. Det eneste sted, der næsten fra begyndelsen var etableret filial, d.v.s. med fast ansat forretningsfører og eventuelt kontorpersonale, var i Fuglebjerg fra senest 1872.

Det volder desværre visse problemer at få fundet frem til nærmere data om disse Sparekassens tidligste kontorer og filialer i forhandlingsprotokollerne fra perioden; og da fremkommer oplysningerne normalt ved udelukkelsesmetoden. Eksempelvis vides ikke, hvornår Skælskør-kontordagene er overgået til egentlig filial med fast ansat personale.

Skælskør-kontor med begrænset åbningstid 1847-1935

Efter de nye vedtægters vedtagelse i 1847 oprettedes som nævnt faste kontordage mere end et par gange om året i lokaler i Skælskør og Næstved. Dette vedtoges på direktionmøde 22. januar 1847, efter hvilket man indrykkede annoncen i de lokale aviser:

”Endvidere vil man, til lettelse for Vedkommende, som maatte ønske at benytte Kassen, give Møde i Skælskør sidste Tirsdag i Februar og September og altsaa første Gang den 23. Februar dette Aar.”

Yderligere ville man holde kontoret åbent de to årlige terminsdage efter nærmere bekendtgørelse herom i de lokale aviser.

Af de forskellige filialer, Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn i tidens løb har haft, har den i Skælskør nok haft den mest hændelsesfyldte historie.

Ved årsskiftet til 1866 havde flere borgere i Skælskør købstad således henvendt sig til Sparekassen for at bede om at få oprettet en sparekasse i byen, som var en del af Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn. Indskuddene fra købstaden og dens omliggende sogne burde da også gå ind i den nye kasse, der ligeledes skulle have en speciel direktion valg af Skælskør-borgerne.

Samtlige Holsteinborg Sparekasses direktører samledes for at diskutere dette anliggende i februar 1866 og blev enstemmigt enige om, at man ikke kunne inddrage sig på de stillede forslag. Man opfordrede imidlertid stillerne til at oprette en selvstændig ”Sparekasse for Skjælskør og Omegn”.

Man besluttede i 1866, grundet den lange afstand fra Hovedkontoret i Stærrede for interessenter i Skælskørområdet, at åbne lettere adgang til møder med Sparekassens bestyrelse, end den, der hidtil havde

været gennem de halvårslige kontordage i Næstved og Korsør. Lig med Næstved og Fuglebjerg planlagdes det at åbne kontordage i Skælskør til modtagelse af indskud, disses tilbagebetaling etc. Fremover indførtes kontordage i Skælskør den 2. og 4. lørdag hele året rundt. Til at overtage bogholderiet antoges i Skælskør overauditør Moltke samt købmændene H. A. Nagel og J. Harboe. Til den første kontordag blev der henlagt en egen protokol betegnet "Skjælskør" ligesom nye kontrabøger, der udfærdigedes under denne filialagtige virksomhed.

Nytår 1871 besluttede den nydannede bestyrelses medlemmer en indskrænkning af de hidtidige i Skælskør etablerede kontordage. Specielt i Skælskør – i modsætning til Næstved – vurderedes disse ligefrem til helt at bortfalde. En indskrænkning bevilgedes, og den administrerende direktør, birkedommer H. V. Fiedler, skulle påtage sig at gennemføre ordningen i samarbejde med prokurator Høst.

I marts 1872 udvidedes tiden i Skælskør atter til 2. og 4. lørdag i måneden kl. 11-13. Disse tider brugtes i hvert fald frem til april 1874. I vedtægterne for Sparekassen gældende fra 1. januar 1881 vedtoges det at holde kontordage hele året i Skælskør hver anden lørdag i måneden kl. 10-13. Dette skulle for tiden ske på Hotel Postgården på Algade.

I 1886 tilløb til filialordning

Den 2. december 1886 var Sparekassens kontorhold i Skælskør ved at ændre status til fast filial. På direktionens møde stillede kammerherre

Castenschiold forslag om oprettelse af fast filial, i stedet for disse kontordage med tilrejsende personale. Da to af direktionens medlemmer "bestemt modsatte sig samme Vedtagelse", bortfaldt den under afstemning.

Normalt holdtes direktionens møder i Sparekassens lokaler på Holsteinborg, men nogle gange blev disse henlagt til Skælskør. Dette vides gjort ved direktionens møder 14. december 1881, 13. december 1882, 13. juni 1883, 12. december 1883, 13. december 1884, 15. december 1885, 12. december 1887, 13. juni 1888, 16. december 1889, 15. juni 1891 og 14. juni 1895.

Tilsyneladende har kontordagene i Skælskør været afholdt på Hotel Postgården helt op til omkring 1935. Sognefoged Karl Kristiansen, Venslev (medlem af tilsynsrådet) tog på de faste åbningstider til Skælskør for at varetage forretningerne.

Skælskør-filial 1935-1971

Landsretssagfører Karl Schack, Rude, blev medlem af tilsynsrådet i februar 1928; han blev selvstændig sagfører i Skælskør i 1935 med adresse i det lille røde hus på hjørnet af Gammeltorv, Skovvej 2, der ligger meget markant placeret på sit høje fundament med lang trappe op til stueetagens kontor.

Formentlig samtidigt blev landsretssagføreren kontorbestyrer for Sparekassens Skælskør-filial i egne lokaler, men han fik ikke synderligt vederlag derfor. Christian "Stangjern" Jakobsen fungerede som kontorhjælp for begge forretninger.

Han var til stede hver dag, Schack kun hver anden.

I spidsbelastningssituationer tilkaldtes telefonisk som medhjælp arrestforvarer Nielsen i Rådhuset overfor. I forbindelse med terminsdagene var presset så stort, at salen på Hotel Postgaarden måtte tages i brug. Denne tilstand holdt, indtil Sparekassens filial i Skælskør i 1951 blev overtaget af Irs. Ejner Schack, søn af K. Schack.

I året 1951 flyttede den nygifte og nyuddannede sagfører Ejner Schack til Skælskør og overtog faderens kontor på Skovvej 2. Faderen fortsatte sit kontorhold og forretning i Rude. Kontorassistent fra 1951-58 i både sagførerkontor og sparekas-sefilial blev Ejner Schacks hustru, Anne Grethe.

Henholdende forretningspolitik

Indtil Holsteinborg Sparekasses direktørskifte i 1957 så dens ledelse overhovedet ikke visionerne i at have en aktivt fungerende afdeling i Skælskør købstad. Afdelingens muligheder blev ikke set, kundeplejen meget mishandlet. Den gamle ledelse stred imod reformer og tiltag på dette område. Af samme årsag var kassebeholdningen på kontoret meget lille; skulle udbetalinger gøres over 500 kr., udstedtes en check fra Skælskør Bank!

I disse mange år mistede Sparekassen en stor markedsandel i dette opland. Med den ny sparekassedirektør startede også efter bedste evne en modernisering af dette forhold. Første tiltag var en spareord-

ning, hvor tre bude en gang ugentligt gik fra dør til dør for at sælge sparemærker, hvad de også det første år gjorde for 246.000 kr. Resultatet sås meget hurtigt, idet der samme år kom 900 nye husstande for at indsætte penge.

På det bestyrelsesmøde, hvor dette – set med nutidens øjne – forbløffende lille tiltag forelagdes og besluttedes af tilsynsrådet, udbrød et af dettes ældste medlemmer spontant: ”Det kan vi da ikke være bekendt overfor Skælskør Bank”! Formanden, lensgreve Erik Holstein, replicerede skarpt: ”Sidder vi som repræsentanter for Skælskør Bank eller for Holsteinborg Sparekasse?” Personen af ”den gamle skole” havde svært ved at indstille sig på de nye tiders krav....

Overtagelse af Vestergade 4 i 1957, filial her til 1971

I 1957 købte Sparekassen Skælskør Brugsforenings bygning på Vestergade 4, beliggende nært op til Kanalen, der forbinder Noret med Inderfjorden. Sparekassen begyndte med en større ombygning af Brugsens gamle bygning ved Kanalen. To kontorer blev indrettet i stueetagen, Der var imidlertid ikke plads til boksrums, hvorfor et stort pengeskab etableredes. Ombygningen foregik så hurtigt, at Sparekassen kunne indflytte i købsåret 1957.

Landsretssagfører Ejner Schack fortsatte imidlertid hvervet som bestyrer af Sparekassens nye Skælskør afdeling i perioden frem til august 1961. Da Sparekassen i november 1958 ansatte en kasserer, inddrog man også hele stueetagen.

Bygningen i Vestergade 4 fungerede som filial indtil september 1971, hvor det nye hovedkvarter blev indviet som umiddelbart nordfor liggende nabo. Kort tid efter blev den gamle filial nedrevet; den var i mellemtiden blot blevet en tom forbygning.

Næstved-kontoret 1847-66

Efter de nye vedtægters vedtagelse i 1847 oprettedes også faste kontordage et par gange om året i et lokale i Næstved. Kontordagene her ville være første tirsdag i marts og oktober – den første dag altså 2. marts 1847. Yderligere ville man møde op en dag i hver termin efter bekendtgørelse forud i de lokale aviser.

I juni 1850 var stedet for dette "Næstved Raadstue", d.v.s. i byens middelalderlige rådhus i en af Næstveds ældste bygninger, i dag stadig liggende velbevaret på Sct. Peders Kirkeplads. Her havde Sparekassen sine forretninger indtil den sidste kontordag den 14. juni 1856. I denne 6-års periode bekendtgjordes i annoncer i Næstved Avis forud for de to årlige kontordage, at i forbindelse med terminen "anmodes Kasens Debitorer om prompte at præstere deres Indbetalinger de nævnte Dage".

Det tyder imidlertid også på, at kontoret fra november 1853 havde åbent hverdage fra kl. 10-15 for almindelige indskud og udbetalinger. Tilsyneladende gik afdelingen godt.

I 1856 flyttede Sparekassen til hotellet "Ny Gjæstgivergaard". Det lå på det sted, hvor Hjultorvet vinkelret

Næstveds senmiddelalderlige rådhus husede i nogle år o. 1850 et lokale til betjening af lokale kunder. Bygningen er bevaret til i dag, fredet siden 1918. Gammelt stik. Venligst udlånt af grev Ulrich.

tangerede Ringstedgade. I dag er det hullet i husrækken, hvori det nye vejgennembrud går til den store parkeringsplads. Dengang havde "Ny Gjæstgivergaard" adresse på Ringstedgade 109 og 110. Senere omdøbtes hotellet til "Dania".

Første kontordag på det nye sted fandt sted den 13. december 1856 hos købmand Baggers enke i hotellet. I første omgang blev det imidlertid kun ved denne ene mødedag. Sparekassen ses allerede den 3. marts 1857 fra kl. 11-13 at ville modtage indskud og andre indbetalinger hos konditor Christensen, der lå på det nuværende hotel Axelhus's plads på Axeltorv. Årsagen til dette hurtige skift af lokale kendes ej, men placeringen var jo særdeles central i byen.

Hermed udvidede Sparekassen sine kontordage til 4 gange årligt, 2 på terminerne og 2 midt imellem. Sidste almindelige kontordag her var den 4. oktober 1858 kl. 11-13. Til vinterterminen ses Sparekassen

igen at være rykket ind hos Madam Bagger i Ny Gjæstgivergaard den 13. december 1858 med terminsdagen åbent fra kl. 10-17 med et ophold i middagsstunden. Her forblev Sparekassens kontordage holdt helt frem til i hvert fald 1871. Næstved Discontobank oprettedes dette år og flyttede mellem 1871 og 1874 ind i Holsteinborg Sparekasses sted på "Ny Gjæstgivergaard" efter at have opsagt denne. Stadig holdtes kvartalsvis åbent, og årene her i Næstved må have bragt en god vækst i den samlede sparekasse.

Mod midten af 1860'erne blev åbningstiden udvidet endnu mere til at være månedlige møder i stedet for de sædvanlige fire årsmøder. Den første dag på denne måde var den 3. marts 1866 kl. 10-14. Til at varetage bogholderiet antoges købmand Gottlieb i Næstved. Som forretningsfører på kontordagene ansattes prokurator Høst, filialbestyreren i Fuglebjerg. Dette besluttedes medio februar 1866.

Næstved-filial 1866-1919

Allerede den 15. marts 1866 ændres dette igen til, at "Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn" afholdt møde hver den 1. og 3. lørdag i måneden fra kl. 10-13, første dag den 17. marts. Disse møder blev ledet under direktionsens kontrol af købmand Gottlieb i Næstved, forpagter P. J. de Neergaard af Fuglebjerggaard og prøveprokurator Høst af Fuglebjerg. Af disse herrer ville to altid være til stede for at besørge forretningerne. Fra 1. november 1866 besluttedes det, at kontordagene i Næstved fremover

skulle bestyres af filialbestyreren i Fuglebjerg.

Ligesom i Skælskør besluttedes på et direktionmøde ved nytår 1871 en indskrænkning af de hidtil i Næstved etablerede kontordage. Den administrerende direktør skulle i samarbejde med prokurator Høst iværksætte dette. Af denne årsag fratrådte prokurator Høst, og fremover indsattes en af de to nye direktører som forretningsfører af Næstved-filialen på kontordagene. Denne åbningstid opretholdtes i hvert fald til 1878.

Måske allerede lige efter 1871 rykkede Sparekassen ud fra "Ny Gjæstgivergaard" til et i dag ukendt sted. I Sparekassens vedtægter gældende fra 1. januar 1881 bestemtes afholdelse af kontordage i Næstved hele året den første lørdag i hver måned kl. 10-13. For tiden skulle dette foregå på "Vinhuset" ved Skt. Peders Kirkeplads. Direktørerne N. Christoffersen og C. Larsen skulle bestyre disse. Fra 1. november 1886 bestyredes kontordagene i Næstved af lederen af filialen i Fuglebjerg. Næstved-kontorets eksistens har tit været i farezonen; således besluttedes det næsten nedlagt i december 1896. Den 5. februar 1903 bestemtes det, at sagfører Poulsen i Fuglebjerg fritoges for de månedlige rejser til Næstved for Sparekassen, "hvilke Rejser bortfalde fra 1. Marts d.Aa. at regne".

I 1916 udtryktes et ønske om, at en fast filial i Næstved blev oprettet. Man var imidlertid for usikker på grundlaget derfor til at kunne tage en endelig beslutning.

Den nøjagtige dato for Næstvedkontordagenes nedlæggelse kendes ikke, men endnu den 14. juni 1919 fastsattes terminsmødet i Næstved, hvilket i hvert fald var det sidste af denne art. På terminsmødet i november 1919 forekommer Næstved-filialen at være nedlagt.

Fuglebjerg. Kontordage 1861-66

Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn afholdt et kvartalsmøde i Fuglebjerg Kro den 16. marts 1861 kl. 10-13 for at modtage indskud. Noget tyder på, at de årlige kontordage i Fuglebjerg op til februar 1866 blev bestredet af prokurator Høst fra byen.

Fuglebjerg. Filialen 1866-1922

Oprettelsen af Fuglebjerg filial besluttedes på et direktionsmøde i februar 1866. Med de faste kontordage i Fuglebjerg "stod det aabent for, hvem der vilde at blive ekspederet i Fuglebjerg" onsdag hver uge kl. 11-13. Prokurator Høst overtog bogholderiet på disse kontordage. Samtidigt skulle Høst assistere ved de forefaldende forretninger på kontordagene i Næstved og Skælskør, bistået af de der tilsagte personer (se under disse kontorer).

Januar 1871 meddelte den administrerende direktør Fiedler, at forholdene krævede en indskrænkning af kontordagene hidtil holdt i Næstved og Skælskør. Det vedtoges derfor, at fra 1. marts 1871 skulle de to direktører N. Christoffersen og Chr. Larsen "selv komme overens om at overvære Kontordagene i Næstved og Skælskør".

Prokurator Høsts efterfølger som

filialbestyrer i Fuglebjerg blev prokurator J. Simmelhag, som tillige pr. den 1. april 1874 blev antaget som kasserer og bogholder for at føre forretningerne ved Sparekassens Hovedkontor. Denne sidste funktion bestred han, indtil han optoges i direktionen den 1. januar 1878. Men stadig bestyredes filialen i Fuglebjerg af J. Simmelhag. Vedtægterne fra 1. januar 1881 bestemte, at filialen i Fuglebjerg havde åbent hverdage – torsdag og fredag undtagne – kl. 9-12.

Da den ene af Sparekassens direktører, nu overretssagfører og stadig filialbestyrer i Fuglebjerg, J. Simmelhag, beskikkedes til herredsfoged i Hvetbo Herred, ansattes i stedet til varetagelse af hans funktioner den hidtidige politifuldmægtig i Hillerød, F. C. Poulsen, pr. 1. juni 1884.

Udover at være filialbestyrer skulle denne også som tidligere Simmelhag være Sparekassens juridiske konsulent og derfor møde hver torsdag på Holsteinborg med en ugeekstrakt. Fra november 1887 til juli 1913 var han tillige Sparekassens bogholder.

6. april 1893 vedtoges anskaffelsen af et pengeskab af passende størrelse til filialen i Fuglebjerg til opbevaring af Sparekassens protokoller og dokumenter m.m. Pr. 1. april 1913 ansattes cand. jur. Knud Møhl som filialbestyrer og bogholder i Fuglebjerg til januar 1922.

Den oprindelige adresse for Fuglebjerg filial havde indtil nu været identisk med bopælen for de efter hinanden følgende sagførere i byen.

Stationært tilholdssted på Lundevej 10 fra 1922 - ?

I alle årene fra 1800-tallets midte var filialbestyreren i Fuglebjerg den derværende sagfører, der som sagt selv lagde lokaler til. Efter en dramatisk episode med sagfører Møhl i januar 1922 flyttedes Sparekassens forretninger formentlig direkte til Håndværkerforeningens bygning på Lundevej 10. I denne bygnings store sal fraskiltes til daglig brug en ende, hvori der holdtes kontor. Til terminerne var det absolut nødvendigt at inddrage hele salen.

Forretningsførelsen bestredes af tre personer: to lokale personer – tit medlemmer af tilsynsrådet – sad i lokalerne, og derudover kom hver onsdag en person direkte fra hovedsædet i Rude. Dette var mest bogholder M. Albrechtsen, fra 1936 sparekasseassistent Jørgen Kargo. Telefon var aldrig indlagt.

Af de to personer, der var de daglige, lokale forretningsførere, var murermester J. Vøltz tillige medlem

af tilsynsrådet. Om denne begyndte sin funktion i filialen allerede i august 1920, eller først efter Møhls fratræden i januar 1922, vides ikke. Han fungerede imidlertid til 1940. Også på et meget tidligt tidspunkt, i hvert fald før oktober 1936 og indtil maj 1958, sad sadelmager H. F. Andersen der også.

I 1940 afløstes murermester Vøltz af købmand Hans Davidsen, der atter afløstes af sin søn Ernst Davidsen i perioden 1947-1958. Også brugsuddele Laurits Nielsen var ansat ved filialen. I en periode holdt filialen til på Tværvej 18.

Fuglebjerg. Filial på Sorøvej 2 1956 – ca. 1990 og Byagervej 5 1989/1990 – 1996

1956 købtes en ny bygning. Den lå på hjørnet af Sorøvej 2 og Lundevej, hvor Torp-Petersen hidtil havde haft sin manufakturhandel. Bygningens ene halvdel af stueetagen ombyggedes nu til Sparekassens brug, og den anden blev videreudlejet til virksomhed. Pr. 1. maj 1958 ansat-

Sådan så facaden til Holsteinborg Sparekasses filial i Fuglebjerg ud o. 1970. Ejendommen ligger på hjørnet af Sorøvej og Lundevej. Bemærk logoet i overvinduet til hovedindgangen. Pressefoto, venligst udlånt af grev Ulrich.

tes Hjalmar Nedergaard som fast kontorbestyrer i Fuglebjerg. I marts 1963 var åbningstiderne dagligt kl. 14-16 samt lørdage kl. 10-12.

I juni 1978 overtoges også Arbejdsformidlingens lokaler samt det lokale, der i flere år havde været udlejet til venteværelse for rutebilstationen. Sparekassen anvendte nu hele stueetagen til ekspedition, der moderniseredes. Ved den lejlighed indførtes også det on-line udstyr, der via telefon-modem gav bogholderiet direkte forbindelse til Sparekassernes Datacentral i København, alt for en omkostning af 300.000 kr.

Efter fusionen i 1989 hed afdelingen i Fuglebjerg "Holsteinborg Sparekasse – Bikuben" med samme adresse som hidtil, men kun i forholdsvis kort tid, idet man ret hurtigt flyttede til Byagervej 5. Her er der stadig bankvirksomhed, men det er i dag en filial af Danske Bank som følge af denne banks overtagelse i 1996 af de fusionerede pengeinstitutter Holsteinborg Sparekasse og Bikuben Bank A/S.

Korsør-kontor i 1860'erne?

I mødereferatet fra et direktionsmøde i februar 1866 nævnes (hidtil) halvårlige terminsdage, holdt i Korsør. Det ligger dog ikke klart, hvorvidt dette er rigtigt.

Tornemark-kontor januar 1881 – februar 1885

I vedtægterne gældende fra 1. januar 1881 nævnes, at Fuglebjerg-filialens bestyrer hver fredag, når den var en hverdag, skulle afholde kontordag i Tornemark kl. 11-13. Dette var overretssagfører Simmel-

hags opgave. Huslejegodtgørelse for Fuglebjerg-filialens kontordag i Tornemark blev indtil videre fastsat til 120 kr. årligt. Lokalerne var lejet af farver Nielsen i Fuglebjerg.

Tornemark-kontorets ophør ved udgangen af år 1883 besluttedes den 27. december samme år. På trods af dette ses atter på et møde 26. februar 1885, at det endnu ikke er nedlagt, men først her blev det. Anledningen var skiftet af filialbestyrer i Fuglebjerg fra overretssagfører Simmelhag til sagfører Poulsen, hvor "Kontordagene i Taarnemark besluttes inddraget".

Sandved-kontor oktober 1910 – april 1962

Der skulle holdes en ugentlig kontordag i Sandved hver torsdag, begyndende med den 20. oktober 1910. Udførelsen af forretningerne varetoges af Sparekassens bogholder, sagfører Poulsen i Fuglebjerg. Kontordagen varede fra kl. 9-10.

Gårdejer på Ørebjerggård ved Tornemark, Carl Henriksen, indtrådte i tilsynsrådet i august 1920; måske allerede dengang tiltrådte han kontorholdet i Sandved, og det varede formentligt til 1943. De officielle åbningstider var – i hvert fald fra 1936 – hver onsdag kl. 10-12. Hertil kom altid kørende fra hovedsædet i Rude enten sparekassedirektør Albrechtsen eller sparekasseassistent Kargo.

I december 1943 tiltrådte Emmy Petersen som kontorassistent; hun sad på Sandved-kontoret som en slags kontorbestyrer indtil juli 1969. Stadig skulle forretningerne gen-

nemføres sammen med en repræsentant fra hovedsædet.

Det lille samfunds ejendommelighed ses i, at netop denne Holsteinborg Sparekasses repræsentant i byen samtidigt i sin egen privatbolig lige overfor havde lejet lokale ud til Banken for Slagelse og Omegn! Det var for øvrigt også hende, der anbefalede senere sparekassedirektør Frode Kinnbergs optagelse som elev.

Fra i hvert fald 1936 holdtes Sparekassens kontordag i Sandved i bygningen, der ligger mellem den nuværende slagter og smed Olsen på Langgades vestside. Her havde man lejet sig ind i stuen hos Hans Christian Nielsen. Dog var det nødvendigt på de to terminsdage at holde disse i Sandved Hotels store sal.

Sandved. Filial på Langgade 50 april 1962 – juni 1982

Den 15. april 1962 købte Sparekassen imidlertid egen bygning umiddelbart syd for den hidtil brugte. Her havde indtil da boghandler Christiansen resideret, indtil han solgte, og den var på flere hænder førend Sparekassens køb. I marts 1963 ses åbningstiden at være onsdag kl. 10-12, samt fredag kl. 15-17.

Til den nye adresse på Langgade 50 flyttede Sparekassen i 1962 og indrettede sig i den nordlige halvdel. Den sydlige bortlejedes som boghandel med beboelsen på første sal. Bygningen ejes stadig af Sparekassen, men efter nedlæggelse af Sandved-filialen den 30. juni 1982 oprettedes bl.a. bagerforretning.

Gurli Nielsen, i 1971 ansat som kontorassistent i Fuglebjerg-filialen, kom fast i Sandved-kontorets åbningstider, for sammen med sparekassedirektør Kargo fra Rude at føre forretningerne hver onsdag.

Efter december 1981 nødsagedes Sparekassen til at nedlægge filialen i Sandved, efter at beslutningen om et nyt terminaludstyrs indførelse var blevet vedtaget. Denne og Boeslunde-filialen (se nedenfor) havde for ringe et underlag til, at en sådan investering kunne betale sig der. Sandved lukkedes derfor pr. 30. juni 1982.

Boeslunde. Filial april 1976 – december 1981

Midt i Boeslunde by havde Bikuben i Korsør indrettet en filial. Den 1. april 1976 købte Holsteinborg Sparekasse denne fuldt indrettet med toilet, billeder på væggene og udstyr. Prognosen for denne nye filial var, at der i hvert fald ville gå 10 år, før denne investering kunne forrente sig.

Den indrettedes nu, så den kunne betjenes af én person, der altid kom kørende fra Skælskør på de officielle åbningsdage. I kontoret stod skrivemaskine, regnemaskine og telefon. Et gennemskrivningssystem brugtes, og bilaget dumpede i en boks, der blev taget med tilbage til hovedsædet. Åbningstiderne var alle hverdage kl. 10-12, samt fredag kl. 16-18.

Den 31. december 1981 nødsagedes Sparekassen til at nedlægge filialen i Boeslunde af samme årsag som for Sandveds vedkommende.

Facaden til Holsteinborg Sparekasses filial i Boeslunde, fotograferet i januar 1982, da filialen var lukket. En damefrisørsalon rykkede ind i stedet. Foto venligst udlånt af grev Ulrich.

Rude filial september 1971 – 1989/96

Holsteinborg Sparekasses længst eksisterende filial blev indrettet i det hidtidige hovedkontor i Rude. Efter overflytning af dette til Skælskør i september 1971 forblev Sparekassen nemlig i sin gamle bygning, men naturligvis med reduceret personaleantal. I jubilæumsåret i 1985 bestyredes afdelingen af Jørgen Onstrup (fratrådt 1986) ved hjælp af 3 personer.

Ved fusionen med Sparekassen Bikuben videreførtes funktionerne i Rude, men kun til 1996.

Andre sparekasser

I februar 1866 var en ny sparekasse for Skælskør ved at blive dannet. Dette afbødedes imidlertid ved, at Holsteinborg Sparekasse straks derefter etablerede hyppigere kontordage i byen på Hotel Postgaarden (se under Skælskør kontordage).

26. februar 1885 behandlede en henvendelse fra lærer N. Jensen i Vedskølle om, at man her påtænkte

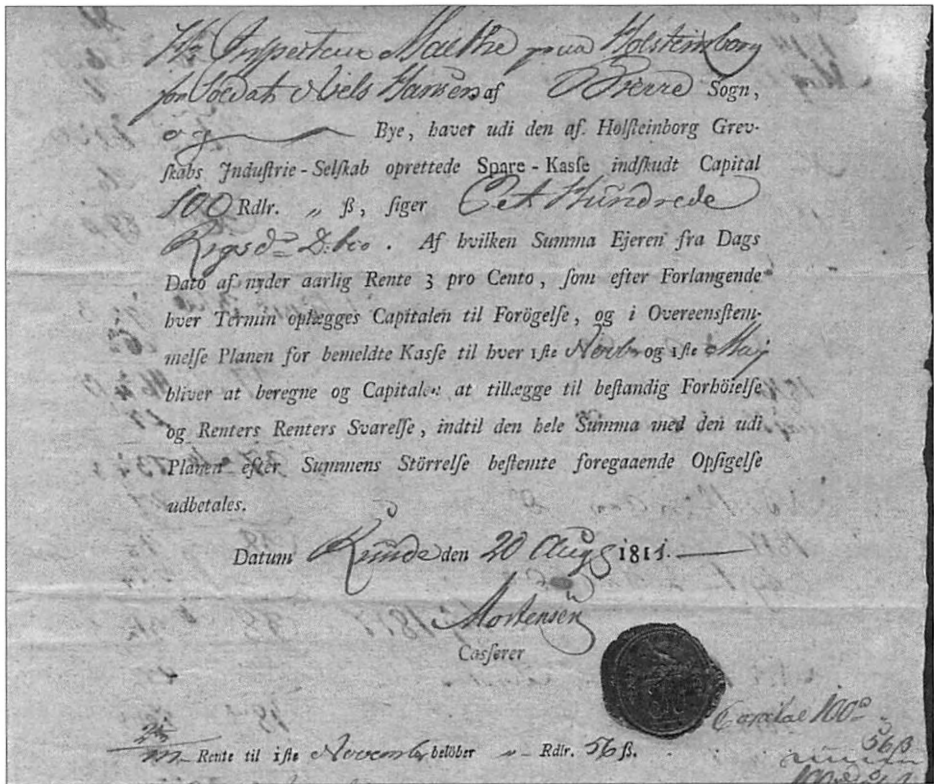
te oprettelse af en "Sparekasse for Tyende og Husmænd". Holsteinborg Sparekasse var villig til at modtage indskud fra denne til en rente af 4,25 %, hvorimod man ikke ville indlade sig på at ville lægge de udlån ud, som den påtænkte sparekasses bestyrelse måtte bevilge, og overtræk af den påtænkte sparekasses konti i Holsteinborg Sparekasse kunne derfor heller ikke tillades.

I juli 1890 havde Næsbyholms Sparekasse underskud på balancen. Sparekassen for Herlufmagle og Tybjerg Sogne anmodede om et bidrag til dette, men Holsteinborg Sparekasse følte ikke, at sagen var dem vedkommende.

Sparekassekontor på Agersø ikke realiseret

Juli 1901 stillede A. Hansen, Agersø, forslag om, at indbetalinger af småsummer fra øen til Sparekassen kunne gøres centralt dér. Da imidlertid dampskibsfører Balle plejede at besørge disse indbetalinger fra hele øen, fandt man ikke anledning til at gå ind på forslaget.

Det første indskudsbevis i den holsteinborgske sparekasse, dateret den 20. august 1811.

"Hr. Inspecteur Maltthe paa Holsteinborg/for Soldat Niels Hansen af Bierre Sogn/og Bye, haver udi den af Holsteinborg Grev-/skabs Industrie-Selskab oprettede Spare-Kasse indskudt Capital/100 Rdlr., ... Sk., siger Eet Hundrede/ Rigsdr D:bc. Af hvilken Summa Ejeren fra Dags/Dato af nyder aarlig Rente 3 pro Cento, som efter Forlangende/hver Termin oplægges Capitalen til Forøgelse, og i Overensstem-/melse (med) Planen for bemeldte Kasse til hver 1ste Novbr og 1ste Maj/bliver at beregne og Capitalen at tillægge til bestandig Forhöielse/og Renters Renters Svarelse, indtil den hele Summa med den udi/Planen efter Summens Störrelse bestemte foregaaende Opsigelse/udbetales./Datum Ruude den 20 Aug 1811./ Mortensen/Casserer".

Ved statsbankerotten i 1813 faldt værdien af Niels Hansens indskud, der i mellemtiden var steget til 104 rigsdaler og 44 ¼ skilling, til blot 35 rigsdaler og 86 skilling. Da Niels Hansen, nu Bøgelunde, den 16. februar 1822 hævdede sit indskud, fik han indeståendet, der nu var vokset til 42 rigsdaler og 84 skilling, udbetalt i "Sedler og Tegn efter Cours 250" = 53 rigsdaler og 57 skilling.- Dokument i Holsteinborgs arkiv, venligst udlånt af grev Ulrich og scannet af Jan Preisler, Sorø.

Have Mølle i det 19. århundrede – en bygningshistorie¹

Af Jørgen Woetmann Andersen

Indledning

Have Mølle, der er afbildet på ovenstående prospekt fra ca. 1760², betjente fra sin beliggenhed ved Ringsted Å ca. en halv kilometer vest for byen egnens befolkning igennem mere end 700 år.

Tidsmæssigt begrænses følgende bygningshistoriske undersøgelse til perioden 1804-1872, dog med enkelte afstikkere frem og tilbage i tiden.

I denne periode ændredes de fysiske, teknologiske og økonomiske forudsætninger for mølledrift hastigt. Dette blev naturligvis også af betydning for Have Mølle. Den

foreliggende undersøgelse beskriver, uden at give sig ud for at være udtømmende, de bestræbelser, som Have Møllens skiftende ejere og forpagtere udfoldede for at udskyde det, vi i bagklogskabens lys kan se, var uafvendeligt: nedlæggelsen!

Både vandmølle og vindmølle i Have

Have (eller Hauge) Mølle omfattede i en stor del af 1800-tallet både en vandmølle og en vejrmølle.

Vandmøllen var ældst. Anlagt allerede omkring midten af 1100-tallet var den én af landets ældste, kendte vandmøller. Og som sådan fungerede den indtil begyndelsen

af 1900-tallet, hvor den blev nedlagt i forbindelse med en regulering af Ringsted Å, men havde vel reelt mistet sin betydning som mølle langt tidligere – antageligt fra midten af 1800-tallet, hvor møllernæringen blev givet fri (1852/1862).

Vejrmøllen var af langt nyere dato. Den blev etableret på et tidspunkt, hvor mølledrift baseret på vandkraft (og hestekraft) formentlig ikke længere var rentabel.

Den første vejrmølle – det har nemlig vist sig, at der var tale om to, ja reelt set tre hinanden med års mellemrum afløsende Have vejrmøller i det 19. århundrede – blev taget i brug i 1805. Den blev anlagt vest for vandmøllestedet ret tæt på åen, men ret uhensigtsmæssigt netop så tæt på åen, at den kom til at ligge i læ af bakken på vestsiden af åen. Der blev den da heller ikke liggende ret længe. Den blev demonteret i 1814 og flyttet ud til det sted, hvor den nuværende Ringsted Vindmølle ligger: øst for byen ved landevejen til Køge.

Den anden vejrmølle blev bygget i 1845. De argumenter, der fik Rentekammeret til at give bevillingen, kendes ikke – for nærværende i det mindste. Utvivlsomt klog af skade valgte man at anlægge den længere oppe ad bakken vest for vandmøllestedet. Valget af beliggenhed hang sikkert også sammen med, at Have Mølle nu (i 1845) ejedes af interessenterne i Ringsted Klosters Fideicommiss. De havde i 1824 erhvervet vandmøllen, og kunne nu bygge vejrmøllen på egen jord oppe på bakken. I 1805 ejede Klostret de

selsv samme jorder på Torped Mark, men ikke Have Mølle!

Under alle omstændigheder: der blev anlagt en hollandsk vejrmølle i 1845 under Have Mølle, og den blev liggende dér indtil i hvert fald 1872 – bortset fra nogle få år, hvor den efter en brand lå i ruiner – da den blev takseret for sidste gang under den offentlige brandforsikring. Hvornår den blev nedlagt 'for alvor', vides ikke præcist, men det skete formentlig en gang i 1930'erne. (Vejrmøllen, der blev flyttet i 1814, brændte også i 1870'erne på det ny sted, men blev genopført og eksisterer stadig i bedste velgående).

Men nu tilbage til begyndelsen af 1800-årene.

Mølle ejer Müller opfører ny vejrmølle 1804

Den 20. maj 1804 udstedtes skøde på Have Mølle til Chr. Henrik Müller, der havde købt mølle-stedet af proprietær Dahl på Sørupgård for 5000 rdlr. Den nye mølle ejer (og møller) gik derefter i gang med en større renovering og udvidelse af møllen.

Dette fremgår af den brandtaksationsforretning, som branddirektøren sammen med et par taksationsmænd foretog den 15. november 1805 "...efter anmeldt Forandring og Forbedring"³, som der stod skrevet i brandtaksationen. Forandringerne og forbedringerne blev naturligvis set på baggrund af den seneste taksation i juli 1799.

Det anføres deri, at ingen af vand-

møllens bygninger og mølleværker var nyopførte, men jo til gengæld renoverede, som nævnt. Som nyopført omtales alene, men hvad der også er væsentligt, en hollandsk vejrmølle. Denne var anlagt på møllegårdens grund vest for åen.

Brandtaksationen godtgør først og fremmest, at der for Have Mølles vedkommende var tale om et helt bygningskompleks – se prospektet fra ca. 1760, der kan hjælpe til en forståelse af følgende beskrivelse, og husk, at møllen lå stik vest for Ringsted kirke - nemlig:

- a. Et stue- og vandmøllehus, indeholdende et vandmølleværk med 2 grovkværne.
- b. En længe øst for stuehuset (dvs. på Ringsted-siden) med beboelse samt hestestald.
- c. Ved stuehusets vestlige ende endnu en længe indrettet til stampehus med et stampeværk.
- d. En tilbygning til stuehuset mod syd til bryggehus og kostald.
- e. En længe beliggende øst-vest indeholdende et hestemølleværk med 2 kværne.
- f. En længe på 2 fag, beliggende øst-vest, bl.a. til lokummer, og endelig
- g. en nybygget hollandsk vejrmølle med fire lofter samt hat, indeholdende en grovmalingskværn. – NB: I det følgende vil bogstavsbetegnelserne for de enkelte bygningselementer fra taksationen i 1805 (a-g) blive benyttet, når disse omtales i nye taksationer.

At der var tale om betydelige investeringer fra den nye ejers side, ses af, at vurderingen af de renoverede

bygninger viser betydelige stigninger i forhold til taksationen i 1799, hvor den samlede vurdering var på 1.600 rdlr. Vurderingen i 1805 blev sat til i alt 9.710 rdlr., af hvilke alene de 6.000 rdlr. vedrørte vejrmøllen.⁴

Forbedringer af begge møller i 1809

Den nye ejer hvilede imidlertid ikke på laurbærrerne. Allerede i 1809 (d. 20. september)⁵ omtakseredes både vejrmøllen, vandmøllen og en længe ved stuehuset. Den nye samlede vurdering blev på 22.710 rdlr.

Forøgelsen i vurderingen stammede dels fra vejrmøllen, dels fra vandmøllen. I begge forbedredes mølleværkerne betydeligt. I vejrmøllen var der nu en grovmalingskværn, en sigtekværn og en skalkværn, alle med nødvendigt tilbehør, samt melkasser med tilbehør. Vurderingen af vejrmøllen steg fra 6.000 rdlr. til 15.000 rdlr.

Vandmølleværket var nu blevet indrettet efter "hollandsk Maade" og omfattede foruden to kværne til henholdsvis grov- og grynmalning nu også en grynsortéremaskine med tilbehør. Under møllehus og mølleværk var opført en kampestensmur på 4 alens højde, ligesom der var udført andre bygningsmæssige forbedringer. Vurderingen af dette øgedes fra 1.200 rdlr. til 5.000 rdlr. Længen (b) var øget med 3 fag for at give plads til et vognskur og et karlekammer.

Omfanget og arten af forbedringerne bekræftes af den beskrivelse, der blev givet af pantet (møllen med

bygninger og værker) i forbindelse med et lån på 5.000 rdlr., som Müller havde optaget d. 20. juni 1810 hos inspektørerne for Duebrødre Kloster i Roskilde.⁶ Allerede d. 11. august samme år lånte han i øvrigt yderligere 3.000 rdlr. af disse långivere.⁷

Vandmøllen i vanskeligheder 1814-1824 og flytning af vejrmøllen 1814-15

I 1812 (jfr. taksation af 28. februar 1812) var der blevet bygget endnu en længe på 15 fag vest for møllegården, med gavle i nord og syd. Den indeholdt heste- og kostald, karlekamre, lo og lade samt værksted. Denne nye bygning vurderes til 6.000 rdlr.⁸ Den samlede vurdering var nu godt 28.000 rdlr.

Chr. Müller havde virkelig anstrengt sig – og sin økonomi – for at forny møllegården med dens bygninger og værker. At der var tale om en hårdt spændt bue, bevidnes af den række af kreditorer, der optræder i Realregistret for Ringsted Herred.⁹ Det viste sig da også, at buen ikke holdt.

Inden det hele brød sammen for Müller, forsøgte han at bedre sin situation ved at flytte vejrmøllen fra dens alt for lidt 'luftige' placering nær bunden af ådalen til en åben strækning øst for byen ved landevejen til Køge (nuv. Køgevej).

Her havde han forpagtet 10 tdr. land af de jorder, der tidligere havde tilhørt Ringsted Lærde Skole, men var overtaget af købstaden; til lige havde han fået tilladelse af Rentekammeret til at opføre vejrmøllen

fra Have Mølle på dette stykke jord (jfr. Kjeld Heltoft: Ringsted Vandmølle (1988). Vejrmøllen må være flyttet inden maj måned 1815, da det i nævnte realregister noteredes, at den på dette tidspunkt var udgået af pantet.¹⁰

Den forbedring af sin økonomiske situation, som Müller må have forventet, indfandt sig imidlertid ikke. Allerede i efteråret 1815 (d. 22. oktober) indgik han aftale med Ejler Gemynthe fra Køge om køb af den nyopførte vejrmølle (nuv. Ringsted Vandmølle). I købet indgik tillige et beboelseshus og et hestemøllehus. Desuden skulle Gemynthe overtage arvefæsterettigheden til de 10 tdr. land.¹¹

At Müller var i vanskeligheder, understreges af, at han solgte en mølle til overtagelse allerede den 20. november 1815, som ikke var færdig. Der manglede bl.a. en skalkværn, og indkørslen til møllen skulle brolægges. Det nyopførte hus var heller ikke færdigt, så han måtte forpligte sig til at give den nye ejer og dennes folk kost og logi efter den 20. november, hvis det ikke var færdigt da. Under alle omstændigheder forpligtede han sig til at sætte huset i beboelig stand inden medio december.

For hestemøllehusets vedkommen- de gjaldt noget lignende: det skulle sættes i stand, så det blev tæt på tag og fag; hestemølleværket fra Have Mølle skulle han overlade til Ejler Gemynthe. Men ønskede denne i stedet et helt nyt værk, blev det pålagt Müller at levere tømmer og planker til hjul og drev. Prisen for

alt dette var 34.000 rdlr., og der aftales særlige vilkår for, hvornår denne købesum skulle præsteres af køberen. Denne skulle således pr. 11. juni 1816 yde en sidste rate i form af en panteobligation på 20.000 rdlr. og samtidigt modtage skødet. (Købkontrakten indeholdt yderligere en række bestemmelser, som jeg ikke skal komme nærmere ind på her; dog blot nævne, at Müller havde fået privilegierne på vejrmøllen d. 25. juni 1812 og på hestemøllen d. 24. december 1813).

Have Vandmølle overtages af Ringsted Kloster 1824 og forpagtes af Hans Hansen til 1840

Mens det står klart, hvorledes Müller byggede vejrmøllen – og kom af med den igen, er det straks vanskeligere at få rede på, hvorledes det gik med Have Mølle (altså vandmøllen) i disse år. Af realregistret ses, at ejeren fortsatte med at låne med pant i møllen og dens værker i 1811, 1812, 1813, 1816, 1819 og 1821, og at en del af lånene blev indfriet. Det endte, så vidt det ses, med at Müller overdrog (solgte?) Have Vandmølle til en vis "mester" Rhode.¹²

Müller gik fallit i 1823, og møllen forpagtedes i 1824 bort til møller Hans Hansen fra Eskildstrup Mølle. Det fremgår af forpagtningskontrakten af 19. april 1824,¹³ at ejerne af Have Mølle nu var "Interessenterne i Ringsted Klosters Fideicomis".

Møllen skulle overtages af den nye forpagter den 1. maj 1824. Ifølge kontrakten forpligtede han sig til til forskellige terminer (inden 1.

august 1824, inden slutningen af september 1824, inden udgangen af oktober måned 1824 og inden 1. juli 1825) at sætte henholdsvis den gamle mølles værker i stand, opføre en bygning til et stampeværk og en skalkværn og indrette en hestemølle med tilbehør i den gamle hestemøllebygning, og at alt det øvrige: bygninger, broer, sluser og inventar var sat i en sådan stand, at møllen som helhed kunne godkendes ved en synsforretning i begyndelsen af juli måned 1825.¹⁴ Det er dog ikke muligt at konstatere, om den omtalte synsforretning over Have Mølle blev afholdt.

Dette er ikke stedet at gennemgå Hans Hansens forpagtningskontrakt i alle detaljer – for detaljer i massevis er der tale om! Helhedsindtrykket er, at han som forpagter af Have Mølle havde mange forpligtelser. Ovenfor er allerede omtalt en række krav som skulle opfyldes, for at han i det hele taget kunne komme i gang med at 'forpagte'. Til gengæld for overholdelsen af alle bestemmelserne var kontrakten uopsigelig i otte år og kunne fornyes. Det er den også efter alt at dømme blevet. Det fremgår af de to brandtaksationsforretninger i 1831 og 1840; ifølge disse var navnet på møllens forpagter (Hans) Hansen.

Af den førstnævnte af de to brandtaksationer - den af d. 7. november 1831¹⁵ - fremgår, at der stadig fandt ombygninger, forbedringer og udvidelser sted på Have Mølle. Af de væsentligste kan nævnes:

1. at stuehuset (a) var blevet forlænget med to fag imod øst, således

at storstuen kunne udvides og to gæstekamre og en gang etableres; desuden at interiøret her var blevet forbedret med fyldingsdøre, bræddelofter m.m.

2. at tilbygningen til stuehuset imod øst (b) var nedrevet, og i stedet var mod vest i gården, med beliggenhed nord-syd, opført en længe på 11 fag; heri var indrettet en jordkølle, et huggehus m.m.
3. at stampehuset (c) sammen med stampeværket var blevet fjernet og i stedet opført et møllehus på 7 fag med gavle i øst og vest, hvori var anbragt et vandmølleværk med skalkkværn, grynkværn, gryntromle, sigte og blæsemaskine.
4. at der nordvest for stuehuset var anlagt et nyt smede- og stampehus på 5 fag med esse og stampeværk i "complet Stand".

De øvrige bygninger og værker, herunder det gl. vandmøllehus (a), bestod stadig, således at Hans Hansen til disposition i 1831 havde 2 vandmølleværker, en hestemølle og et stampeværk.

I 1840, d. 25. marts¹⁶ mødte branddirektøren og hans taksationsmænd atter op, for at taksere møllen med henblik på en ændret indtegnning under brandforsikringen. Omvurderingen kom i stand iflg. plakat af 27. nov. 1839 på grund af en uforholdsmæssig høj ansættelse og forringet tilstand.

Stuehuset (a) nedsattes på grund af den "med Alderen forringede Godhed". Én af skorstenene var også nedtaget. Det gl. vandmølleværk,

der var anbragt i "a" nedsattes ligeledes, men uden at årsagen hertil blev angivet klart. Der var dog nu en sigtekværn i stedet for en grynkværnen, og sortérværket var erstattet af en sigte. Bro og tappelad var udvidet p.g.a. det ovenfor omtalte nye mølleværk (3). De øvrige bygninger og værker fandtes stadig, men i en gennemgående ringere forfatning end i 1831. Sigten i det nye møllehus var borttaget, jordkøllen var behæftet med mangler, og der manglede loft i stampehuset.

Det er ikke muligt at sige, hvad årsagen til den ringere tilstand var. Måske var møller Hans Hansen kørt træt – eller blot blevet gammel?

Vandmøllen i forpagter Jørgen Jacob Nielsens tid (1840-1844)

Møller Hansen blev ikke længe efter afløst af en ny forpagter, Jørgen Jacob Nielsen. Denne overtog møllen m.v. pr. 1. maj 1840, "...skjønt Hr. Nielsen først noget senere er tiltraadt Møllen", som der stod i den forpagtningskontrakt, interessenterne indgik med ham. Denne kontrakt var dateret d. 31. december 1840 og tinglæstes d. 6. januar 1841.¹⁷ Indholdet af denne afveg ikke meget fra kontrakten med Hans Hansen. Det er måske værd at bemærke, at uopsigeligheeden sattes til kun fire år: fra 1. maj 1840 til 1. maj 1844. Jørgen Jacob Nielsens forpagtning af møllen kom faktisk kun til at vare disse fire år.

Vandmøllen i forpagter Christoffer Hansens tid (1845-1868) – og ny vejrmølle

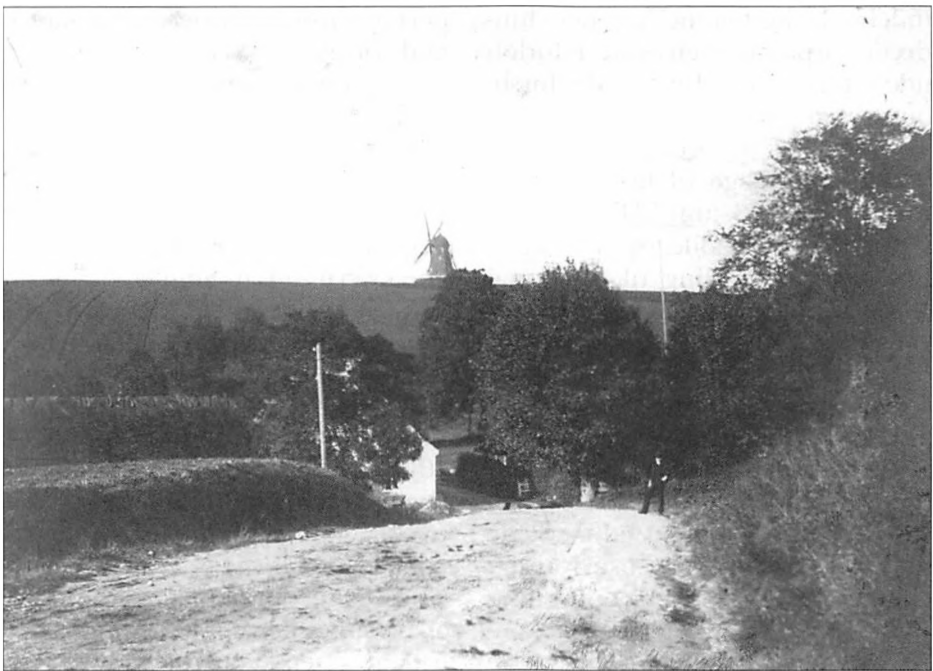
Den 11. august 1844 indgik Christoffer Hansen fra Bromølle aftale

om forpagtning af Have Mølle.¹⁸ I kontraktens første paragraf blev det pålagt ham inden Mikkelsdag 1845 at istandsætte bygninger og andre "Dele", så de var i mindst ligeså god stand, som ved den afleveringsforretning, hvor de blev overtaget af "den nuværende Forpagter Nielsen".¹⁹

Inden samme dato forpligtede Christoffer Hansen sig til for egen regning at lade opføre en hollandsk vejrmølle på et passende sted i nærheden af Have Mølle. Om placeringen af denne mølle udtalte Rentekammeret sig mere præcist i sin bevilling af 3. maj 1845 til interessenterne i Ringsted Klosters Fideicommis: Den skulle opføres i en afstand af ca. 650 alen (ca. 400 meter) fra vandmøllen og i en iflg.

Vejforordningen af 13. dec. 1795, § 75, nærmere bestemt afstand fra hovedvejen.²⁰

I vejrmøllen skulle indlægges en melkværn – de, der iflg. bevillingen tidligere havde været i vandmøllen, men tillige skulle der gøres plads til, at der senere ville kunne indlægges 2-3 mindre kværne. At melkværnen skulle tages fra vandmøllen, var i overensstemmelse med forordningen af 3. juni 1825, der tillod en vandmølle at opføre en vejrmølle på betingelse af, at det samlede antal kværne i disse to ikke oversteg, hvad der havde været i vandmøllen. Det er formentlig ud fra samme forordnings bestemmelser, at vejrmøllen skulle indrettes med plads til yderligere kværne, som jo så kunne tages fra vandmøllerne.

Dette foto viser vejrmøllen på bakken vest for Have vandmølle så tidligt som ca. 1860. Vejen er nuværende Havemøllevej. Venligst udlånt fra Historiens Hus – Ringsted Museum og Arkiv.

Christoffer Hansens forpagtningskontrakt var, som tilfældet var med kontrakten fra 1824 med Hans Hansen, fra begge sider uopsigelig i de første otte år, d.v.s. den løb til 1. maj 1853. Herefter kunne den opsiges med et halvt års varsel til hver d. 1. maj.

I 1861 fornyedes forpagtningskontrakten mellem Ringsted Kloster og Christoffer Hansen, efter at han fra 1. maj 1857 havde betalt den i kontrakten aftalte højeste afgift: 400 rdlr. om året. I den ny kontrakt nedsattes afgiften til 320 rdlr. Denne reduktion skete med direkte henvisning til særlige forhold, som jeg kommer ind på senere, mens selve tidspunktet for fornyelsen uden tvivl hang sammen med, at møller-næringen ville blive fri pr. 1. januar 1862, idet kontrakten fra 1844 ikke indeholdt bestemmelser, der hindrede forpagtningens videre forløb uden fornyelse, efter at de første otte år var gået.

Vender vi tilbage til taksationsforretningen den 3. juni 1845²¹, erfarer vi, at den vejrmølle, som kongen havde givet bevilling til d. 3. maj 1845, allerede månedsdagen efter var under opførelse og så vidt færdiggjort, at vingerne var anbragt, og at man fandt det for godt at lade den forsikre for 2.500 rdlr., således at den samlede vurdering for Have Mølle nåede op på 9.320 rdlr. Brandtaksationen udmærkede sig i øvrigt ved at være usædvanligt detaljeret m.h.t. møllens opbygning (d.v.s. m.h.t. fundamentet, trækonstruktionen over dette samt selve værkets enkelte bestanddele: hjul, drev, aksler m.m.).

Den nye vejrmølle blev taget i brug omkring midten af juli måned 1845, og i den anledning foretog branddirektøren en ny vurdering af Have Mølle og gård.²² Heraf fremgår, at møllen (udover vejrmøllen) havde følgende mølleværker: et vandmølleværk i stuehusets vestlige ende, et vandmølleværk i et møllehus vest herfor, et hestemølleværk og et stampeværk. Det første havde kun én kværn, hvortil var anbragt sigte og grynsortér-sold, og som var i brugbar stand, men takseredes lavere end i 1840. Det andet vurderedes også lavere, da det nu kun havde to kværne, en skalkværn og en grovkværn, som blev beskrevet som noget forringede ved forkert vedligeholdelse. Hestemøllen var uændret i forhold til tidligere vurdering, mens stampeværket betegnedes som i "ubrugbar Stand" og derfor vurderedes betydeligt lavere end tidligere. Selve bygningerne blev gennemgående takseret som forhen, og karakteriseredes som vel vedligeholdte, bortset fra stuehuset, som dog var forringet ved ælde.

Vejrmøllen var nu fuldført, og den ene kværn indsat. Som et kuriosum kan tilføjes, at hatten iflg. beskrivelsen var tækket med tagpap – ikke med strå som sædvanen ellers var.

Vejrmøllen nedbrænder 2. august 1848

Den 2. august 1848 ramtes den kun tre år gamle Have Vejrmølle på bakken vest for vandmøllestedet af lynet og nedbrændte. Taksationen af brandtomten fandt sted allerede 5 dage efter katastrofen. Den hollandske vejrmølle var som netop færdigbygget blevet forsikret for

3.000 rdlr. den 24. juli 1845, men kunne nu konstateres at være "... aldeles nedbrændt...og Skaden maa betragtes som total og erstattes med de forsikrede 3.000 Rdlr."²³

Helt så enkelt var det dog ikke. Forsikringsfolkene rykkede ikke uden videre ud med pengene. Branddirektør Videbech og hans taksationsmænd arbejdede sig igennem ruinen og fandt, at der var 7 kubikfavne kampesten fra fundamentet og 1.400 mursten – hele og i brokker -, som var brugbare og vurderedes til 25 rdlr.. Der var for 4 rdlr. tømmer, som dog kun egnede sig til brænde. Der var 102 lispund smedejern til en værdi af 51 rdlr. samt 20 lispund støbegods til 5 rdlr. Skaden erstattedes derfor ikke med de 3.000 rdlr., men med 2.915.

Ny vejrmølle færdig i juni 1850

I september 1849 var en ny vejrmølle så tæt på færdiggørelse, at den kunne takseres med henblik på brandforsikring. Beskrivelsen af den var detaljeret og fortæller os, at den ny mølle ret nøje svarede til den nedbrændte m.h.t. indretning og dimensioner.²⁴ Den forsikredes for 3.300 rdlr.

Den 17. juni 1850 var vejrmøllen helt færdig og blev nu værdisat til 4.030 rdlr., og som der står: "Materialierne alle af god Beskaffenhed – og Arbeidet vel udført". Møllen indeholdt en melkværn på 9 kvarter og 3 tommer i diameter, samt en sigtekasse med fornødent gangtøj. Værd at bemærke er måske, at møllen udvendigt – altså både hat og krop – var beklædt med fyrrebrædder, belagt med "Tagpap som for

Tiden er 2 Gange bestrøget med Tiære".²⁵

Senere på året, den 15. november 1850²⁶, var det Have Vandmøllens tur til det befalede eftersyn og efterfølgende omvurdering. Den tidligere forsikringssum på 9.720 rdlr. reduceredes herefter til 8.230 rdlr. Da selve vejrmøllen var takseret den 17. juni samme år, blev dennes forsikringssum ikke ændret. Det var således tilstanden af vandmøllens bygninger og værker, der var årsagen til den lavere vurdering.

Bygningerne som sådanne, bortset fra det mindre vandmøllehus, bevarede vurderingen, bl.a. på grund af det større vandmølleværk, hvor der fandtes 3 kværne, en melkværn, en skalkværn med tilhørende brækværn samt en sigte og et grynsortéværk; vandhjul og aksel var nyt. Resten af de løbende redskaber var gamle, men brugbare.

Forsikrings-summen blev derimod nedsat dels i det mindre vandmølleværk, der bestod af vandhjul og aksel, til hvilket der var anlagt et stampeværk, dels som følge af, at det selvstændige stampeværk var nedlagt, hvilket også gjaldt hestemølleværket, således at der for disse sidste værkers vedkommende var tale om en reduktion i forsikrings-summen på 1.200 rdlr.

Allerede 5 år efter undersøgtes Have Mølle som det første af møllestederne i Ringsted Herred i henhold til plakat af 27. november 1839. Dette gik for sig den 5. juli 1855.²⁷ Bygningerne fandtes forsvarligt vedligeholdte, og der var ikke

sket større forandringer i forhold til taksationsforretningen i 1850. I materielhuset, lig med den tidligere smedje og stampehus, var nu også indlagt et stampeværk, som i 1850 befandt sig i det mindre vandmøllehus, hvor mølleværket dengang var ubrugeligt. Stampeværket bestod nu af vandhjul, aksel, stampetang med to galler og øvrigt tilbehør.

Det større vandmølleværk vurderedes som forhen, men heri var brækkværnen taget ned, så der nu kun fandtes en sigtekværn og en skalkværn, begge med en sortérmaske.

Det mindre vandmølleværk havde fået nyt vandhjul samt andre hjul og drev. Heri var indlagt en grovkværn, og en kværn med rhinske sten var under opbygning, begge bekostet af mølleren. Hestemølleværket var uforandret, mens vejrmøllen var forbedret med en sigtekværn af rhinsk sten og forbundet med den tidligere beskrevne sigtekasse.

Stue- og møllehus omsat i grundmur i 1860

Den 3. april 1860 mødte branddirektør og vurderingsmænd atter op på Have Mølle for at anslå, hvilke følger forandringer og forbedringer på bygninger og inventar skulle have for brandforsikringen. Denne gang var det stue- og møllehuset, det gjaldt.²⁸

Dette var siden sidste vurdering blevet grundlæggende ombygget (jævnfør beskrivelserne i tidligere taksationsforretninger i 1840'erne): Stue- og møllehus omfattede nu 19 fag (længde: 40 alen og bredde

mellem 13 $\frac{3}{4}$ og 14 alen), med grundmur i facaderne og den ene gavl. Der var tegltag over 15½ fag og stråtag over resten, 4½ fag, mod vest. De 14 fag var indrettet til beboelse m.m., og de 5 fag mod vest var vandmøllehus med mølleværk. Dette sidste bestod af 1) en sigtekværn af franske sten, 2) en rhinsk kværn, 3) en skalkværn, hvortil hørte en sigtekasse og en gryntromle samt et sortérværk.

I det mindre vandmøllehus, der var på 7 fag bindingsværk med delvis klinede vægge samt stråtag, var der møllehus og stampe samt to kamre mod vest. Mølleværket bestod af to kværne med rhinske sten med tilbehør. Dertil kom et stampeværk med fire hamre og stampetang samt et vaskeapparat.

Have Vejrmølle, taget før 1908, da Ringsted Kirkes tårn havde 'fladt' tag. Foto udlånt af Historiens Hus – Ringsted Museum og Arkiv.

Bortset fra det gl. stampehus, som nedsattes i forsikring, bevarede de øvrige bygninger og værker (herunder vejrmøllen) deres vurdering. Den samlede vurdering sættes til 14.170 rdlr.

Christoffer Hansen genforpagter for 15 år i 1861

Samme år (1860) indgik mølleforpagter Christoffer Hansen en fornyet kontrakt om forpagtningen af Have Mølle.²⁹ Denne kontrakt skulle løbe uopsigeligt fra ejernes side i 15 år fra 1.maj 1861. Kontrakten indeholdt stort set de samme bestemmelser som den kontrakt, den afløste. Forpagtningsafgiften fastsattes under hensyntagen til, at der nye stue- og møllehus, som mølleren havde ladet bygge 'afvigte Sommer', dvs. i sommeren 1859, ved hans fratræden ville blive interessenternes ejendom.

Senere på året omvurderedes vejrmøllen, og forsikringen af den reduceredes med 10 %, da dens beklædning fandtes at være noget beskadiget, ligesom den ene møllevinge var i brøstfældig stand, men møllen blev i øvrigt beskrevet som 'vel vedligeholdt'.³⁰

Lars Peter Larsen ny forpagter i 1868 - tilbagegang

Mølleforpagter Christoffer Hansen døde d. 22. oktober 1868, 55 år gammel, og efterfulgtes af sin svigersøn Lars Peter Larsen. Hans kontrakt om mølleforpagtningen med interessenterne i Ringsted Klosters Fideicommiss er dateret 16. juni 1869, men er stort set en gentagelse af kontrakten med Christoffer Hansen fra 1860 – endda så vidt, at uop-

sigeligheden fra ejernes side kun løber i de resterende år af denne første kontrakts løbetid på 15 år, altså med udløb d. 1. maj 1876.³¹

Og så tørrer kilderne til Have Mølles historie i det 19. århundrede ligeså stille ud. Måske som følge af, at brandforsikringen af landbygningerne (herunder møllerne) efter planen overgik fra at være i hænderne på offentlige myndigheder til at varetages af privatejede brandforsikrings-selskaber. Overgangen skete i 1875, og den sidst kendte taksation af Have Mølle, herunder specielt af dens hollandske vejrmølle, fandt sted i august måned 1872.³²

Ved denne fandtes vejrmøllen middelmådigt vedligeholdt. Skroget var fra omgangen til hatten beklædt med brædder og tækket med strå, hatten var beklædt med brædder og tækket med tagpap. Mølleværket bestod af to melkværne, den ene på 8 kvarter, den anden ligeså, men meget slidt. Dertil en sigte. Ikke uforståeligt nedsattes vurderingen betydeligt.

Det lidt triste præg over denne sidste taksationsforretning stemte på sin vis godt overens med den situation, møllerne generelt befandt sig i i den sidste fjerdedel af det 19. årh. Frigivelsen af møllernæringen pr. 1. januar 1862 medførte sammen med de gode tider for kornavlén i midten af århundredet en betydelig nybygning af vejrmøller, men det betød en stærkere konkurrence møllerne imellem om kunderne, så da den eksport af korn og kornvarer, der var vokset frem i denne periode, i 1870'erne, måtte se sig udkonkur-

reret på verdensmarkedet af korn og kornvarer fra Nordamerika og Rusland, kunne det ikke undgå at få virkninger på møllernæringen. Denne udvikling lå uden tvivl bag Have Møllens 'mådelige' tilstand i 1872.

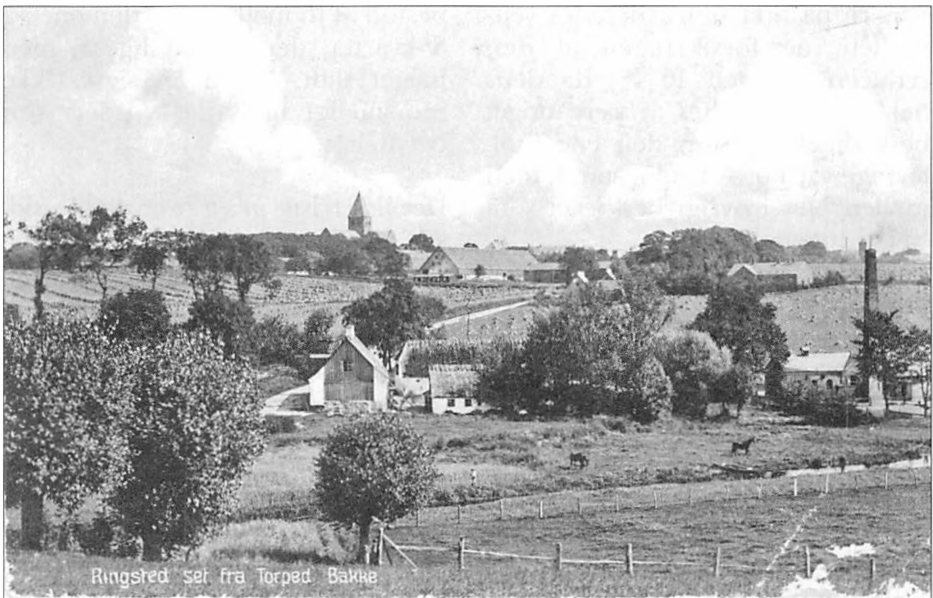
Have Møllens forhold i sidste fjerdel af 1800-tallet og ind i det følgende århundrede kendes kun sporadisk. Men i forbindelse med en omlægning af Ringsted Å i 1906 blev åløbet og dermed vandstanden reguleret på en sådan måde, at mølleriet på Have Mølle (dvs. på vandmøllen) endegyldigt måtte nedlægges. I 1914 blev møllerværkets sidste rester fjernet, mens bygningerne (her tænkes først og fremmest på stuehuset) fik lov til at blive stående helt frem til 1971. Hvornår vejrøllen ophørte, dels med at male, dels med at eksistere, står tilbage at beskrive, men

som sagt i 2. hovedafsnit var det nok i 1930'erne.

Sporløst forsvundet

I dag hvor dette forfattes – i efteråret 1999 – er alle spor over jorden af Have Møllens hollandske vejrølle tilsyneladende borte. De er blevet eftersøgt, men er enten fuldstændigt fjernede fra jordens overflade, eller er skjult i det vildnis, der nu dækker den jordlod, som interessenterne i Ringsted Klosters Fideicommis overlod til byggeplads for vejrøllen, og som møllens forpagtere såvel i 1845, i 1860 og i 1869 fik besked på at indhegne med et 'anordningsmæssigt Stengærde'. Om de fik det gjort, står hen i det uvisse. Stengærdet kan ikke ses i dag.

Men Haves ældste vejrølle, den fra 1804, er altså "grundstammen" i Ringsted Vindmølle på Køgevej!

Vandmøllestedet ved Ringsted Å, da mølleriet var ophørt. Fotografi fra tidligst 1908 (kirketårnet har fået nyt tag!). Foto udlånt af Historiens Hus – Ringsted Museum og Arkiv.

Noter:

- 1 Udgangspunktet for denne bygningshistoriske undersøgelse af Have Vand- og Vindmølle ved Ringsted er de taksationer, der gennemførtes af branddirektøren assisteret af fagfolk – møllere eller håndværksmestre – forud for indtegningen under den offentlige bygningsbrandforsikring. Taksationsforretningerne havde først og fremmest det formål at få fastsat en realistisk og til enhver tid ajourført værdi af bygninger og inventar af hensyn til fastsættelsen af præmiens størrelse og til en eventuel udbetaling af forsikring. Taksationerne gjaldt primært bygningerne, men omfattede tillige i Have Mølles tilfælde også de forskellige 'værker', der var installeret i møllerne: det være sig: vandhjul, kværne, sigter, stampeværker, hestemølleværker etc.. Taksationerne fandt sted, når ejeren af møllen begærede det – typisk i forbindelse med ejerskifte eller i forbindelse med større ombygninger eller egentlige nybygninger, men kunne også komme på tale som følge af de specielt anordnede (lovbestemte) periodiske møllesyn, og fandt naturligvis også sted i forbindelse med det, man forsikrede sig imod: brandkatastrofer.
- 2 Kobberstik, trykt i Johan Jacob Bruun: *Novus Atlas Daniae*, Kbh. 1761, her fotografisk gengivet efter eksemplar beroende i Historiens Hus – Ringsted Museum & Arkiv
- 3 Brandtaksationer 1800-1810, Ringsted Herred, No. 179, fol 160-163 (film 1211)
- 4 Det er med et vist forbehold, at taksationernes talmæssige størrelser anføres. Det 19. århundrede igennem ændredes konjunkturerne: nedgangs- og opgangsperioder afløste hinanden, der var krige osv. Af hensyn til sammenligneligheden ville det være bedst, om købekraften af de nævnte beløb kunne angives. Dette har ikke været muligt.
- 5 Brandtaksationer 1800-1810, Ringsted Herred, No. 708, fol. 563-564 (film 1211)
- 6 Skøde- og Panteprotokol 1834-1870, Ringsted Byfoged, No. 51, fol. 211-212 (film 13645)
- 7 Skøde- og Panteprotokol, Ringsted Byfoged, No. 31, fol. 214-15 (film 13645)
- 8 Brandtaksation 1800-1810, Ringsted Herred, No. 794, fol. 85-86 (film 1211)
- 9 Realregister 1809-1841, Ringsted Herred, fol. 132 og fol. 325 (film 13653)
- 10 Ibid.
- 11 Skøde- og Pantebog, litra A, 1804-1825, Ringsted Byfoged, No. 23, fol. 612-615 (film 13643)
- 12 Realregister 1809-1841, Ringsted Herred, fol. 132h
- 13 Skøde- og Panteprotokol 1815-1831, Ringsted Herred, No. 6, fol. 650-654 (film 13646)
- 14 Ibid., fol. 651v.- (På grund af fugtskader er en stor del af de synsforretninger, der er afholdt ved Ringsted Herredsret i en lang årrække i 1800-tallet, enten ikke bevarede eller utilgængelige)
- 15 Brandtaksationer 1810-1845, Ringsted Herred, No. 1562, fol. 56-59 (film 1212)
- 16 Ibid., No. 1915, fol. 407-410 (film 1212)
- 17 Forpagtningskontrakten findes i Skøde- og Panteprotokollen for Ringsted Herred, litra E, 1837-1851, fol. 305-307 (film 13648)
- 18 Ibid.
- 19 Ibid.

- 20 Rentekammeret 1841-1848, Danske Afdeling, Expeditionsprotokol No. 79, 1845, fol. 136-137 (Nr. 251.46); No. 181, 'Bevilling for Interessenterne i Ringsted Klosters Fideicommiss paa i Nærheden af Hauge Vandmølle.. at opføre en Veirmølle og deri indlægge en Meelqværn fra Vandmøllen'. Her henvises til J 1845, No. 193 i Rentekammeret 1841-1848, Danske Afdeling, Koncepter og Indlæg til Expeditionsprotokollen No. 79 (1845), pk. nr. 251.59. Jeg har eftersat denne, men intet materiale fundet vedr. bevillingen.
- 21 Brandtaksationer 1841-1845, Ringsted Herred, No. 2485, fol. 504-507 (film 1213)
- 22 Ibid. No. 2497, fol. 522-525 (film 1213)
- 23 Brandtaksationer 1845-1851, Ringsted Herred, No. 2785, fol. 522-524 (film 1213)
- 24 Brandtaksationer 1845-1851, Ringsted Herred, No. 2865, fol. 208-209 (film 1213)
- 25 Ibid. No. 2900, fol. 228-229 (film 1213)
- 26 Ibid. No. 2948, fol. 255-256 (film 1213)
- 27 Brandtaksationer 1855-1857, Ringsted Herred, No. 3519, fol. 523-526 (film 1214)
- 28 Taksationen den 3. april 1860 findes i Brandtaksationer 1858-1872, Ringsted Herred, No. 4399, fol. 100-102 (film 1215). **Bemærk:** af det i denne taksation anførte, fremgår det, at der formentlig har været afholdt en taksationsforretning på et eller andet tidspunkt mellem 1855 og 1860. Dels har forsikringen fået andet nummer, nemlig fra nr. 23 til nr. 105, dels nævnes det, at den seneste vurdering lød på 12.350 rdlr., og i 1855 var vurderingen 9.250 rdlr. (Under no. 105 i Brandforsikringer 1858-1872, Ringsted Herred, fol. 636 ff. (film 1210), ses, at der er foretaget en vurdering d. 3. april 1859. Det er ikke lykkedes at finde denne – muligvis er der tale om en forkert dato: af en notits til denne indførsel i protokollen fremgår, at vurderingen skal findes enten under d. 26. september (1859?) eller på side 43 i taksationsprotokollen. Denne notits har ikke kunnet verificeres.
- 29 Dateret 16. juni 1860; findes i Skøde- og Panteprotokollen 1856-1864, Ringsted Herred, fol. 7-9 (film 13652)
- 30 Brandtaksationer 1858-1872, Ringsted Herred, No. 4411, fol. 109 (film 1215)
- 31 Findes i Skøde- og Panteprotokollen 1868-1872, Ringsted Herred, fol. 124-125 (film 460636)
- 32 Brandtaksationer 1857-1872, Ringsted Herred, No. 4622, fol. 533-534 (film 1215)

Forfatter

Jørgen Woetmann Andersen er uddannet som historiker fra KU i 1992. Efter midlertidige ansættelser ved Midtjyllands Lokalhistoriske Arkiv og derpå Ringsted Museum frem til 2000 leder af Haslev Museum og Haslev Lokalhistoriske Arkiv fra februar 2000 - april 2009. Siden 2003 medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund. Adr.: se bestyrelsesoversigten.

Slagelse. Indtryk, stemninger og erindringer fra 1950'erne til begyndelsen af 1960'erne

Af Preben Espenhein

Indledning

Erindringer — nogle af de mange tusinder afsætter sig af sære grunde i sindet, og enkelte kan sågar give uro mange år efter. Når vi genser vores fødeby, er det måske med en vis skuffelse, selv om gadenavnene er uændrede ligesom nogle af bygningerne - men "Ak, så forandret" vil vi ofte udbryde. Skuffelse - eller er det fordi vore omgivelser dengang var set i børnehøjde?

Lad os begive os på en tur og følge de ruter, som jeg som barn færdedes af. Indtrykkene blev ofte opfattet gennem barnets øjne, men nu selvfulgelig bearbejdet med den voksnes viden og indsigt. Indtrykkene var konkrete, men fremstillingen her er søgt gjort almen, og byer og deres miljøer samt sociale forhold kan jo i et vist omfang sagtens sammenlignes.

Kom altså med på min tur som endags-turist i lokalområderne og se forretnin-ger, produkter, bygninger, huse, køretøjer og navne, således at man kan få en fornemmelse af kulturen og miljøet indtil ca. 1962. Vi bevæger os op ad Frederiksgade med kurs mod rebslager Morbech ved Ridehuspladsen. Undervejs i dette tidsbillede kigger vi indenfor på Østre Skole, hvor vi følger undervisningen og pædagogikken; på vejen mindes vi også tidens biograffilm, stemninger og følelser.

Slagelse by lærte jeg tidligt at kende i det daglige. Jeg skulle nemlig i 1950'erne færdes gennem hele byens centrum fra mit hjem ved Dyhrs skole i Frederiksgade. Først til børnehaven i Antvorskov og senere til Østre Skole. De fleste kørte endnu på cykel, og de hyggelige hestevogne så man endnu.

Frederiksgade, Schweitzerpladsen, Rosengade samt Slotsgade og Torvegade hører derfor til mine tidligste erindringer, men jeg har også indtryk fra andre gader. Miljøet, atmosfæren og kulturen – ikke mindst i skolen – udgør en del af mit tidsbillede.

Frederiksgade

Vi kender det alle sammen: Børn har brug for at inddele verden, at gøre den overskuelig. Sådan havde jeg det også. Vores del af gaden var præget af den katolske kirke, nonnernes børnehjem, logerne - Odd Fellows og Frimurernes - samt Dyhrs Skole; det vil sige fra hjørnet af Skt. Mikkelsgade med Villa Dueholm ned mod Absalonsgade. Pæne bygninger og villaer generelt - men også store tomme områder, nemlig haverne eller parkeringspladserne til logerne.

Illustration 1: Frederiksgade 14. Familien Espenheims bopæl fra 1950. Foto fra ca. 1955.

På gamle kort¹ fra før 1900 er "gaden" kun en bred sti med træer på begge sider, nærmest som stien gennem anlægget til skoven. Romantisk! Gik man mon søndagstur her i Frederiksgade, før byen fortærede den grønne sti?

I 1950'erne var gaden ikke præget af Dyhrs skole som nu, og der var kun få børn. Men omkring 1955 begyndte det at ændre sig; jeg husker, at der herefter var 10 børn i nr. 8 og 13, men alle i forskellig alder. Der var ikke megen kontakt.²

Og tænk Dem: Gardinerne er alt for korte!

En del beboere i 1950'erne var velstillede borgere: et par købmænd, tre lægefamilier, en kantor,

en forhenværende branddirektør og arkitekt, en skolebestyrer, nogle håndværksmestre samt en maskinfabrikant og en del overordnede funktionærer, fx postkontrolløren, overbanemesteren og prokuristen samt viceinspektøren. Den anden del bestod mest af folk fra den lave-middelklasse samt enkelte håndværkssvende: instrumentmageren med sin minibil, en rød Fiat 500, som i disse CO₂-tider atter er populær; desuden nogle vognmænd, en redder samt en del enkefruer og aldersrentenydere.

Fabrikantens kone i villaen nr. 21, vores genbo, må have set med megen mistro på mine forældre: Da vi netop var flyttet ind ved siden af skolen i 1950, kommenterede hun min mors meget korte gardiner sådan: "*Hvis De ikke har råd til gardiner i ordentlig længde, burde De sandelig ikke flytte ind her i gaden!*". Faktisk spiste vi dengang ind imellem også vandgrød med æblestykker som forret!

Instrumentmageren overfor var finkulturel, kunne man høre fra gaden. Han samlede efter sigende hver uge en kvartet til kammermusik med andre musikinteresserede. Interessen for klassisk musik gjaldt også kantoren i nr. 15. Den militære overlæges kone i nr. 13 var vist britisk. I hvert fald drak de "five o'clock tea" på engelsk vis med tesukker og biskuits – det var fremmed i min verden - og de konverserede af og til hinanden på engelsk, muligvis for at børnene og deres kammerater ikke skulle forstå indholdet. Der var i hjemmet en fin, spinkel lysekroner i kobber, dog ikke krystallysekroner

Illustration 2: Frederiksgade nr. 15 og 17. Vinteren 1957. Nr. 17 eksisterer ikke mere. Til venstre ses nr. 15. Foto af J. B. Espenhein. Personerne er fra venstre: Bente Espenhein samt forfatteren.

som i de to pæne villaer på hjørnet til Sankt Mikkelsgade og enkelte andre steder i vores del af gaden.

Klaverspil og senere tennis stod på programmet i fritiden hos drengene i nr. 8. De ældste sønner i husets anden familie spillede cricket; selv cyklede jeg til spejder – de gule spejdere, der holdt til i Slotsalleen på hjørnet til Teglværksvej. Afgørende for min spejdertid blev nytårsparaden 1955 ved Skt. Mikkels springvandet på Nytorv. Her gik Skt. Georgsmedlemmerne rundt med blå knæ og gåsehud i de korte bukser, mens vi ulveunger frøs med anstand. Derefter blev det for mit vedkommende fodbold; det var ikke så koldt.³

Skaffere og hjemmegående

De fleste huse i Frederiksgade var opført med nyklassicistiske træk – fx nr. 8 med smukt blyglaseret mansardtag - og havde 2 eller flere lejlig-

heder. Mindretallet var pæne pensionister, som dagligt sad i deres karnap – især ned mod Absalonsgade og med gadespejl - alene med deres livs historier, og som man kunne se spadsere op ad gaden en formiddag. Hovedparten af beboerne udgjordes derimod af ægtepar – eventuelt med børn. Manden var erhvervsaktiv, *skaffer*, konen oftest hjemmegående, men eventuelt medhjælpende som min egen mor. Sandsynligvis var størstedelen af kvinderne det centrale omdrejningspunkt i familien - også med faste spisetider - med den tidstypiske rolle: Den hjemlige basis for mandens funktion. Dette rollemønster med binding til husholdning, børn og livslang forsørgelse – eventuelt med bånd af silke, men også mulig martyrmine - blev først brudt efter 70'ernes kvindefrigørelse. Herefter fulgte den tid, hvor fædre og mødre måtte indse, at de kunne udskiftes med andre.⁴

Illustration 3: Frederiksgade set fra Absalonsgade mod den katolske kirke og centrum. Billedet fra 1932 – det er ikke biltrafikken, der præger gaden. Foto fra Slagelse Lokalarliv.

Danskere – og dog fremmed- artede

Fatima og Josef! I dag, hvor der diskret er indrettet moske over for den Katolske Kirke, møder man i byen ofte fremmedartede navne – også andre end tyrkiske – men dengang lød de fleste i gaden danske navne som Clausen, Hansen, Christensen, Nielsen, Jørgensen, Andersen, Larsen, Thomsen, Rasmussen og Poulsen. Men Danmark har i århundreder været mål for indvandring, mest fra nabolandene, som også i dag har leveret de fleste. Enkelte navne i gaden antydede derfor gammel immigration, fx Hertz, Ulrich, Storr, Bohn og Hooge samt min egen familie Morbech Espenhein, men alle talte kun dansk. Bortset fra asyllets søstre og kirkens præst – som var tysk-polske – boede der næppe katolikker i

gaden.⁵ De søgte deres kirke som protestanternes⁶ deres: Kun til højtiderne – især til påske for katolikkerne vedkommende – var der mange kirkegængere. Den Katolske Kirke var i min erindring smukt pyntet i kirkerummet især på de nævnte tidspunkter. Det kunne man se gennem den åbne fløjdør.

Rene ører og tunger

Høflige og renvaskede – sådan var vi børn i gaden, og vi havde bestemt ikke bander hverken blandt gadens unge eller med andre i kvarteret. Vi havde heller ikke manddomsprøver, og vi bandede nok heller ikke – og da slet ikke i voksnes nærvær. Nervøse enkefruer kunne trygt passere gaden uden at nogen piftede ad dem. Jeg selv har højst drevet det til at skyde med ærter i pusterør eller slangebøsse med kramper efter en

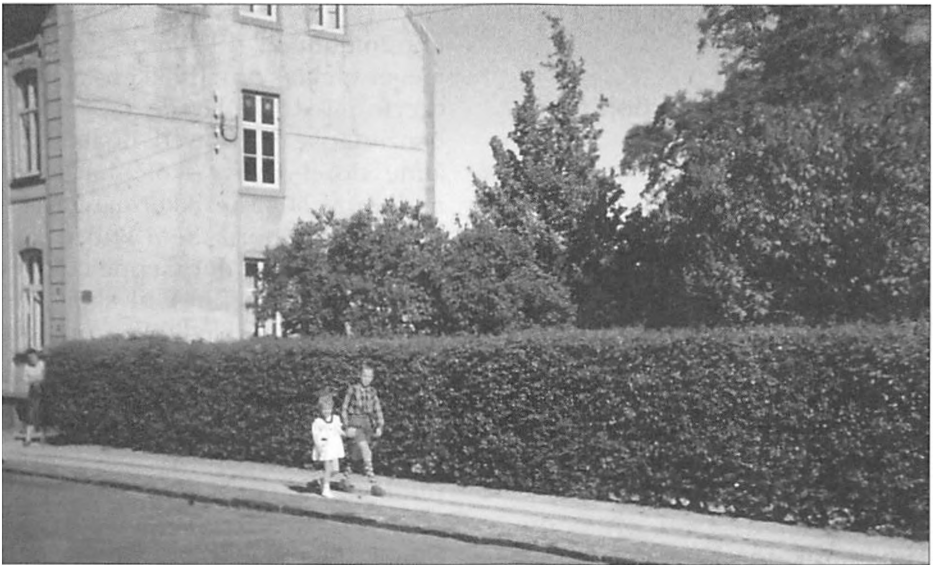
nærgående hund eller gå på æble-
rov efter at have entret plankevær-
ket til genboens have sammen med
Torben fra nabogaden; han påstod
haven var hans onkels – indtil kon-
frontationen med den ubønhørlige
sandhed i form af mødet med ”*onke-
len*” kom for en dag.... På stærk,
men umisforståelig lokaldialekt fik
vi ordre til omgående at slippe vor
sødmefyldte fangst og forsvinde fra
hans have, idet vi forføjede os over
plankeværket.

Før computerspillenes tidsalder

Stikbold eller fodbold. Mon det
første kendes i dag? Leg foregik
dengang ved indkørslen til Odd Fel-
low-logen. Legen kunne også være
krig, hvor man ved hjælp af bold og
kridt samt et langspyt skulle erobre
de andres territorier. Sært nok fore-
gik legen sjældent i de store gårde
ved logerne eller skolen, kun når vi
legede skjul.

I det tidlige forår, når snedriverne
begyndte at smelte, var det spæn-
dende at grave kanaler til vandet
hele vejen i rendestenen. Det kunne
løbe fra Skt. Mikkelsgade næsten til
Absalonsgade; men måske var jeg
den eneste, der havde trang til at
udfolde talenter i den slags logistik.

Heldigvis var vores egen have gam-
mel, og der groede flere høje træer
velegnede til at klatre i: to pære-
og verdens bedste æbletræer. Des-
uden var der dejlige hasselnødder.
Bag vandbassinet og ind mod sko-
lens lave trådhegn havde jeg først i
50'erne lavet en hyggelig hule, hvor
jeg kunne være heldig at have Inge-
Lise eller Mia som gæster til safte-
vand, mens vi småkysede i barnlig
uskyld; et forsøg på at ryge sammen-
rullede blade var nok forbeholdt en
af drengene. Birketræet lige uden-
for var så højt, at det var umuligt og
nok farligt at klatre i.

*Illustration 4. Bemærk haven til Dyhrs skole t.h. Foto taget af J. B. Espenhein på børnehjælps-
dagen 1956. Fra venstre Ingrid og Bente Espenhein samt forfatteren.*

Som de andre – men uden fællesskab

Store, fælles gårdmiljøer er i dag et almindeligt syn i København, hvor der før var plankeværker. Indbyggerne de steder er kommet tættere på hinanden og tænker ikke så meget på normerne.

Sådan var det bestemt ikke dengang i Frederiksgade. Beboerne i min del af gaden kom næppe sammen privat; mine forældre havde af og til kontakt med lægefamilien overfor omkring 1955. Ellers hilste man på hinanden med nik, men man så ikke ofte nogen tale sammen. Vejfest i kvarteret var utænkeligt lige som besøg hos hinanden.⁷

Man skilte sig ikke ud – i hvert fald ikke i det ydre. Ingen vaskede bil på gaden, og man så ingen komme slæbende på varer fra købmanden. Fortovet var fejlet, og perlestenene i vores forhav pænt revet om lørdagen. En vognmand satte ind imellem sin lastbil ud for nr. 17; den pyntede ikke just.⁸

Har du talt med eller hørt din genbo?

Beboerne i nr. 8 havde sommerhus lige som vi, og der kørte man til i weekenderne. Alle andre må have opholdt sig i haver og gårde i sommertiden, men man så aldrig nogen sidde i forhaverne. Vi selv havde prydhave som flere andre i gaden, men jeg kunne gennem raftehegnet se, at det meste af nabohaven i Valdemarsgade blev dyrket. Jeg kendte ikke beboerne dér.

Høj musik forekom vist kun, når min far hørte Frank Sinatra, men næppe for åbne vinduer. Det skete

kun, da vognmandens søn i nr. 17 fejrede afslutningen på sin værnepligt, og da en ung kusine i vor familie skruede vores Philips helt op for Bill Haleys "*Rock Around The Clock*" eller Little Richards "*Tutti Frutti*". De var blandt ungdommens store numre i 1956.

Beverdingerne, "Korea" ved stationen og "Løvenborg" på Løvegade tæt på gymnasiet, lå tilpas langt fra til, at det kunne forårsage ballade i vores gade, bortset fra enkelte højroastede natteravne på vej hjem til reden. I 1950'erne var der ofte stor arbejdsløshed og mange strejker indtil 1957⁹, og jeg husker min mor give en skilling til mænd, der ved aftenstide ved køkkendøren høfligt præsenterede sig som "*fattige rejsende*". Min mors forklaring var, at de kom, fordi jernbanen og Afholdshotellet i Valdemarsgade lå i nærheden.¹⁰ Mange levede i de år på eksistensminimum.

Fra midten af 1960'erne var der meget spektakel fra blikkenslageren overfor. I de år lavede de nemlig benzintanke til Botved Boats - for åbne døre! Dyhrs skole havde til midten af 50'erne ikke mange elever, og man hørte dem kun i pauserne. I de år var der næppe mange, der kørte deres børn til skole; de fleste gik eller cyklede. Fra min fars installationsfirma i nr. 14 var der aktivitet morgen, middag og aften, og det samme gjaldt som nævnt fra blikkenslageren overfor. I den resterende tid var der næppe meget uro.

Politik taler vi ikke om

Mit bud i dag er, at de fleste i gaden politisk var konservative med

enkelte radikale blandt de 3-4 akademikere, skolebestyreren og viceinspektøren, resten var nok socialdemokrater blandt svendene. Inden invasionen i Ungarn 1956 og Sovjets storpolitiske tømbrud med ministerpræsident Nikita Khrusjtjov havde enkelte måske været kommunister. Der var en periode efter besættelsen stor sympati for og politisk opbakning bag Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) på grund af deres indsats i modstandsbevægelsen. Enkelte af min fars ansatte stemte på DKP, de fleste øvrige på Socialdemokratiet, mens broderen til den senere statsminister Hilmar Baunsgaard blev drillet med at være radikal. Faderen var købmand på Slotsgade.

Fanden tage rationeringerne!

Tidens politik var også præget af varemangelen. "*Fanden tage rationeringerne!*" deltes af mange. Hjemme hos os var min far også i disse år begyndt at holde med Viggo Starckes Retsforbund¹¹ i stedet for Socialdemokraterne - en sær tohovedet kalv med sin blanding af utæmnet liberalisme - som stod for frihandel, men også for fuld jordskat for at bekæmpe inflationen. På spækhuggervis gjorde det ny parti drabelige indhug hos De radikale.

Min mor værdsatte liberalismen, men var rundet af et miljø med konservative værdier. Bare tænk på Varnæsfamilien i Matador: "Gud, Konge og Fædreland". I øvrigt talte forretningsfolk næppe politik uden for den snævre kreds. Det kunne skade forretningen. Man får et indtryk af den holdning med et eksempel fra en jysk by i 30-erne. "*Du sku'*

hellere holde din mund med den stilling, som du sidder i", havde én borgerlig vælger advarende råbt til den, der anbefalede de radikale ved et vælgermøde.¹²

En landspolitisk rævekage

Prinsessen som dronning! Det var i de år, hvor det med Margrethe som frontfigur lykkedes at undgå arveprins Knud som tronfølger. Inspirationen til rokaden var hentet i Holland. Samtidig med ændringen af grundloven 1953 fik man omsider afskaffet det besværlige Landsting. Efter sigende finansierede A.P. Møller en kampagne for bevarelsen. Interessant nok netop på en tid, hvor kongemagten med Frederik IX var blevet folkelig og demokratisk helt i modsætning til tidligere.

Tre år forinden havde høvdingen fra Ringe, Erik Eriksen behændigt væltet statsminister Hans Hedtoft på rationeringerne. Rævekagen bestod i at lade regeringen "*glide i smørret*". Herefter smedede han det første borgerlige samarbejde mellem bourgeoisiet og hartkornet. I det logeagtige ministerråd holdt deltagerne kortene tæt til kroppen, og makkerskabet mellem Venstre og Konservative fik betegnende navnet "Den Tavse Regering"; deres respektive partigrupper blev holdt udenfor indflydelse.

Trafikken i Slagelse bymidte

Når jeg færdedes fra børnehaven i Antvorskov og siden fra Østre Skole, skulle jeg krydse hovedvej A1, som løb gennem Slagelse via Gl. Torv, og dér kørte relativt mange biler. Jeg skulle passe på, når jeg skulle krydse vejen på det smalleste sted

Illustration 5: Gammel Torv. Billede fra 1950'erne. Foto fra Slagelse Lokalkiv.

ved hjørnet af Fisketorvet og Gl. Torv på vejen. Ingen ville have givet mig lov til at gå der alene, hvis jeg havde gjort mig svinkeærinder ved at se på snegle og insekter; det var den direkte vej med den tunge taske, der gjorde en hel generation af os lydige elever skæve i skulderen. Bortset fra trafikken på hovedvejen var der ikke mange biler. Allerede før 1934 havde man i Århus måttet nedlægge det eneste trafiklys; der var simpelt hen ingen trafik at regulere, men det ændrede sig i 1950'erne i mange byer.

1950'erne igennem var den nederste del af Frederiksgade i hvert fald stadig så rolig, at jeg som barn uden risiko kunne løbe på rulleskøjter på gaden. Og senere lod kørelærerne ofte de forsigtige elever foretage 3-punktsvendinger i vores del af gaden.

Bilisme i 1950'erne

PM Olsen byggede i 1952 et stort værksted og udstilling i præstegårdshaven – den nuværende Christiansgade. Det blev let for mig at skyde genvej her igennem PM Olsens ejendom. På vejen til skole beundrede jeg derfor ofte de flotte Opelbiler i udstillingsvinduerne; vi "holdt med Opel mod Ford", min far og jeg i de år. Da PM Olsen få år efter opførte en mur omkring virksomheden, legede jeg og andre drenge "kåbojter" (som vi knægte udtalte det) dér og på voldene – ingen havde selvfølgelig lyst til at påtage sig de ideologiske og medieskabte taberroller som indianerne. Ellers legede vi med biler på jordvoldene, der blev liggende i lang tid efter byggeriet.

I hele landet var der 120.000 personbiler i 1951, hvilket svarede til lidt mindre end tusinde i hver provins-

by; det var dog langt mere end en fordobling i forhold til 1939. I 1953 var tallet af personbiler 150.000, hvilket svarede til, at kun 3 % af befolkningen havde egen bil. Journalisten Malin Lindgren har citeret en ældre kollega for, at det endnu i 1958 var en almindelig holdning, at journalisterne tog rutebilen eller cyklede ud til naboerne til Næstved for at lave historier til provinsavisen.¹³

På 1.sal i vores hus logerede en

Illustration 6: Smedegade på det smalleste sted, hvor hele trafikken på hovedvej A1 mellem Korsør og København skulle passere, indtil motorvejen uden om Slagelse blev åbnet i midten af 1960'erne. Billedet her er fra ca. 1951, hvor der endnu var plads til bybudenes cykler og til at stå på kørbanen og snakke med andre på fortovet. Bemærk arbejderne på taget af Skovsøgården. Foto fra Slagelse Lokalarxiv.

Illustration 7: Peugeot 203 fra 1953. Bemærk afviservingerne! Foto af J. B. Espenhejn. På bilen sidder forfatteren.

familie, hvor manden var ingeniør i Hedeselskabets dræningsafdeling og kørte Opel Olympia – et meget flot køretøj. En ansat i min fars firma mindedes den med misundelse, når han hver morgen svingede ind i vores gård på sin cykel. Den følelse over for den fikse Olympia har nok været delt af andre, fx af min far, der på den tid kun havde en lille Renault varevogn.¹⁴ Beboerne i nr. 8 fik efter midten af 50'erne vist først en Hillman, siden en imponerende Rover. Lægen havde i begyndelsen en to-takts DKW – hvis folkelige øgenavn var "Det Kørende Vækkeur" – og siden en Mercedes 180; militærlægen overfor kørte i en buttet Taunus.

Ingen bil! Hvem kan i dag forestille sig et liv uden?

Adskillige danskere sukkede efter indkøbstilladelser til biler i årene efter 1945. Den første indkøbstilladelse i 1953 afventede min far med stor spænding. Endelig oprandt dagen, hvor han kunne afhente en splinterny Peugeot 203 i Frihavnen, men jubelen fortog sig hastigt, da han senere ikke kunne finde ud af det moderne ratgear. Han var

da midt i et stærkt befærdet kryds og holdt i vejen for utålmodigt klemtende sporvogne! Men esprit havde den begavede, futuristisk formede franske 4-cylindrede med flot linieflugt og Porschehæk og løven som galionsfigur.¹⁶

Et rigtigt *dollargrin* var der også på gaden; blikkenslagermesteren toppede ca. 1956 med anskaffelsen af en Chevrolet Bel Air. Modsatningen var pianostemmerens 2-personers Fiat 500. Et lidt større køretøj besad overlægen i nr. 21 med sin smarte VW type 1¹⁷, en sort *boble*-udgave 1957 med stor bagrude, kasketskygge og hvide dæksider. Bag bagsædet var der plads til et barn!

Folkelig var ikke just det rette ord for Folkevognens pris. Den var derimod en luksus, som almindelige mennesker ikke kunne drømme om. Prisen svarede stort set til årslønnen for en faglært arbejder. For mange blev den smarte italienske scooter derfor alternativet.¹⁸ Den legendariske Folkevogn blev dog den mest populære bil senere i 1950'erne.

Mange ville hellere spare op til en bil end at anskaffe sig en større bolig. Behovet for at komme ud og opleve uden for sin bolig og by var enormt efter besættelsestiden; ofte blev bilerne parkeret i rabatten, hvor campingbordene blev slået op lige ved siden af. Så kunne man sidde med kaffen tæt på naturen og se de andre køre forbi.

Nogen så straks perspektiverne i den folkelige udlængsel. Præsten i Tjæreborg var hurtig og hyrede først i 50'erne 6 luksusbusser for at

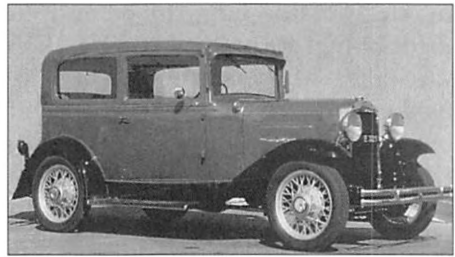

Illustration 8: Chevrolet 1931, der tilhørte Preben Espenheins morfar, rebslagermester Morbech.

bringe de første skarer på charterferie sydpå. Siden hen fløj han os som bekendt til Mallorca. Andre måtte nøjes med spritruuten til Sverige for at købe billige mandler og kakao. Endelig kunne nogle få med større tegnebog fornøje sig med SAS's nye flyverute over Nordpolen til Japan.

En tid med genbrug

Der var ikke mange biler i gadebillede først i 1950'erne, og da slet ikke nye. Derfor var det ikke sært, at en af lærlingene¹⁹ i min fars firma fandt, at min morfars 6-cylindrede "*Cast iron wonder*" var et flot køretøj²⁰. Det var den efter europæisk målestok. Alligevel repræsenterede den kun USA's bud på en 6-cylindret Folkevogn til det amerikanske marked. Det er samtidig værd at huske, at bilen som masseproduktion først kom på markedet i 1920'ernes USA.

Til trods for at Chevroléten da var næsten 20 år, er det interessant, at bilerne i 1951 havde en gennemsnitsalder på 15 år.²¹ Forklaringen er, at mange biler ikke havde kørt fra 1940 til oktober 1950, hvor kørselen omsider atter blev givet fri for bilejerne. Inden da havde der været mangel på bl.a. brændstof og dæk.

Illustration 9. Knallert 1955. Et velholdt eksemplar, tilhørende toldkontrollør Ove M. Andersen, Valby, der ses til højre. Fotoet er fra haveforeningen Kettehøj nr. 87, som ofte indbragte præmie. Fra højre ses desuden: Carl, Ani A. og Ingrid Espenhein. Knallerten styres af forfatteren med søster Bente som passager. Foto af J. B. Espenhein.

Helvedesmaskiner

Knallerten ²² blev i de år det køretøj, der var billig nok til, at de unge kunne betale den selv med en beskeden

månedsløn, og som kunne give dem en følelse af frihed i forhold til at hænge hjemme hos forældrene; på den måde bidrog knallerten til at fremme en ungdomskultur præget af gruppedannelse, som vi kender i dag. Datidens idoler for ungdoms-sjakkene blev i høj grad den utilpasede James Dean i læderjakke samt sexsymbolet Elvis Presley med sine vuggende hofter. På trods af det fik den generation prædikatet "De Tavse", fordi de ikke havde politiske mål som i tiåret før. Andre idoler i de år var tennisspillerne Kurt Nielsen og den excentriske Torben Ulrich samt Poul Elvstrøm, der sejlede guld hjem ved OL.

Helvedesmaskinen – som i øvrigt blev forbudt på Strandvejen Nord for København – kunne ifølge en salgsannonce køre fra København

Illustration 10: Hestevogn foran Dylhrs skole og Frederiksgade nr. 10. Bemærk også de nyplantede træer i baggrunden. Bente Espenhein var mælkeemandens elev i nogen tid. Foto af J. B. Espenhein ca. 1961.

til Cap Farvel og tilbage uden reparationer. Det kan derfor ikke undre, at der i 1951 blev indregistreret flere knallerter end personbiler.²³ Annoncen har givet haft sin virkning overfor mange.

Hestevognene forsvinder

Bilismen og Dyhrs skoles udvidelser i 1960'erne ændrede dog for alvor de rolige forhold i Frederiksgade. Udviklingen var desværre allerede indledt med, at først de imponerende lindetræer og senere de anonyme brød-, is- og mælkmænd forsvandt for altid; de sidste med deres hestetrukne køretøjer og uldvanterne, hvis fingerspidser var klippet af, så kun de yderste led af de blåfrosne fingre var synlige.

Brødmanden var særligt populær, og man kunne næsten dufte det friske brød, når han var på vej på hestevognen. Min mor bestilte for-

uden det sædvanlige rugbrød altid hans lækkert varme sigtebrød, som jeg hentede og på kort tid plejede at have spist det meste af – dog ikke skorperne. Ismanden kom én gang om ugen med sin lange gennemsigtige isblok, som han lagde i emaljekassen og derpå stillede i isskabet²⁴. I min erindring havde han butik til højre for porten i Casinos store bygning ud for Frederiksgade; dér hentede jeg ind imellem pisket flødeskum i en medbragt kande, lige som man købte afvejet smør, som fra sin drittel blev pakket i smørrebrødspapir. Der var altid koldt i det lille udsalg med de høje skabe.

Casino

Casino fra 1892 var et meget stort hestekoformet kompleks, der rummede teater, hotel, restaurant og kongressal. Afdansningsballerne hos fru Åse foregik altid i kongressalen.

²⁵ Familien – det vil sige mest kvin-

Illustration 11: Casino set fra Schweitzerpladsen 1922. Foto fra Slagelse Lokalarxiv.

derne - til den dansende ungdom holdt ofte pladser i salen i mange timer inden det store arrangement startede. Det startede om eftermiddagen og sluttede først klokken ca. 21, efter at de mange hundrede festligt klædte unge mennesker havde udfoldet sig på parketgulvet til danseorkesterets toner. Jeg vender tilbage til danseskolen senere.

Kvarterets handlende

I dag handler kunderne i supermarkederne. Dengang handlede vi mest i de 3 butikker ved hjørnerne af Valdemarsgade og Eriksgade, hvor den gråhårede Frk. Sørensen med sit stivede, hvide forklæde søndag formiddag også solgte krydderboller, mens der blev ringet til messe i den katolske kirke, og forældrene læste Politiken til lyden af musik fra udenlandske radiostationer som fx Hilversum. Kirketidens radioandagter var bestemt ikke afholdt i mit hjem. Ikke langt fra Frk. Sørensens ismejeri havde en af datidens talrige rullekoner – ofte landarbejdere, der havde mistet deres eksistensgrundlag - sin kælderbutik. Her indleverede vi som mange andre vores senge- linned. Rulleforretningen afløstes efter nogle år af en skoflikker. I Frk. Sørensens rene, marmorbeklædte ismejeri købte min søster dukkebolcher og rustne søm fra dybe glas på disken.

Overfor lå den ranglede Struves grønthandel og Hansens købmandsbutik, hvor min far lod sine Broadway-cigaretter hente.²⁶ Købmandsbutikken var en hyggelig, velduftende lilleverden med sine mange reklameskilte i flot emalje for de mange forskellige produk-

Illustration 12: Dyhns Skoles have før 1955. Bemærk de meget høje, "uhyggelige" træer helt til højre i baggrunden.

ter. Man købte langt de fleste varer afvejet i den mængde, man ønskede – fx ærter til pusterør, der lige som mange af de andre produkter var i en stor træskuffe i disken. Man havde ikke så travlt; købmandsparet tog sig tid til at snakke med kunderne, alt imens de tørrede hænderne af i deres kitler for at fodre kaffemøllen med de skinnende blanke hjul. I begyndelsen af 1950'erne var vi børn med til at fastholde forbruget af kaffeestatning. Gevinsten i pakkerne fra Richs var de populære farvebilleder af Walt Disneys Peter Pan og Askepot samt flotte dyrebilleder, fx af geparden, der kunne spæne 113 km i timen! Firmaerne havde fabrikeret et flot album til hver serie. Så kunne man også se, hvilke man endnu manglede.

Biograffilm og politisk stemning

Måske er det en reminiscens allerede fra urmennesket: Frygten for mørket og det ukendte. Stemningen i Frederiksgade i det grå vinterhalvår kunne godt være uhyggelig; det var bagsiden af medaljen med den øde gade. Der var kun få gade-

lamper – en af dem lyste næsten aldrig - og gaden var meget mørk. Der var fire store haver eller høje hække inden mit hjem: på begge sider ved nonnernes asyl samt ved skolen og logen, og blæsten ruskede i kronerne af de 4 kæmpe træer ved skolen og i vores have. Det var frygt-indgydende!

Naturen var dæmoniseret som i malerier af Munch eller Nolde!

Jeg havde som 12-årig været i Kino til 7-forestillingen. "Uhyret fra det ukendte", som uset - med slæbende skridt - havde sneget sig om bord på amerikanernes rumskib. Usandsynlig uhyggelig og selvfølgelig forbudt for børn! Behøver jeg fortælle, at jeg løb hele vejen hjem fra biografen – og allerede længe før den katolske kirke MIDT på vejen længst væk fra træerne og buskene, hvor farerne lurede i mørket og den kolde regn!

Film for familien og for mænd

Så var der jo anderledes magt over tingene, når man efter en lang kø en kedelig søndag eftermiddag foran Scala i Klingenberg omsider kunne opleve Zorro besejre alle modstanderne. Så styrede man simpelt hen alting efter filmen og kunne få sin cykel til at stejle som heltens sorte hest. Det var også meget nemmere at fortælle om i skolen dagen efter! Uhyret skulle derimod fortrænges, men det kunne være svært, når man skulle passere plakaten for den. Biografernes reklamer sad altid lokkende på muren på højre side af grønthandelen i kælderen. De mest populære film var folkekomedier med Dirch Passer, Far Til Fire med Ib Schönberg eller Morten Korchs trivialfilm med

helten, Poul Reichardt, der helt ahistorisk skildrede en idealiseret idyl i landkulturen. Senere fulgte de militærforherligende film om Soldaterkammeraterne. Filmene blev mere engagerende, da jeg nåede en alder, hvor jeg sammen med min far kunne opleve film for mænd, nemlig den arrede Eddy Constantine som Lemmy; her blev der slået på tæven - men med fransk finesse, som ikke dyrkede voldens æstetik som nu. Min far havde været ivrig biografgænger siden sin ungdom, og overraskede i København mig og Lise, der passede min søster, med bif-billetter til den krøllede, unge mand og hans guitar - Tommy Steele! I disse uger af 1957 måtte alle teenagere simpelt have hans plader, især pigerne. Selv var jeg på den tid nok mere optaget af mit elektriske tog.

Fristelser på Skovsøgade

På højre side af de 3 biografers plakater lå det, som vi børn kaldte for "HC Andersens slikbutik" skråt over for Østre skole; i slikmutteres stemningsfyldte butik med store billeder fra Fyrtøjet bildte vi os ind, at også digteren havde købt vaffelis med piskede æggehvider og sukker for 5 øre. Lige overfor lå kroen "Niensensminde". Bag de tilrøgede gardiner kunne man tit ane nogle mænd – muligvis stambordet for nogle håndværksmestre - stå bøjet over billardbordet og med et ølglas inden for rækkevidde.

Længere oppe ad Skovsøgade i retning af Postgården havde "Den Blå Butik" til huse. Thorngreens på Strøget i København havde klart det flotteste elektriske tog i decem-

berudstillingen, men Den Blå Butik kunne nu også få os til at klemme næserne flade mod ruden med deres. I øvrigt blev der arrangeret bustransport fra fx Dalmose, så især de kvindelige kunder kunne komme på juleindkøb dér. Manufaktur og sko blandt meget andet. Den Blå Butik havde status som Lidl eller Aldi i dag i forhold til Irma eller SuperBest. Min mor syntes ikke, at vi skulle handle der.

Koldkrigsatmosfære og kulørte blade

Filmene i biograferne er allerede nævnt. Politisk var det "McCarthyismens" værste år i USA med forfølgelse af anderledes tænkende – også af dem, der blot tillod sig at have en egen mening, ofte kunstnere. I mit hjem bragte postbuddet – skiftevis Anders And, Familiejournalen med Knold & Tot samt Hjemmet – men også Det Bedste, hvis artikler byggede på samme tynde påstande om kommunistisk aggression mod Danmark. Var det mon surrogat for spændingen under besættelsen? Næppe mærkeligt, at jeg i en dansk stil kunne mene, at "*russere er små tykke, grimme mennesker*"; det var efter et besøg i Berlin 1958. Heldigvis havde dansklæreren på den helt nye Møllegårdsskole, Karen Andersen, sat udråbstegn ud for mine uhyrlige generaliseringer. Og lærer Bo Andersen havde i historietimen udtalt, at *Det Bedste* burde have heddet *Det Værste*, hvilket jeg må give ham ret i. Han brød sig i øvrigt heller ikke om "skrivebordsgeneralen" Eisenhower. Til gengæld havde han ikke ret i, at de Illustrerede Klassikere var noget bras. De gav netop appetit på at læse den ægte vare

senere. Samtidig var det en fordel at kende Homers hovedværker inden undervisningen i oldtidskundskab i gymnasiet. Thøger Larsen stillede sågar spørgsmål om ordenes betydning og fik desuden ved sin fortællekunst givet os smag for frankernes historie, da vores land netop var en "mark".

Antallet af kulørte blade var overvældende i de år: hver husstand købte 150 om året! Prisen var ca. 75 øre for dem, der er nævnt her, og de kunne ligge fremme på bordet alle sammen; det var nogle år før Mykles Røde Rubin... Måske kunne ugebladene underholde med et bedre liv end det, som mange førte i de år; mange indeholdt rejsebeskrivelser til Frankrig og omgivende lande.

Hjemmeværnet havde mange aktive i en neurotisk tid – og især efter de ulykkelige begivenheder i Ungarn 1956, som også blev påvirket af "RIAS", den amerikanske radiosender i Europa. Mange ungarere var inspireret af Sovjets Fredelige Sameksistens, men troede jo samtidig på vestlig intervention efter et oprør.

Kriser og uro

Blandt arbejderne var der uro. I foråret 1956 havde 200.000 arbejdere demonstreret deres utilfredshed med det opskruede arbejdstempo som følge af ny teknologi, konkurrence udefra ²⁷ og skuffende lønforhandlinger; forud var gået den laveste vækst i Europa og en arbejdsløshed ofte på 10 % ²⁸, samt den lange arbejdsnedlæggelse to år før på Philipsfabrikken, som havde sin rod i voldsomme rationaliseringer. Kritikken på Christiansborg

slotsplads blev naturligt nok rettet mod den socialdemokratiske statsminister H.C. Hansen.

Medlemskabet af Nato betød betydelige udgifter til oprustning, penge som gik fra andre vigtige indsatsområder i landet. I realiteten havde der i 1948 været et udbredt ønske om fællesnordisk neutralitet og dermed modstand mod Nato. Ca. hver 4. dansker ønskede faktisk at udvandre på det tidspunkt.²⁹ Krisen om Suez var yderligere med til at skabe en politisk højspændt atmosfære i en tid, som endnu levede i eftervirkningerne af Korea-krigen i starten af 1950'erne. Også en af mine onkler var i hjemmeværnet; jeg havde set hans gevær i skunken en dag, da vi skulle se hans rottefælde samme sted.

Efter kriserne indtrådte en frede-

ligere periode, der varede indtil Cubakrisen 1962.

Status i uniformer

Man talte dengang en del om at have gode forbindelser. Hvis netværk betød noget, kunne det måske være en fordel at have gode forbindelser til el-forbundet, hvor min fars onkel var skuemester. Desuden havde min far været i det Civile Beredskab (CB) siden 1943. CB havde generelt en høj stjerne i samfundet. Korpsset var efter befrielsen i maj 1945 og den følgende turbulente tid trådt i politiets sted for at undgå kaos og tumult. Dels for at medvirke ved arrestationen af mistænkte landsforrædere fra besættelsestiden, men også for at undgå "de lange knives nat", justitsmord og selvjustits fra befolkningens side. Syndebukkene blev ofte de små fisk, de foragtede og ofte underprivile-

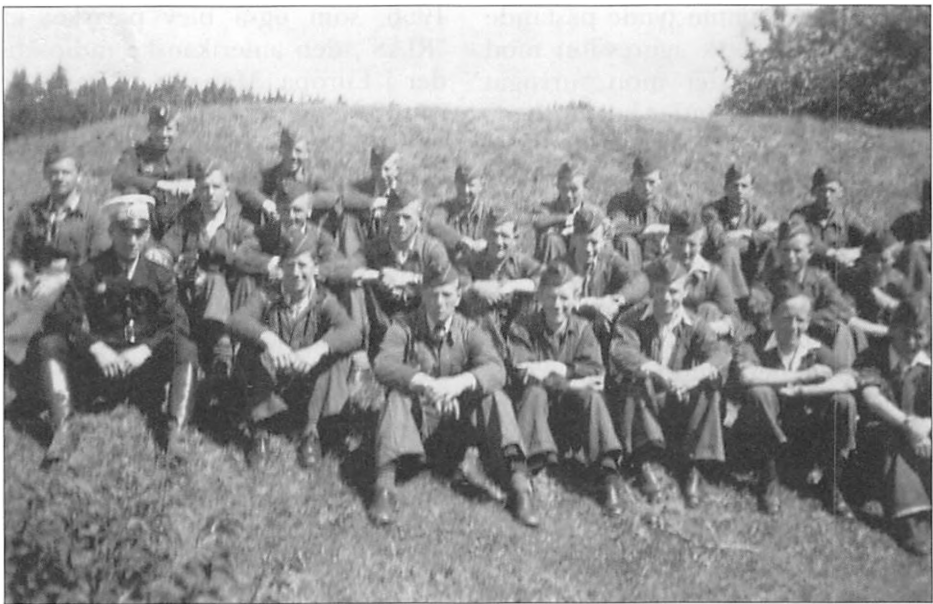

Illustration 13. Det Civile Beredskab, ca. 1943. Uddannelsen fandt sted i Vordingborg. Eneste identificerede er J. B. Espenheim, nr. 3 fra højre i 1. række. Fotografen kendes ikke.

Illustration 14: Sommeren 1948. Torvegade ved Gørtlergade og Solgården. Man kan lige skimte en eneste bil... Forfatteren og Ingrid Espenhein. Foto af J. B. Espenhein.

gerede, fx feltmadrasser, små værnermagere og frikorpsfolk. Imens var der kø ved håndvasken, hvor andre fik vældig travlt med at vaske hænder. Professor Hal Koch udtrykte krystalklart i 1945 sin opfattelse af hetzmagerne mod de små: "...alle tåbelige slagords gyldne år... Retsopgøret er en skandale Har Fanden da taget jer alle sammen?"³⁰

Solgården

Ovenfor har jeg karakteriseret Frederiksgade og noget af naboområdet. Fortsatte man nu i stedet mod øst gennem Casinos gård med den store kongressal til venstre, kunne man ad de bakkede stier på Markjorderne komme helt ud til Torvegade, der mandede ud i Smedegade nær Nytorv. I 1950'erne fandtes hverken Nyport/Arkaden eller Rådhuset – byen havde faktisk ikke et decideret rådhus³¹ - og hele det

kuperede område fra trælasthandelen og kongressalen ved Jernbanegade var ubebygget over til Solgården og bygningen overfor.

Boligmangel og dens følger

Mine forældre havde været heldige at få en lejlighed i Solgården efter 1945. Fra 1943 og indtil da boede de antagelig en del af tiden hos min mors forældre i Slotsgade 21.³² Situationen var den samme for flertallet af nygifte par på grund af den massive mangel på boliger. Adskillige stod på ventelister. 1930'ernes depression og Keynes økonomiske nytænkning havde klart demonstreret liberalismens afmagt og havde da formået at ændre politikken i socialliberal retning: nu var Staten ansvarlig for den sociale sikring, bl.a. arbejde, undervisning og boliger. I de første år efter besættelsen opførtes ca. 8.000 boliger hvert år, mens tallet steg til det dobbelte og mere fra 1940'ernes slutning.³³ De smarte højhuse på Bellahøj forblev undtagelsen. De var trods alt for dyre for flertallet. Lejen var typisk 1/3 af en indkomst. Socialdemokraten Palle From i TV-serien "Krøniken" for et par år siden var jo, som man måske husker, også medlem af Folketinget med Folkevogn på det tidspunkt, da han og Søs boede på Bellahøj.

I 1952 var den uslebne sandhed, at halvdelen af ægteskaberne i København blev indgået ikke på grund af følelser for hinanden, men af praktiske grunde, fx udsigten til en lejlighed. Den nyhed ødelagde humøret for mange romantikere. Hollywoods drømmefabrik serieproducerede jo allerede det ideelle

forhold, men som stod i stærk kontrast til de beskedne krav, mange havde. Mange blev følgelig skilt – 16 %, samme procent som børn født uden for ægteskab.

I Solgården nr. 34 boede vi så på 2. sal indtil vi flyttede til Frederiksgade.

Moderne byggeri

Solgården var ultramoderne, påvirket af den progressive, funktionalistiske arkitektur, som Gropius i Tyskland havde udviklet i 1920'erne. Den røde murstensbygning var opført af byens almennyttige boligselskab af 1945 og bestod af 95 boliger i en åben hesteskofacon; det betød at samtlige lejligheder fik – som navnet sagde - sol i løbet af dagen, nogen endda 2 gange, dog ikke hvis de som vi lå i skygge af bygningen overfor. Alle havde loft- og kælder-rum samt vaskekælder. Mellem de tre længer i bebyggelsen var der store, åbne lege- og tørrepladser til vasketøj; jeg kunne se det fra vores køkkenvindue. Der var fine vipper og gynger, og mange børn legede der, men jeg husker også en hård ordveksling mellem to husmødre om fordelingen af tørresnorene, og det gjorde indtryk.

Lejlighederne havde alle en lille altan og wc, men ikke badekar, for jeg husker mit zinkbadekar i gangen mellem køkkenet og soveværelset. Herfra havde jeg på den ene side udsigt til min mor i køkkenet, hvor hun vel lavede frikadeller og brun sovs på de sortemaljerede gasapparater på terrassopladen. Hun var selvfølgelig verdensmester i madlavning, men hun havde også inden

Illustration 15. Solgården som den ser ud i 2008. Vestsiden ved Torvegade. Foto: dab-bolig.dk

besættelsen været på en progressiv husholdningsskole i Silkeborg med bl.a. moderskab og børnepasning på skemaet.

Lejligheden var lys, men jeg husker også min far følte det indelukket og - med min mors udtryk - gik rundt som en løve i et bur, antagelig fordi han savnede en have og mere plads; som en konsekvens fik han sine lærlinge til at lave en "murer-mesterbue" – en halvæg mellem de to stuer; det var meget oppe i tiden.

Naboer og nabolag

Hver aften hjalp min mor med at få min fars motorcykel ned i kælderen. En gang ventede jeg ved trappeskakten, hvor Ivan på syv år stod. "Se den lille hvide sten", sagde han og slugte den. "Den kommer ud igen under min sko". En sund skepsis hører voksenlivet til – jeg lod mig lokke til at udføre eksperimentet. Der kom selvfølgelig ingen sten! Ivans far hed Jeppesen, gik i grå, småstribet jakke og solgte symaskiner, "Singer" eller "Pfaff", som var det store hit i de år, hvor rationeringerne stadig forhindrede import. Som altid i mangeltider dikterede moden store mængder af stof.

Syd for Solgården - ud mod Gørtlergade - var grunden op til Sorøvej ubebygget, og vi børn kunne i 1956 endnu kælke lidt på en af bakkerne ned mod Klokkerparken, der blev opført som traditionelle karreer et par år senere end Solgården. Bakken dér var selvfølgelig for intet at regne sammenlignet med Frederikshøj eller Djævlebakken og Etterbjerg i Lystskoven.

Skolevejen via Rosengade og Schweizerpladsen

"Den store verden" var til midten af 1950'erne begrænset til Frederiksgade samt min skolevej. Hele turen var der butikker at se på, især selvfølgelig kurvemagerens legetøj i kælderbutikken under el-forretningen Jensen & Nielsen ud for rytterstatuen på Schweizerpladsen. Han havde fx lige det B52-er bombefly,

som jeg simpelt hen måtte have. Også i Nygade kunne man som barn indtil 1953 trykke næsen flad mod udstillingsvinduet i Børnenes Paradis, som solgte Tekno og Lego. Lige overfor lå bøndernes paradys. Sådant hed i hvert fald i folkemunde Otto Johansens manufakturforretning, men han manglede bestemt ikke kunder. I min mors verden var dens status nok at sammenligne med Daells Varehus i København. Jeg fik tøj fra Sponholz på Nytorv og London på Schweizerpladsen – eller i København.

I Rosengade lå Desserten med fine konfekturner som nabo til kvalitetslagteren, Wedderkopp i Rosens Slagteriudsalg samt Telegramhallen med det store udvalg i aviser og blade. Overfor havde Pallesen³¹ ved monumentet for de faldne

Illustration 16: Schweizerpladsen. Årstal usikkert, men formentlig ca. 1950. Foto fra Slagelse Lokalkiv.

Illustration 17: Rosengade set fra Gl. Torv 1950. Den karakteristiske bygning med tårnet på hjørnet af Stenstuegade og Rosengade ses tydeligt, og der er flere cyklister end biler. Foto fra Slagelse Lokalkæmpe.

under besættelsen og som nabo til Stenbæks Boghandel indrettet forretning med fint strikkesøj og -garn til de mange, der endnu i 50'erne strikkede. Fjernsynet blev først for alvor udbredt i slutningen af tiåret, så mange kvinder supplerede endnu familiens garderobe med håndarbejde om aftenen som noget naturligt. Jyske Strikkerier havde adresse på Schweitzerpladsen 3 under August Niensens store frisørsalon; både der og i tårnbygningen hos Valdemar Poulsen på hjørnet til Stenstuegade kunne strikkemoden endnu nogle år aflæses i vinduerne. På fotos efter 1946 er jeg i nystrikkede tøj indtil ca. 1952.³⁵

I det modsatte verdenshjørne mar-

kerede Jernbanegade nord for Schweitzerpladsen klart forposterne til min verden. Gaden til jernbanen var domineret af de to store trælasthandlere, Silvan samt Grønvold & Schou, der optog hele terrænet næsten fra Frederiksgade til henholdsvis el-værket og Østerbro. I min barnlige forestillingsverden måtte der på den anden side findes sig et område, som ikke havde noget med bylivet at gøre.³⁶ Sådan lå det hen til Vestsjællandscenteret og siden det mindre butikscenter overfor blev opført i 1970'erne og således trak byudviklingen væk fra Gl. Torv.

Begyndelsen af Frederiksgade

Jeg har tidligere beskrevet den ene del af Frederiksgade ned mod Absalonsgade. I den øverste del af Frederiksgade fra den katolske kirke til Schweitzerpladsen var der en del forretningsdrivende, hvoraf konfekturhandlersken afgjort spillede den største rolle. I min forestilling var hun zigøjner - sikkert højst 30 år. Den mørklødede dames sorte hår og tynde, cirkulære øringer gjorde et stort indtryk på mig, når jeg stod der på det slidte linoleumsgulv med 25-øren knuget i hånden. Der duftede dejligt af pibetobak og friskmalet kaffe, men jeg og en legekammerat kom selvfølgelig for at købe slik. Pinocchio-kuglerne kostede dengang kun 1 øre stykket! Et par år senere solgte den eksotiske dame et-styks Eifel-cigaretter til os nysgerrige knægte, som jo skulle prøve det, som alle voksne mænd gjorde dengang! Min far røg fx over 20 stærke Broadway dagligt. Pakken prydet med billedet af den indolente indianerhøvding var sta-

Illustration 18: Frederiksgade set mod Schweitzerpladsen i 1920'erne med Casino i baggrunden. Foto fra Slagelse Lokalkarkiv

dig som krigsmærket "Powhattan" – hvis folkelige navn blev *Puhada* -³⁷ men indholdet bestod nu faktisk af ægte tobak, dyrket af huguenotternes danske efterkommere nær Fredericia. Men fordomme kan være sejlivede.

Desuden lå der Jacobsens frugthandel, Focus-fotoforretning samt en læderhandel og endelig frisøren samt Scheels Schweitzercafe, hvor svendene fra min fars firma ofte spiste biksemad og raflede terningespillet "Store og små". Det skete torsdag aften, hvor lønnen var blevet udbetalt på værkstedet. Van Dijk med det hollandske navn ved siden af reparererede radioer, men i hans vindue kunne man sidst i 1950'erne også se enkelte af de nye smarte, bærbare transistorradioer.

Amerikansk livsstil

"Nylonstrømper opmaskes - 25

øre"! Sådan forkyndte et lille skilt - omtrent på hjørnet af Skt. Mikkelsgade og Valdemarsgade – i en lille butik. Amerikaniseringen var nok over os efter 1945, men endnu ikke med køb og smid væk-mentaliteten. Nye damestrømper – *Pierette* hos Schou og Tatol - var dyre og rationerede i hvert fald til 1953. Silkestrømper kunne kun fås på den sorte børs, nogen mente gennem Hasselstrøm. De appellerede naturligt til kvindelig forfængelighed, men Tidens Kvinder og lignende ugeblade havde ofte stof, som gav gode råd om, hvordan en kvinde kunne holde på sin mand. Ægteskabet ansås dengang af de fleste for den sikre havn. Korsetter – roll-ons i lightudgaverne - blev også anbefalet datidens kvinder!³⁸

Det er træffende sagt, at besættelsen varede 5 år – men efterkrigsperioden med sine mange rationeringer

Illustration 19. Satirisk billede, taget fra Dansk El-Forbund, Århus afd. 100 år, 2000, side 47.

10 år. De skyldtes bl.a. en politik, som indtil Marshallhjælpen kom, noget fantasiløst prøvede at fastholde England som vigtigste handelspartner. Storbritannien, der oplevede store økonomiske vanskeligheder, købte billigt og solgte os dyrt og dårligt³⁹; som bekendt skal man ikke ride videre på segnefærdige heste.

Sparetider

Dertil kom pengemangel – og det var før finansministeren hed Thorkil Kristensen – populært kaldet "Thorkil Livrem". Pengemanglen skyldtes pengeombytning, særskatter og tvungne opsparinger, som regeringen foretog for at opsuge de 3 milliarder sorte kroner, der var skabt i de 5 besættelsesår. Da rationeringerne på fx kød blev ophævet,

steg priserne voldsomt. Dertil skal lægges, at landbrugets indkomster var steget 100 %, mens arbejderne havde oplevet et tab i reallønnen på 20 %. "Stegte sild med hvid løgsous og syltetøjsjov". Sådan kunne middagsretten let se ud, hvis en husmoder fulgte Politikens råd januar 1946⁴⁰. Og mange andre måtte stadig bruge den gul-røde pakke med Richs kaffeerstatning, også selv om rationeringen på den populære kaffe ophørte 1952.

Min far brød sig bestemt ikke om sild, så det var ikke ofte vi fik det. Til gengæld satte jeg pris på vandgrød med æblemos, som var forret omkring 1950 eller sagesuppen med små øjne og rosiner. Et par år senere satte min mor frikadeller, bøf, flæskesteg eller kyllingesteg på middagsbordet – utvivlsomt også retter fra den populære Frk. Jensens Kogebog.

Tilbage til Frederiksgade

Husrækken fra Schweitzerpladsen til Skt. Mikkelsgade udgjorde en selvstændig enklave; på den modsatte side var der ingen beboere før på den vestlige side af den katolske kirke, der var opført 1931. Først i nr. 13 med den halvcirkelformede karnap i ejerens, arkitekt Knudsen Petersens egen streg, boede der fra 1950'ernes midte igen familier med 3 – 4 børn. Efter nr. 21 ned til Absalonsgade fandtes ingen huse på den side af gaden; parcellen vest for blikkenslagerens udkørsel udgjordes af et sikringsrum fra krigens tid.

Børnehjemmet og Dyhrs skole

Sankt Hedvigsstrengens børnehjem, der fyldte 100 år i 1969, lå tilbage-

trukket på en stor grund ved siden af den katolske kirke og førte en meget anonym tilværelse - der var ingen kontakt mellem børnene dér og os udenfor. "*Vi mobbede hende, der gik i min klasse! – Hvorfor? Fordi hun kom fra asylet*", har en bekendt fortalt om sine erfaringer fra Vestre skole i 1950'erne.

Min del af Frederiksgade hørte formelt til Vestre skoles distrikt, men min far ville på grund af sine egne barndomsoplevelser have mig indskrevet i Østre skole; Vestre skole blev i hans skoletid opført til den fattige del af eleverne, der kom fra Østre skole. Han havde selv levet tæt på fattigdommens stigma. Den private Dyhrs skole kom slet ikke i betragtning: fordommene var dengang, at eleverne var fine folks dumme børn, og at deres forældre betalte for, at de fik deres eksamen. Vores verden var primært orienteret mod centrum, men der blev ikke talt nedsættende om andre kvartaler.

Børnene fra asylet så vi aldrig på vores gade. Dog har jeg selv engang talt med en dreng derfra, som på vejen fra Østre skole fortalte, at hans mor kun havde haft en brødskorpe at give ham at spise. Han var glad for at bo hos nonnerne, men bebrejdede ikke sin mor noget. En far talte han ikke om. Det gjorde et stort indtryk på mig 12-årig knægt.

En person, der opholdt sig der for mange år siden, har ikke ønsket at udtale sig i forbindelse med denne artikel. Den megen tale i øjeblikket om forholdene i katolske samfund verden over har gjort emnet deli-

kat – især med en sensationspræget presse. En anden person med indirekte viden om anden halvdel af århundredet har bidraget lidt, idet vedkommende i en samtale har udtalt, at der var meget faste rammer, og at holdningerne kunne være kontante.

Nonnerne sås derimod af og til i gadebilledet ikklædt deres sorte ordensdragt med de smukke blåvioletle slør; de besøgede selvfølgelig indkøb til sig selv og børnene. Det er oplyst, at de talte gebrokkent dansk, og før 1940 kom fra Breslau i den del af Polen, der dengang var tysk.

Nonnerne var også kunder i min fars el-firma. En af lærlingene i firmaet efter 1955, har humoristisk gengivet sine oplevelser: "Så var det den rene svir at komme hos nonnerne i den Katolske Kirke samt på børneasylet; der fik vi kaffe og brød – uden at vi skulle bede bordbøn." ⁴¹

Danseskolen ved Casino

Fra Schweitzerpladsen var der som tidligere kort omtalt en stor port til hotel Casinos gård. Den var brolagt med toppede brosten. Til højre lå danseskolen, hvor Fru Åse taktfast vuggende til Schæfers akkompagnement opdrog flere generationer i den borgerlige kultur.

Under besættelsen var der ikke mange forlystelser, og mange valgte også af den grund at lære at føre damerne i tidens populære danse. Danserytmerne inden spærretiden ved mørkets frembrud var ofte "*Vi ser for lidt til hinanden*", "*Tango Jaloussi*" og måske endog en af de nye

*Illustration 20:
Kongressalen i
Casino ca. 1959.
Anni Hylleholt Chri-
stensen med forfat-
teren som kavalier.
Foto af vognmand
Harry Christensen,
Slagelse.*

med Leo "The Lion" Mathiessen eller Svend Asmussen, hvis danserne kunne lokke den glimrende pianist, Schæfer til det.

En kollega⁴² til min far har fortalt, at han var taknemmelig over at måtte låne min fars pæne dansetøj, idet han svingede sin dame på et andet tidspunkt. Måske havde de dansende mere smil på læben dengang? I 1960'erne var der i hvert fald ikke mange, der så ud til at de kunne lide at danse; skyldtes det mon konkurrencepres eller koncentration?

Min egen debut på danseskolen startede, da jeg var 7 år. Det var min ufravigelige betingelse, at min dansepartner havde blå kjole! Ellers skulle jeg ikke gå til dans! Takket være min hurtighed tværs over dansesegulvet lykkedes det mig at erobre en sådan skønhed i blå – det var selvfølgelig drengene, der inklinerede for pigerne!⁴³ – og hendes mor lovede og holdt, at Jytte altid ville danse i blå kjole.

Dampradioen

Måske lyttede mine forældre så i ste-

det til radioen på de tider, hvor min fars tøj var ude at danse uden ham. I de år kunne radioavisen i dagavis fortælle om styrmand Carlsens dramatiske forsøg på at blive på sit skæve skib i Atlantens iskolde vover. I dag taler man vist om selvsving i sådan en situation. Gunnar Nu berettede subjektivt-dramatisk, og som oftest bestræbt på at plante solskin. Det gjorde et stort indtryk på mig, der varmt og trygt legede med biler på gulvtæppet; sært nok spurgte ingen voksne sig selv om fornuften i, at desperadoen sådan satte sit liv på spil for en bjærgeløn. Senere kunne radioen berette om de alvorlige oversvømmelser i Holland, hvis det da ikke var i den lettere, populære genre med 20 spørgsmål til professoren eller udsendelser om par nr. 7's succes ved 6-dagesløbene i Forum. Kaptajn Jespersens militære gymnastik eller Gitte Hønnings Elektra-kærlighed til sin far var også meget yndede indslag i Giro 413-udsendelserne. Gregory-mysteriet med de uhyggelige lyde lagde gaderne øde mange vinteraftener i de år.

Østre Skole Medicin og skolemad

Allerede dengang foregik der på skolerne andet end undervisning. Det gælder valgbehandlinger om tirsdagen, men det gjaldt også sundhedsundersøgelser og kollektive vaccinationer. De tidlige af dem foregik ved indsprøjtning – og hvem husker ikke dem? Vores huslæge Maar i Bredegade 10 havde svigtet min tillid afgørende, mens han bortledte min opmærksomhed med en indbildt fugl ved vinduet!

Heldigvis var indsprøjtninger erstattet med sukker med poliomedicin, som vi efter epidemien i 1952 skulle indtage. Vi stod i lange rækker i skolekøkkenet i kælderens, hvor Bastholm eller Tuxen, vores senere familielæge, samt sundhedsplejersken for enden af de lange træborde udleverede sukkerknalden med vaccine.

Min mor havde i 1956 modstræbende givet mig lov til at deltage i skolebespisningen. En del af børnene kom fra socialt dårligt stillede hjem, og den offentlige bespisning var sikkert nødvendig. Det havde gjort et stort indtryk på mig, da jeg engang i 3. klasse besøgte en jævnaldrende i Fruegade. Mange af husene på det sted var meget gamle og saneringsmodne.⁴⁴ Hans hjem var fattigt med hullet og nedslidt inventar – men der stod et nyt fjernsyn på nogle papkasser i stuen! Min sociale bevidsthed blev nok vakt ved den lejlighed. Senere besøgte jeg en anden dreng, der boede i en tilsvarende baggård over for nr. 39 i Slotsgade; her var min far selv vokset op i fattige kår, og jeg tænkte

den dag i 1950'erne, at forholdene i det kvarter egentlig ikke havde ændret sig, siden min far havde været dreng.

Mit argument over for min skeptiske mor var, at jeg også ville have skolemaden, når nu de fleste i klassen spiste der; menuen stod vist ofte på kartofler og robust brun sovs med noget kød. Den ordning skulle man tilmelde sig. Derimod skulle alle dagligt drikke den lille, klare flaske skolemælk, som ugens dukse hentede ved kældertappen i den grå bygning under inspektør Petersens – "Gamache-Carls" – kontor.

Spanskrør

Gennem de højtsiddende vinduer i spisesalen kunne vi se gårdvagten stående ved skoleklokken i samtale med den rare lærer H.P. Hansen med det furede ansigt. Den fregnede Heidenboden var desuden lærer i naturhistorie; han var overordentlig duperet af lægebørnene, og mange af skolens andre elever har også oplevet ham som engageret tilhænger af spanskrøret – en særpræget pædagogik – jeg mindes det af egen smertelig erfaring! Standrettens dom antydede drilleri af pigerne – og vi 5 drenge ville såmænd bare være med til at sjippe i skolegården. Spanskrøret havde sågar været forbudt siden 1950! En ældre skolekammerat husker ham for hyppige og endnu værre eksempler på fysisk afstraffelse uden brug af spanskrøret.

Sejre og nederlag

H.P. Hansen var gymnastiklærer og fulgte os små poder gennem Anlægget forbi pavillonens til banerne ved

vejen til Frederikshøj. Han undrede sig vist meget over, at nogen kunne være så ukendt med fodbold som jeg, som ikke kunne dribble og forsøgte at score i eget net! Så gik det bedre i høvdingebold, selv om Helge H. fra Dalmose var holdets mester. I tovene var jeg adræt – som Tarzan, når Hansen lod os lege sørøvere - og kunne klatre helt op. De sidstnævnte discipliner var lige noget, de fleste kunne lide; vi kunne rigtigt udfolde os. Efter timen skulle badet afsluttes med den kolde dusch!

Regning, Hansens andet fag, var desværre ikke min favoritdisciplin; jeg mindes endnu med smerte mine forbiere på hans lette divisions-spørgsmål, da vore mødre spændte

skulle overvære vor kunnen i 2. e. Mange må have krummet tæer.

Ikke længe efter oplevede jeg det traume igen. Min klassekammerat blev hørt i den store tabel af sin far. Mine svar ville have været forkerte – alle sammen! Jeg husker min misundelse i den forbindelse: Tænk at have en far, der tog sig tid til at lære én at regne ved at bruge et par minutter på at løse det lette mysterium, som store tabel i virkeligheden var.

Nogle af pigerne sjippede eller hinkede – hvis ikke de hønsede eller spillede kugler. Det foregik i vores del af skolegården, den mellem vandposten og bænken rundt om helikopter-træet ud for den gamle,

*Illustration 21.
Anlægget med pavil-
lonen, ca. 1935. Fra
højre Eris Espenhein
med datteren Ani
helt til venstre. Foto-
graf: toldkontrollør
Ove M. Andersen,
Valby.*

gule murstensbygning. Dér legede vi i lykkelige stunder "Pigerne fanger drengene". Jeg var lille og spinkel som følge af ringe appetit og derfor en meget hurtig og adræt løber; det var en vældig fordel, for på den måde kunne jeg taktisk afpasse tidspunktet for at blive indfanget af kæden. Det skulle helst være dér, hvor jeg så kunne komme til at holde den kønne, mørke Hanne i hånden! Oh, lykke! Så kunne man let glemme, at fru Rasmussen havde dunket én med nøglerne i hovedskallen i geografitimen, fordi vi havde hvasket sammen. Det er ikke let at vide, om vi lærte at koncentrere os – men der var i hvert fald ro i timerne.

Trygheden forsvandt da vor lille verden – en klasse med kun 15 elever - blev slået sammen med den langt større c-klasse til i alt 36 elever. Et holdepunkt var dog stadig frk. Barchager Hansen, der med mildhed fulgte os alle årene. Vi elever i den lille, privilegerede e-klasse kom for de flestes vedkommende fra en anden tryk lilleverden, nemlig Agnes og Clara Schous børnehavn i Antvorskov. "Wartheim" hed det smukke hus, som de grånende, pæne frøkener ejede; det var i bindingsværk i Schwarzwaldertil. Det ligger stadig for enden af Slotsalleen. Vi sagde mest sandsynligt "De" til "Tanterne" – og i hvert fald til

Illustration 22: Wartheim december 1952.

Forreste række fra venstre: Jens (?) Kjærsgård, Poul Kargård Thomsen, Ole Silbye, Jane Therkildsen, Bodil Skov, Preben Espenhein, Troels (?), Marianne Tuxen (?), Annette Tuxen, Niels Boye Christensen, Jytte Reimers, Hans Kargård Thomsen, Randi Mølvig.

Bageste række fra venstre: Charlotte Rafn Sørensen, Lasse (Jensen?), Inge Thorsted, Henrik Rybak (?), Christian Rafn Sørensen, Ole Mølvig, Jørgen Tuxen, Thorkil Schmidt, Jørgen Ulrich, Hans Peter (?).

Fraværende: Kirsten Holm Hansen.

De tre voksne fra venstre: Karen Margrethe, der var kokkepige, "tante" Ellen Schou og "tante" Clara Schou. Foto: J. Barfod.

lærerne i skolen senere. I Wartheim var mit hold det sidste, hvorefter "tanterne" helt helligede sig deres otium.

En dag i 1. klasse blev jeg af Kragh Jørgensen taget med ind i hans 3. klasse ved siden af. Øjensynlig var han utilfreds med deres danskkundskaber. "*Vis dem, hvordan man kan læse i 1. klasse. Stav til: Undervandsbåd!*". Jeg stavede stående foran de større elever – både nervøs og stolt, men var bagefter lykkelig over, at der ikke vankede repressalier fra nogle af "de store", der jo nok kunne have følt sig ydmyget af den upædagogiske udfordring.

En sorteringsmekanisme

Gymnasiet repræsenterede borgerskabets honnorte ambition. Alleerede fra afslutningen af 4. klasse kunne egnede elever fra folkeskolerne blive overført til den afdeling, der tidligere kaldtes Almenskolen. Den fungerede som fødeskole til gymnasieafdelingen. Psykologisk var virkningerne meget store; det var finere at gå på Almenskolen. Misundeligt fortalte min far mange år senere, hvordan hans barndomsven, Richard Mikkelsen, var kommet på almenskolen efter at have bestået optagelsesprøven 1934⁴⁵. Det var et udskilningsløb. Skolen fungerede som sorteringsmekanisme. Min fars hjem havde bestemt ikke råd til at sende ham på Almenskolen - på trods af at hans lærer mødte op i hjemmet på Slotsgade og kraftigt anbefalede det. Kun én⁴⁶ fra 4. klasse klarede prøven til mellemskolen på gymnasiet 1957.

Det følgende år blev skelsættende.

Vi i 5.c afleverede vist bare en ansøgning, om at vi ønskede optagelse i mellemskolen på gymnasiet. Men de, som gymnasiet optog, var - som jeg opfattede det - børn af kendte forældre eller var noget i kraft af fx akademisk status. Selv inden for borgerskabet var der altså forskelle mellem os, som kom i den eksamen-skrævende mellemskole. Der var 36 elever i klassen. Af de fem, der kom på gymnasiet, var over halvdelen børn af akademikere. Ug-minus i gennemsnit – næsten - ved årsprøven 1958 og alligevel ikke at se sit navn blandt de heldige til gymnasiet føltes ydmygende.

Gjorde man en dyd ud af at repræsentere så mange forskellige erhvervs børn som muligt? Akademikerbørnene vejede i hvert fald tungt i statistikken: En daværende elev fra en landsby langt fra Slagelse husker, at det kun var præstens 4 børn og brugsmændens søn, der blev optaget i gymnasiets mellemskole i løbet af de seks år, 1954 – 59. De tog alle senere studentereksamen. Af de øvrige 79 kom 24 i kommunal mellemskole, mens de resterende 55 gik ud efter 7. klasse i den lille skole. Eleverne tilhørte årgangene født 1939 - 1945. Den daværende elev erindrer endvidere, at det frie skolevalg først blev indført i løbet af perioden, og forældrene i nogle år måtte betale skolepenge, som kunne mærkes i budgettet.

"Til oplevelserne ved at blive optaget i skolen i Slagelse hørte også en fast præsentation. Der var en af drengene, der oplyste, at hans far var arbejdsløs arbejdsmand. Det

gjorde stort indtryk at se hans forpinte ansigt, da han skulle stå frem. Han var en god dreng, og jeg legede med ham flere gange. De boede i en baggård ved stationen.”⁴⁷. Kun få af os store børn fra Frederiksgade kom på gymnasiet i 1960’erne: I nr. 8 kom isenkræmmerens sønner på Niels Brocks Handelsskole; det lød fint i vores ører dengang. Lægesønerne i samme hus, en pige fra nr. 4 samt jeg selv tog studentereksamen i 1960’erne.

Fortrængninger og sort skole

Skolen var som en osteklokke: havde man prøvet at drage nogle erfaringer af de begivenheder, der havde ført til krigen? Undervisningen til 6. klasse 1958 bar intet præg af det. Nazisme og diktatur havde næppe fortalere, men demokrati heller ikke. Vi elever blev ikke spurgt om noget som helst. Vi gjorde som lærerne sagde. Vi læste op, genfortalte teksten, lærte at sætte kommaer og skrev skønskrift med penne og blæk efter diktat – og høstede ugler og stjerner stempelt som anerkendelse. Teksterne blev aldrig gjort til genstand for behandling af nogen art. Nogle af os tillærte os de færdigheder, som var nødvendige i gymnasiet, men ikke tilstrækkelige til det akademiske studium senere – og vel heller ikke til en tilværelse som borger i et demokrati, som forudsætter evne til at vurdere forskellige udsagn. Indholdet er i dag anderledes, ingen tvivl, men mange lærere appellerer til samarbejde om bestemte tekster og kendte emner, vel vidende, at den demokratiske proces ville føre til stort ekstraarbejde med at finde nyt materiale.

De enkelte fag

Geografi var udenadslære af et afsnit, en form for ”Kvit eller Dobbelviden”, aldrig yderligere information om fx Frankrig, som jeg engang skulle fortælle om. Nøgleordet var ikke overraskende *romansk* – uden at jeg skal trætte nogen med yderligere banaliteter. Landet havde netop lidt nederlag i Vietnam, i Algier ulmede frihedskrigen, og Frankrig prøvede at erobre Suezkanalen fra Ægypten. Timerne var ude af trit med virkeligheden og aktualiteten.

Jeg samlede på frimærker og havde derfor lært alle kolonierne året efter; stort var jo godt. Sært nok havde heller ikke geografilæreren på Møllegårdsskolen, Finn Christensen, der ellers var et forstandigt menneske, prøvet at få mig til at se sagen fra en anden vinkel; det var jo i virkeligheden blot udtryk for andre stormagters Lebensraumpolitik. Det var i 1960.

Religion var bibelhistorie – Jesu liv og gerninger, men uden at være forkyndende. Til gengæld stod spørgsmålet om det guddommelige næppe til diskussion. Det var tankevækkende, da jeg for nylig i barnebarnets 1. klasse i København kunne høre, at undervisningen stadig foregår på samme vis: oplæsning af legenderne fra det gamle testamente. Bevares med spørgsmål om moralen hos Benjamins far, som favoriserer én søn frem for andre. I en tid med mange religioner ville en præsentation af dem være rimelig som alternativ.

Vi sang de danske salmer uden

at indholdet blev berørt. Godt og ondt fremgik af stroferne, det blev ikke drøftet. Det blev de til vor store overraskelse i 1. mellem på Møllegårdsskolen, hvor en ung vikar, Frk Pitar spurgte os ud om meningen. I vores tid tales der meget om religiøse og nationale symboler; det var der ingenting af på væggene i klasserne. Til gengæld var skolen heller ikke åbenlyst nationalistisk; der flagedes, men uden patos af nogen art.

Undervisningen i regning tog sigte på at uddanne eleverne i købmandskab eller til en karriere i banken; mange stykker handlede om beregning af rentedage for værdipapirer, og lærerne - ægteparret Helge - brugte kun bogens eksempler og kreerede ikke alternativer. Og vi

lærte, at blækregning er vigtigere end andre fag: Intet over – intet ved siden af! Mange skrev af efter hinanden.

I lokalet for naturhistorie sad vi blandt udstoppede dyr i montere, der vist sjældent blev åbnet. For længst falmende farvetavler af blomsters opbygning blev hængt på deres krog over den slidte, sorte tavle og læreren talte monotont om "grifler og støvdragere" i stedet for at oversætte den slags uforståelige begreber, der engang for længe siden havde givet elever fornemmelse af disse særegne pædagogiske betegnelser. Hvad skulle vi dog med den viden i en alder af 12 år?

Fem år senere i 1962 på Møllegårds-

Illustration 23: 3. Real A, Møllegårdsskolen 1963.

Fra venstre: Preben Espenhein, Bjarne Westergård, Elsebeth Nielsen, Ole Bergsteen Christiansen, Flemming Petersen, Søren Rønnow Olesen, Per Sørensen, Gert Nielsen, Torben Friis, Jan Rüdell, Torben Bagge Nielsen, Lis Thuvø Hansen, Kirsten Olesen, næsten skjult Kirsten Bager, Anne Marie Ladefoged Nielsen, Lise Petersen, Lonny Larsen, Jan Gustausen, Inge Thorsted og Karen Danscher Andersen. Foto: J. B. Espenhein.

skolen tog en fremsynet, sympatisk lærer, Hervé Andersen, os dog med ud i sin have for at iagttage naturen på nærmere hold. På Østre skole kunne vi sågar fra lokalet på 1. sal se ned i Anlægget, men det blev ikke udnyttet. Traditionen var jo, at al undervisning foregik indenfor murene. Sansintegrati-onen ved direkte tilgang til naturen var udelukket, selv om vi spontant samlede kastanier på vores vej gennem anlægget fra fodboldbanen. Selv kom jeg ofte i naturen, men hvad har det lukkede miljø betydet for udviklingen af en følelsesmæssig intelligens hos andre?

De uhyrlige raceteorier i nazitiden ville jo også have gjort emnet oplagt. At vi stillede op på to rækker i skolegården inden marchen op ad trapperne og ind i klassen til pultene, nævner jeg blot som kurio-

sum. Afstraffelsesmetoderne har jeg kort berørt. Vi skulle naturligvis også rejse os op over for lærere, der kom ind i klassen. Det var høflighed – uden at det blev fortalt. Dog behøvede vi ikke rejse os fra pulten, når vi besvarede korte spørgsmål. Det forekom, at vi skulle til tavlen, når vi blev hørt.

Min far fortalte som voksen, at han stadig døjede med tilbøjeligheden til at nikke instinktivt, når han mødte sin lærer fra 1930'erne, Hr. Petersen eller P.K. Nielsen. Autoritetstroen sad stadig i ham som et kompleks – og han havde endda været klassens duks.

At skulle uden for døren havde vi ikke prøvet i den lille artige e-klasse. Det ændrede sig med de 36 elever fra 3-c. Regnelæreren, lærer Nielsen med specialsyet sko, havde svært

Illustration 24: Skolegården på Østre Skole 1969. I baggrunden udkørslen til Skovsøgade. Længst til venstre skimtes vandposten. Foto fru Slagelse Lokalkiv.

ved at opretholde disciplinen. Blyanterne blev spidset ned til roden, og der blev kø ved papirkurven fra timens start – især af os, der ikke havde helt hold på lektien hjemefra. Siden blev urolige hoveder sendt ud på gangen. Den for flinke lærer Nielsen - der ofte satte sig på et bord - tabte nok en del for sit fag i det år, mig selv inklusive.

Faget hed vist tegning, men vi kunne ind imellem også udfolde os med ler. Det var timer, som jeg så frem til med glæde. Den rødhårede, unge lærer Rasmussen var også rar – og det foregik bestemt ikke som i sløjdtimerne. Som jeg husker det, skulle vi nogle gange tegne en udstoppet fugl. "Prøv at få det til at ligne så meget som muligt" var Rasmussens opfordring, når vi gik i gang. Andre gange skulle vi forsøge at tegne i perspektiv. Det skulle jo ligne! Lige som vi i de andre fag selvfølgelig skulle gøre det rigtigt. Hjemme frembragte jeg ofte dollargrin på mine tegninger, men jeg mener ikke, der var mulighed for at udfolde sig frit i timerne. Eksperimenteren, undersøgende adfærd og kreativ udvikling stod ikke på dagsordenen – bortset fra boldspil og sørøvere i gymnastiktimerne.

Træsløjd var et kreativt fag, som afløste de ideforladte askebægre i ler, som vi vist selv valgte at producere i lersløjd. Om vi nåede til noget kreativt får stå hen. Den midaldrende lærer Rasmussen insisterede på, at vi i 4. eller 5. klasse skulle save i takt. Om det var grunden eller noget andet: En af klassens stærke drenge faldt i hvert fald i unåde. Som straf blev han ved næsen ført

rundt om drejebænken, mens læreren samtidig udspurgte om hans fars arbejde. "Former" svarede staklen, hvortil svaret kom prompte: "Så skal jeg forme dig til du lærer det"! At læreren efter den tid af mange ivrige blev tildelt øgenavnet "Bræktud" kan næppe undre.

I en af de første klasser sang vi til jul "*På loftet sidder nissen...*". Læreren havde på forhånd sagt, at hun ikke ville have uro. På: "*Rundt omkring står alle de små rotter*"... forglemte jeg 7-årige mig og legede med hænderne rotter og nisse på mit bord. Jeg blev straks skældt ud! Mange år senere traf jeg fru Nørgård fra dengang, og jeg mindede hende om intermezzoet. Hun blev meget flov og tilføjede spontant, at det var præcis sådan, at hun ikke syntes, man skulle være som lærer.

Historie var muligvis hentet fra Ingemans romaner, det var i hvert fald ikke aktuelle begivenheder. Hjemme hørte jeg i baggrunden radioen fortælle om Suez og Ungarn i 1956 og husker også strejkerne med "Situationens Generalstab", som lød drabeligt i mine ører; mine plastiksoldater havde jo også generaler! Man talte i skolen ikke om besættelsen, krigen eller dødsstraffen, og jeg forlanger heller ikke, at man skulle have nævnt togvognen med de døde tyske flygtningebørn på Slagelse banegård maj 1945, men andre forhold som fx frihedskæmpere, modstand mod diktatur eller beroligelse af sindene i en politisk koldkrigsatmosfære. Passende kunne man jo have startet med at luge ud i den despotiske afstraffelse, der foregik; jeg har ikke kunnet und-

lade at tænke på beskrivelser i: ”*The Authoritan Personality*”. Var sandheden mon, at man som lærer tog skyklapper på og flygtede ind i mekaniske rutiner for at undgå penible sager med børn af værnemagere og andre, der havde fraterniseret med tyskerne? At gøre det, var jo også et politisk valg. Både dansk og historie blev på den måde kastreret med hensyn til problematiserende indhold. Havde krigen vist, at der ikke eksisterede faste værdier, at der ikke fandtes mål og mening i tilværelsen? Det kunne vel også have været et udgangspunkt for undervisningen, at man selv måtte finde noget af værdi eller i hvert fald måtte beskæftige sig med menneskers handlinger og ikke deres ord.

Endagsturisten er efter sin rejse rundt i byen nået til Ridehuspladsen, som var vores mål. En hest med rytter kommer til syne ved Kærlighedstien, og efterårssolen kaster lange skygger fra træerne ind over den stribe græsplæne, som de grådige parkeringspladser har efterladt. Her plejede Cirkus Benneweis at opslå sine teltpæle i min barndom, og her havde min far som dreng måttet snyde sig ind endnu længere tilbage i tiden. Den smukke hovedbygning til Poulsens kaffebrænderi eksisterer endnu, men årene har sat sine præg; politistationen er direkte i forfald. På det sted græssede min oldefars hest, Musse, da hans reberbane lå her for over 100 år siden. Senere kom rebslagerne jo under tag i Slotsgade 21.

Min morfar købte også en Musse af slagne tyske soldater på deres hasteudsalg i Bredegade i maj 1945!⁴⁸.

Rebslagerens heste græsser nu frodigt på andre enge; de tyske soldater oplevede allerede få år efter at blive broderfolk i Nato – og siden økonomisk lokomotiv i Europa.

Alting forandres. Den eneste sikre lov i Verden er forandringen...

Noter

- 1 Litografier i J. P. Trap: Statistisk – topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, udgaverne 1872 og 1897, Sorø Amt.
- 2 I dag har de øde områder bredt sig endnu mere. Skolen har vokseværk, der har medført, at bygningerne i nr. 17 er revet ned, og også haven i nr. 8 er inddraget.
- 3 Vi drenge forestillede os selvfølgelig, at vi var Puskás, Czibor eller Kocsis fra det blændende ungarske hold. David magtede nu alligevel ikke Goliat, det vesttyske hold, der – symbolsk på alle måder – atter trådte ind på den europæiske scene, bl.a. ved VM 1954. Fra 1958 dominerede de brasilianske sambavilibrister med 17-årige Pelé. Ved finalen sad der 30 mænd på græsset uden for vort sommerhus for at se den spændende kamp på TV. TV var startet 1951, men apparatet kostede ca. ½ års løn! Fjernsynet stod stærkt efter DR's populære udsendelser om hjælp til Ungarn. Her nåede antallet af apparater ca. 16.000. Den redigerede virkelighed var for alvor begyndt – tilmed med ”skuespil” og deraf følgende passiverede scener i forældregenerationen. Foran kameraet i den bedste sendetid rensede farmaceuten Sven Holm øjpletter i disse år!
- 4 Lindgren: Kagen smuldrer”, 1988, side 92 f.
- 5 Katolikker var efterkommere af polske landarbejdere på Falster, men også på store gårde på Sydsjælland efter 1893.

- Nellemann: "De polske indvandrere på Lolland-Falster," L-F årbog 1967.
- 6 Jeg havde som barn lært aftenbøn, men religionen spillede ingen rolle og forsvandt helt med min mormor, der var troende protestant, men kun gik i kirke til jul. Min far var areligiøs.
 - 7 Frederiksgade mindede kulturelt mere om Gentofte, som Dan Turell skildrer det i Vangedebilleder.
 - 8 Min fars grønne varebiler – den økonomiske og populære Ford Prefect og senere Olympia'en – blev parkeret i PM Olsens gård. Privatbilerne – Rekord'en og inden da Peugeot'en – på ægpakkeriet med indkørsel fra Absalonsgade, en forbandet garage, idet den smallede ind, så man skulle passe meget på, men jeg tror ikke, den fik nogen skrammer af det. Peer Frandsen.
 - 9 Danmarks Historie, bind 8: Tiden efter 1945. (Af Hanne Rasmussen & Mogens Rüdiger, redigeret af Søren Mørch), (1990), s. 36 ff/108 ff.: Opgangsårene var 1950, 1953-54 og 1957-58. De øvrige år herskede der stagnation. Vesteuropa oplevede til gengæld en sammenhængende opgang.
 - 10 Min utryghed var stor, når jeg en gang imellem kunne høre nogen af dem sove på husets tørreloft om vinteren. Sært nok sagde jeg det ikke – også selv om jeg fandt en gammel madras der. Måske ville jeg have set det som svaghed.
 - 11 Den Store Danske Encyklopædi, bind 18, (2000), side 20.
 - 12 Min Barndoms By, 1969, s. 25.
 - 13 Se M. Lindgren: Dagligliv i Danmark, 1986, Bind 3, s. 147. Desuden Hvem-Hvad-Hvor fra 1948, afsnittet om Motor.
 - 14 Hos PM Olsen i Rossings gård på Nytorv husker jeg til gengæld en meget stor, brugt Opel Kaptajn med plads til 7 personer, der var tæt på at blive anskaffet 1951 inden Peugeot'en.
 - 15 Politikens Hvem-Hvad-Hvor, 1950, s. 378 P. Hammerich: En Danmarkskrønike, 1976, I, s. 372. For at opretholde balancen i handelen med udlandet sørgede Direktoratet for Vareforsyning for, at vi kun købte helt nødvendige varer i lande, der importerede danske varer. Man byttede så at sige. Man skulle derfor søge om importtilladelser. De var upopulære, men helt nødvendige for at sikre den danske valutas værdi, og de forsvandt først 1955 – 57. Fx "gled regeringen i smørret", da Hedtoft ville fastholde de upopulære rationeringer 1950.
 - 16 Niels Kryger: note 18 nedenfor, s. 92 ff. Også Furman, M.: Klassische Automobile, Bielefeld 2005.
 - 17 Folkevognen kom med 10 års forsinkelse på markedet i 1948 og kostede 8.120 kr. i 1950, en Opel Olympia 9.940 kr., mens en Peugeot også i 1950 kunne erhverves for 15.170 kr. En 4-personers Fiat 500 kunne fås for 9.025 kr. Kilde: Hvem-Hvad-Hvor.
 - 18 M. Lindgren: Dagligdag i Danmark, bd. 1, 1986, s. 116; s. 115.
 - 19 Peer Frandsen. Året var 1950.
 - 20 Niels Kryger: Bilen i 30'erne. 2003. Andre flotte biler i 30'erne var de tyske Adler, Hanomag og BMW, hvor især 1938-modellen med kaleche var bemærkelsesværdig smuk. Derudover sås Citroens avancerede Swanemodell og Traction Avant. Men fra 50'erne ændredes bilerne form, idet de store skærme og hatchbacken erstattedes af pontonlinierne.
 - 21 P. Hammerich: En Danmarkskrønike, 1976, I, s. 372.
 - 22 Hjælpe motoren til cyklernes bagskærme – som var knallertens tekniske betegnelse.

Det kunstige bjerg i Lyng-Eskilstrup - et bidrag til den lokale grusgravnings historie

Af Arne Larsen

Indledning

Landsbyen Lyng-Eskilstrup, som jeg tidligere har skrevet om i årbøgerne, nemlig i 2007, ligner de fleste landsbyer med gårde og huse langs en landevej. Landsbyens jorder hørte op gennem tiderne under forskellige herremænd - eller konger. Gyldenholm Skovgods var ejer af jorderne for et par hundrede år siden, og gårdene blev købt fri hen over midten af 1800-årene. Nogle af gårdene blev ved den lejlighed flyttet ud på deres mark, som ved jordreformen i 1700-tallet var blevet samlet i eet stykke.

Hele området nord for Lyng-Eskilstrup er et noget kuperet terræn, og undergrunden består mest af grus og sten og er derfor ikke særlig velegnet til landbrug. En stor del af dette område, som strakte sig helt over til Agernhaven, hørte i tidligere tider til Kongedalsgården.

Det er vel i øvrigt nærliggende at antage, at navnene Kongeskilde og Kongedalen ikke er helt tilfældige, når nu stederne ligger op ad hinanden, men det kan en historiker måske forklare.

Kongedalsgården

En af de gårde i Lyng-Eskilstrup, som ikke blev flyttet ud, var netop Kongedalsgården, som der her skal berettes nærmere om. Den ligger på adressen Skælskørvej 50, matr. nr. 7a.

Ifølge tingbogen ser det ud til, at gården blev selveje i 1854, og indtil ca. 1955 har der været 10 forskellige ejere. Her skal dog kun nævnes de tre af dem.

I 1910 stod der i Sorø Avis, at der var oprettet telefoncentral med 5 abonnenter hos skrædder Jensen på Kongedalsgården. Han havde dog kun gården en kort årrække, og centralen er måske ved den lejlighed flyttet til Sofie og Karl Nielsen på Lorupvej 3. Her havde Kongeskilde Telefoncentral til huse, indtil deres datter, Emmy, overtog den sidst i 30'erne og flyttede den med til sit nybyggede hus på Lorupvej nr. 1.

Fra husmandssted til grusgrav

Fra Kongedalsgårdens jorder er der senere blevet solgt 4-5 parceller fra. En af disse var på ca. 8 ha, og her blev omkring år 1900 bygget et husmandsbrug, hvor ejeren op til

ca. 1915 hed Carl Blad. På dette tidspunkt solgte han sin ejendom til Carl G. Petersen.

Denne havde hele sit voksenliv landbrug og fabrik på Ryevej 9 i Lynge-Eskilstrup, bedre kendt som "Skærvefabrikken". Her havde han både sit landbrug, virksomhed og bopæl. Han var dog mere vognmand, fabrikant og entreprenør, end han var landmand. Han gravede grus og sten hjemme i baghaven på Ryevej 9, og det indgik i produktionen af cementrør og cementtegl.

Da råmaterialerne i baghaven slap op, måtte han se sig om efter et andet sted med grus og sten, og det passede jo fint, at han kunne købe ejendommen i "Hullet", som den kaldtes, af Carl Blad. Her var der masser af de råvarer, han havde brug for, og efter nogle års graveri stod der, i vestlig retning, en meget stejl og mere end 10 meter høj skrænt.

Denne skrænt blev efter 2. verdenskrig brugt som kuglefang til en meget benyttet riffel-skydebane, oprettet af Hjemmeværnet. Den var

Carl Gustav Petersen, f. 1883 på Fruerlund ved Tystrup, d. 1953 i Brunemose. Landmand, vognmand og grusgravejer m.m. Foto fra ca. 1935. Venligst udlånt af "Ka' du huske?" (Lokalhistorisk forening i Lynge sogn).

med en grav foran, støbt i beton, hvor en markør viste resultaterne fra skydeskiverne. Denne skydebane fungerede i mere end 20 år, og går man en tur rundt om den sø, der er skabt ved den senere grusgravning,

Arbejds kørsel i Carl Gustav Petersens grusgrav på Ryevej 9. Foto fra sidst i 1920'erne. Udlånt af "Ka' du huske?".

kan man stadig finde denne betonmarkørgrav.

Bygningerne i "Hullet" samt en bid jord er nu overtaget af Kongskilde Friluftsgård, og efter en grundig renovering kaldes det nu "Husmandsstedet" og bruges til primitiv overnatning af f.eks. spejdere og andre friluftsmennesker.

Nu afdøde Anna Jensen, født i Lynge-Eskilstrup i 1915, huskede fra sin barndom, at der var en lille lund ved en bakketop, hvorfra der var en flot udsigt ud over Kongedalen og Agernhaveskoven, og hvor der var borde og bænke til fri afbenyttelse. Efter sigende lå denne lund og bakketoppen i den vestlige side af det

område, der nu er gravet ud, d.v.s. ca. dér, hvor man kan finde resterne af skydebanen, og hvor der nu er en dyb, kunstig sø.

Vejen til ejendommen i "Hullet" gik dengang tæt forbi dette udsigtspunkt, men er senere blevet forlagt mindst én gang p.g.a. grusgravningen.

I 1928 købte Carl G. Petersen selve Kongedalsgården, og indtil 1940 var det her, han hentede det grus og sten, han skulle bruge i sin virksomhed. I 1948 overlod Carl Petersen hele virksomheden til sin søn Kaj Petersen.

I 1940 var gården blevet solgt til

Husmandsstedet bag Kongedalsgården, opført ca. år 1900 og ca. 1915 overtaget af Carl G. Petersen, som udnyttede jorden til grusgravning. Anvendes nu af Kongskilde Friluftsgård som et led i dens aktiviteter. Foto: Arne Larsen august 2010.

Axel Nielsen, og indtil ca. 1955 var der forskellige ejere af Kongedalsgården, som prøvede at leve af at drive landbrug på gården, dog uden større succes.

Fra grusgrav til "bjerg"

I 1950 kom der en ny "grusgraver" til Kongedalsgården. Det var Søren Thomsen, og så kom der ellers gang i sagerne. Grusgravningen blev mere mekaniseret, og efterhånden var der gravet et kæmpestort hul, som dækkede det meste af matr.nr. 7a. Men det så Søren muligheder i, for når det ebbede ud med grus og sten, ja så kunne man jo tjene penge på at fylde hullet igen!

Så i mere end 10 år kom lastbiler og traktorer med læssevis af alt muligt affald, som blev lagt i bunden af hullet, og når der af og til kom jord

og byggeaffald, blev det lagt ovenpå. På et tidspunkt fik Søren den ide at udnytte varmen fra affaldet, som lå og gærede og varmede, men efter få år gik anlægget i stykker, fordi rørene nede i affaldet ikke kunne stå for trykket ovenfra.

Søren døde pludselig, men gården blev de første år i familien, ligesom en søn videreførte lossepladsvirksomheden.

Man modtog stadig affald og jord til at fylde ovenpå affaldet, men efter nogle år blev gård og grusgrav solgt til "De Samvirkende Vognmænd" (DSV). De fik tilladelse til at fylde mere jord ovenpå Søren's "grusgrav", dog kun op til terrænets oprindelige højde. Men det kneb med at overholde det med højden, og da myndighederne ikke ville give

Søren Thomsen skuer ud over sin kæmpestore losseplads, et sandt månelandskab. Pressefoto fra ca. 1973. Udlånt af Lokalthistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

Så kønt kan et "månelandskab" blive, når tingene reguleres og får lov at gro til igen, men også plejes på nænsom vis. Bjerget set fra nordøst. Foto: Arne Larsen 6. august 2010.

dispensation, måtte en stor bæltegravemaskine rage toppen af bjerget og ud til siderne, men helt ned i niveau kom man ikke.

Derfor er toppen af "Bjerget" i dag en stor flade, hvor kreaturer og geder græsser om sommeren og er med til at holde bjørneklo og brombærkrat nede samt forhindre, at "Bjerget" springer i skov.

Heroppefra har man en utrolig flot udsigt ned over Kongskilde Friluftsgård, Frederikskilde og ikke mindst Tystrup Sø samt egnen deromkring. "Bjerget" blev i 2007 overtaget af "Aage V. Jensen Naturfond", som har til formål at bevare værdifulde naturområder i Danmark, og som sammen med Danmarks Naturfred-

ningsforening i Sorø nu står for drift og vedligehold af området, hvortil der er offentlig adgang ad trampestien fra P-pladsen ved Kongskilde Friluftsgård.

Afslutning

Der er stadig nogle få af "os gamle" tilbage i Lyng-Eskilstrup, som husker højden på markerne nord for byen, og vi er alle enige om, at katten må være "rendt med målebåndet" som man siger, eller også har de bevilgende myndigheder været meget gavmilde med opfyldningstilladelsen, for "Bjerget" er da adskillige meter højere, end markerne her var i gamle dage, og mig bekendt var det den højde, man skulle overholde. Men flot ser der da ud, når man kommer derop.

Se, det var så min historie om "Bjerget" m.m. i Lyng-Eskilstrup, som jeg har fået den fortalt og selv har oplevet den.

Efterskrift v/red.

- 1 "Bjerget" er i dag 48 m højt, hvor det oprindelige markniveau kun var på 37 m! (Det skyldes en fejllæsning af gamle kort i den amtskommunale administration. Oplyst 10. juni 2010 af John Holst, tidl. leder af Friluftsgården).
- 2 Vil man læse mere om Søren Thomsens kamp mod myndighederne, først Lyng-Brøby Kommune, siden Sorø Kommune, kulminerende i en afgørelse ved Østre Landsret i marts 1974, som kun blev en delvis sejr for myndighederne, så se "Energi- og miljømæssige tiltag", art. af Helge Torm, Hans Jensen og Leif Stryger i: Sorø 1960-75, Sorø 2007, s. 82 f.

Info

Brochure: For alle dem, der har lyst til at bestige Bjerget og nyde den fantastiske udsigt, er der i en holder ved trappen op til toppen en folder, der fortæller om stedet, dets historie og pasningen af det.

Folderen, der er udgivet af DN i Sorø, Friluftsgården og Skov- og Naturstyrelsen, har i øvrigt det geografisk set problematiske navn "Bjerget ved Tystrup Bavelse".

Forfatteren

Arne Larsen er gårdejer i Lyng-Eskilstrup med bopæl på Lillevang, Skælskørvej 60. Han er aktiv i den lokalhistoriske forening på Frederiksberg i Lyng sogn, der kalder sig "Ka' du huske?", og kom i 2008 ind i Samfundets bestyrelse. I 2007 bidrog han til årbogen med artiklen "Om beboere og huse i Lyng-Eskilstrup i de sidste hundrede år", og i Årbog 2009 fulgte fortællingen om "Fiskerne i Kellerød".

Årsberetning for 2009-2010

Indledning - fornyelse

Beretningsåret 2009-10 blev ikke præget af de store forandringer i Historisk Samfund, men dog skete der en fornyelse, som fremover vil blive mere markant. Samfundet udfærdigede nemlig for første gang sidst i 2009 en oversigt over foreningens aktiviteter for hele det følgende kalenderår. Oversigten blev lavet som en lille tryksag, fremstillet uden brug af bogtrykker, men det er vores plan at give denne oversigt både et mere detaljeret indhold og et mere fuldendt ydre.

Mødeaktiviteter i bestyrelsen

Sidste års *generalforsamling* blev afviklet den 28. april 2009 på Hotel Postgården i Skælskør. Efter kaffe og smørrebrød gennemførtes generalforsamlingen, som hele 47 medlemmer tog del i, under ledelse af Preben V. Andersen.

Vedr. valget til bestyrelsen blev Helge Torm, Kurt Rehder og Jørgen Woetmann genvalgt, mens 2 personer, Helge Jensen, Sorø, og Preben Bækhave, Haslev, havde udtrykt ønske om ikke at fortsætte i bestyrelsen, hvorfor Arne Larsen, Eskilstrup, blev nyvalgt. Preben V. Andersen genvalgtes som revisor.

Kontingentet blev forhøjet fra 150 kr. til 160 kr.

Konstituering

Bestyrelsen konstituerede sig ved et møde den 12. maj 2009 hos Carsten Egø. Torm genvalgtes som formand, mens Kurt Rehder blev ny næstformand i st. for Helge Jensen. Carsten Egø og Erik Damm Andersen fortsatte som hhv. sekretær og kasserer.

Underudvalgene blev som følger:

I redaktionsudvalget kom Helge Torm, Erik Damm Andersen, Jørgen Woetmann og Carsten Egø, og i turudvalget Jørgen Woetmann, Carsten Egø, Gunnar Holst og Arne Larsen.

Sidenhen har bestyrelsen mødtes den 13. august 2009 hos Erik Damm, den 16. november 2009 hos Torm, og den 20. januar 2010 hos Kurt Rehder.

Nyt æresmedlem

Under evt. ved generalforsamlingen 2009 meddelte formanden, at bestyrelsen havde besluttet at udråbe Johs. Lyshjelm som æresmedlem, hvad formanden begrundede i en tale (bragt i årbogen for 2009). Lyshjelm modtog en buket blomster

– og stående applaus fra forsamlingen.

Medlemsaktiviteter

Byvandring

Som optakt til generalforsamlingen den 28. april 2009 forestod tidl. borgmester Johs. Lyshjelm en rundvisning i Skælskørs gl. rådhus ved Torvet og en efterfølgende byvandring ned mod havnen. Mindst 50 mennesker fulgte interesserede med.

Sommerturen 2009

På en solrig, men kølig lørdag den 13. juni tog en busfuld medlemmer af sted til det østlige Jylland for at se på vikingetidsbroen i Ravning

Enge og Kongernes Jelling med de to sten ved kirken, men den var dog desværre lukket på gr. af bryllup. På det ret ny museum fortalte en lokal guide meget levende om stedets historie. Efter frokost på Hotel Hedegården gik turen til Fyn, hvor Hindsgavl blev iagttaget udefra, og der var tid til at gå rundt i parken og ud til det smukt beliggende voldsted ved Lillebælt.

Efterårsturen 2009

Første mål var Åmosen. Fra P-pladsen vest for Dianalund gik deltagerne en længere tur ud i mosen for at høre om det aktuelle genopretningsprojekt for at sikre de rige fortidsminder, og andet mål

Samfundets efterårsudflugt i 2010 gik i bus til Lundby, Præstø og Jungshoved for at følge Svend Gønge i hans fodspor. På billedet hører de mange deltagere formanden for Foreningen Svend Gønge, radiojournalisten Peter Sten Hansen, fortælle om Svend Gønges meritter ud for kirken i Lundby, landsbyen, hvor Svend Gønge på sine gamle dage havde et lille, nu forsvundet hus, men der er planer om at oprette et Svend Gønge-center på grunden. Foto: Helge Torm den 25. sept. 2010.

var vikingetidslokaliteten på Fugledegård ved Tissø. Tidl. borgmester Henning Vogt var kyndig og fængslende guide. Kaffe og wienerbrød indtoges i det ny udstillingscenter på Fugledegård. Ca. 70 deltog, et meget tilfredsstillende antal.

Foredrag

Ligesom i efteråret 2008 forestod Samfundet i samarbejde med Slagelse Stadsarkiv og Folkeuniversitetet i Sorø en foredragsrække på 3 foredrag på Slagelse Bibliotek i efteråret 2009.

1. foredrag v/Carsten Egø den 20. oktober handlede om kommunalreformerne, 2. foredrag v/Keld Grinder-Hansen den 24. november om skolegang i den stråtekte, og 3. foredrag v/Stella Borne Mikkelsen den 1. december om koldfeberen 1831 i Sydvestsjælland.

Præsentation af Årbog 2009

Ved en reception den 4. december på det gl. og p.t. tomme rådhus i Sorø, opført i 1879-80 ved Torvet, blev den ny årbog præsenteret for medlemmerne, af hvilke mange var mødt op. Formanden bød velkommen i den gl. byrådssal på 1. sal og fortalte om bygningens historie, som årbogen bl.a. var viet til – derfor stedet!

Desværre var bygningen ikke videre opvarmet, og belysningsforholdene var ganske primitive, men folk hyggede sig alligevel bagefter ved en forfriskning.

Årbogen for 2009

Det blev en stor og synes vi også flot årbog med artikler vedrørende

forskellige forhold i det meste af det gamle Sorø Amt.

Til trykning blev der ydet tilskud fra Slagelse kommune, Kulturregion Midt- og Vestsjælland, Dansk Lokalhistorisk Forening og Holsteinborg Fonde.

Dansk Lokalhistorisk Forening

Torm, som ved DLF's årsmøde i 2009 blev valgt som suppleant til DLF's styrelse, blev genvalgt på posten ved årsmødet i år, som fandt sted på Hornstrup-centret den 16. – 18. april. Ved årsmødet deltog endvidere fra vores bestyrelse Carsten Egø Nielsen.

Årsmødet havde denne gang som tema 1. Verdenskrig og dens indvirkning på de kommunale forhold, et aspekt, der ikke har været dyrket særligt meget, men som virkelig fortjener øget interesse, efterhånden som vi nærmer os 100-året for denne krigs udbrud.

Afslutning

Bestyrelsen er taknemlig for tilskuddene til trykningen af årbogen og for medlemmernes opbakning, og jeg er den øvrige bestyrelse takskyldig for et godt og fornøjeligt samarbejde.

Fremtid

Til allersidst vil jeg her i dag minde om, at Samfundet næste år fylder 100 år. Vi har nævnt det i den ny årsoversigt, og jeg vil her blot understrege, at der er planer om forskellige tiltag i den anledning. F.eks. bør Årbog 2011 jo på en eller anden måde bære præg af dette meget runde jubilæum. Husk at

sætte kryds ved selve jubilæumsdagen, som er den 12. oktober 2011. Der bliver der fest i stiftelsesbyen, Sorø. Vi glæder os til at hilse på Jer! Men der kommer jo en generalforsamling mere, hvor vi sikkert kan sige mere om jubilæet!

Helge Torm

Sorø april 2010

Aflagt på bestyrelsens vegne ved generalforsamlingen den 27. april 2010 i Chr. d. IV's Magasinbygning på Korsør Fæstning.

Lokalhistorisk litteratur fra Sorø Amt 2009-2010

Anmeldelser v/bestyrelsen

Sorø Amt generelt,
anm. v/HT

Kirkerummets forvandling. Sjællandske landsbykirkers indretning fra reformationen til slutningen af 1800-tallet

Forfatter: Marie-Louise Jørgensen, udgiver: Nationalmuseet 2009 (men udkom marts 2010). 108 s., rigt ill., stift omslag. Pris: 129 kr. Sælges fra www.museumsbutikken.dk, Nationalmuseet og ved bestilling hos boghandelen i almindelighed. ISBN 978-87-7602-125-2.

Kirkerummet er næsten lige så lidt uforanderligt som en menneskebolig. Ikke alene kan inventaret være af skiftende art fra periode til periode, men også faste elementer som altertavle og prædikestol er udsat for behov for fornyelse, på grund af dårlig tilstand eller en ny tids smag.

Denne labile situation for i de fleste tilfælde uvurderlige, kulturhistoriske objekter blev der først taget en regulering af i 1882, da Kultusministeriet bestemte, at kassering kun kunne foregå med dets tilladelse, men da var eksempelvis mange døbefonte endt som fuglebade i private haver!

Med baggrund i Nationalmuseets mangeårige studier i og beskrivelser af de enkelte kirker på Sjælland i storværket Danmarks Kirker foretager forfatteren en suveræn, tematisk tværgående gennemgang af indretningsmåderne igennem de 350 år, som der er tale om. Der går traditionelt, kronologisk frem,

århundred for århundred, og indenfor hvert århundred ses på typiske former for inventar - og de mere eller mindre uundgåelige fornyelser, også set i sammenhæng med udvidelser af kirkebygningerne og de samfundsmæssige tendenser, intet sker tilfældigt.

Med til billedet af foranderligheden hører også omrokeringer indenfor kirkerummets mure. Overraskende har f.eks. prædikestolen så at sige vandret en del rundt alt, åbenbart mere af praktiske grunde end som følge nye, teologiske anskuelser har ligget til grund.

For dem, der i særlig interesserer sig for landsbykirkerne i det gl. Sorø Amt, er der meget stof at hente, selv om det kan være svært at orientere sig, når det gælder topografien, men et alfabetisk register bagi med alle de på hele Sjælland omtalte kirker letter den lokale nysgerrighed. Et særligt, men ikke langt afsnit er dog eksplicit – som det eneste topografiske tilfælde i indholdsfortegnelsen – viet "Sorø Akademi som kirkeejer" (s. 91).

Med de mange gamle tegninger og s/h fotos samt nye farveoptagelser af høj kvalitet glider den kyndige, men absolut letlæste fremstilling af emnet endnu lettere ned!

Det malede rum. Materialer, teknikker og dekorationer 1790-1900

Af Line Bregnhøj. Udg. af forlaget Historismus (If. 2927 1428). 224 s., overdlådt ill., stift bind. Pris: 350 kr.

At lade sine vægge og lofter bemale med

dekorationer var tidligere et i velstående kredse udbredt fænomen, både i by og på land. Slotte, herregårde, mindre gårde, kirker, borgerhuse, skolebygninger m.v. blev i en række tilfælde fra sidst i 1700-årene og til noget efter år 1900 udsmykket på denne festlige og kunstneriske måde, som udover penge også krævede dygtige håndværkere, der kunne deres kram.

I dag er problemet de steder, hvor dekorationerne har overlevet tidens tand eller almindelig nedrivningslyst, at bekoste vedligeholdelsen, om nødvendigt også bekoste en egentlig restaurering og at finde de egnede håndværkere til det.

Denne bogs mission er dels at gøre opmærksom på de store kulturhistoriske værdier, som de maledede rum udgør, dels at påpege behovet for de korrekte, håndværksmæssige fremgangsmåder, og her bliver bogen ganske teknisk.

Bogen har dog også stor betydning i topografisk retning, idet et regionsinddelt register giver oversigt over de eksempler, der er taget med.

Således kan man under Slagelse kommune og Sorø kommune se, hvilke interiørdekorerede bygninger de områder har at byde på. At Sorø i den henseende med rette kan prale af Sorø Akademi, er vel alment kendt, men mindre kendt er det nok, at Algade 8 og Annebjerggården hhv. i og ved Skælskør kan regnes med i denne sammenhæng, mens det ikke overrasker, at Skælskør gl. rådhus og Gyldeholm er med i det fine selskab, det sidste sted i øvrigt nu mere ulgængeligt end før.

Alle med interesse i rumudsmykning, hvad enten på nationalt eller blot lokalt plan, kan blive meget klogere af denne pragtfuldt illustrerede fremstilling.

Jens Baggesens liv og værk

Red.: Anna Sandberg og Jens Skriver. Udg. af Det Kongelige Bibliotek august 2010

I forlængelse af et Baggesen-seminar i Korsør i 2006 er der udkommet en diger antologi. Den indeholder bl.a. grundige analyser af så vel bestemte dele af Baggesens produktion som af Baggesen selv som rejsende intellektuel omkring den franske revolution i 1789.

Af særlig interesse i håndskriftssammenhæng kan nævnes forskningsbibliotekar Susanne Willaings artikel om Baggesens rejsedagbog fra 1787.

Antologien afsluttes med en omtale v/forskningsbibliotekat Bruno Svindborg af baggrunden og principperne for netudgivelsen af Baggesens i alt 44 dagbøger (se nedenfor).

PR fra Det Kgl. Bibliotek

Baggesen – nu på nettet

44 dagbøger af Jens Baggesen fra 1780-1825 og kalenderindsførser fra 1789 på: www.kb.dk/da/kb/nb/ha/web_udstil/jb_dagbog.html

Digitalisering, implementering og redaktion: forskningsbibliotekar Bruno Svindborg, Håndskriftafdelingen, Det Kongelige Bibliotek. Billed efterbehandling: Jørgen Byberg Hansen, Afdelingen for Digital Udvikling og Produktion, Det Kongelige Bibliotek.

Med denne webudgivelse fremlægges Jens Baggesens dagbøger i deres helhed som digital faksimile og med den nummerring og dermed den grundlæggende, kronologiske rækkefølge, som blev valgt ved indbindingen af de enkelte dagbøger og dagbogsfragmenter.

Dagbøgerne begynder i 1780 med den 16-åriges optegnelser fra skoletiden i Slagelse og afsluttes med enkelte optegnelser fra året før Baggesens død i 1826. Og som det ses, udgør rejsedagbøgerne fra årene 1789-1790

og 1793-1795 den mest intensivt beskrevne periode.

PR fra Det Kgl. Bibliotek

Personerne bag vej- og gade- navne i Korsør Syd. 18 personal- historiske beretninger

Af Karin Vedel. Udg. i samarbejde m. Slagelse Bibliotekerne og Slagelse Arkiverne november 2010. 63. s., ill. Pris: 90 kr., forhandles fra Korsør Bibliotek og det lokalhistoriske arkiv i Korsør samt Korsør By- og Overfartsmuseum. ISBN 978-87-992764-3-1.

Inspireret af en lignende, nylig publikation fra Slagelse har den lokale slægtsforsker og nu også lokalhistoriker Karin Vedel kastet sig over baggrunden for navnene bag 18 veje i Korsør Syd, d.v.s. Korsør by (modsat Halskov), hvorved navnene spænder lige fra den middelalderlige Skt. Gertrud, som har givet navn til Sct. Gertruds Stræde (men det først i nyere tid), via Birckner (vejen hedder dog Birchnersgade(!)) og Baggesen til matorer, borgmestre og andre fortjenstfulde borgere, der virkede i byen fra ca. midten af 1800-tallet og frem til efter år 1900.

Opsætningen er udført ganske tiltalende med gode forklaringer og flere spændende illustrationer til hver af de 18 veje/gader. Mest overraskende for undertegnede er, at Kjærsvvej skyldes en Høegh Guldberg Kjær, og sådan vil sikkert alle kunne få ny lokalhistorisk viden.

Det kan undre, at der ikke er aftrykt portrætter af Teilmann og de 2 x Worm (bag Helenevej og Wormsvej), og et billede af et enkelt, ærligt vejskilt havde ikke været af vejen! Bortset fra disse småpib synes jeg, publikationen tjener både forfatter og udgiverne til megen ære.

HT

Ringsted,
PR fra Det kgl. Bibliotek

Dansk musik fra 1170 i ny udgave

Udgaven kan købes i Diamantboghandelen eller via Det Kongelige Biblioteks hjemmeside: indbundet (to bind i kassette), pris: 625 kr. incl. moms, hæftet i to bind 375 kr.

Den 7. januar 1131 blev den danske hertug Knud Lavard myrdet i Haraldsted Skov nær Ringsted.

Ugerningen blev indledning til mere end 25 års politisk uro i Danmark, indtil Valdemar den Store overtog tronen i 1157. I årene efter sin død fik Knud Lavard martyrstatus, og en række underer skete på mordstedet i skoven og ved hans grav i Ringsted. I 1169 blev han kåret til helgen af paven, og året efter fejredes begivenheden i Ringsted Klosterkirke med en særlig helgen-liturgi udarbejdet til lejligheden. Denne liturgi er overleveret i et lille, men velbevaret, manuskript, nedskrevet i begyndelsen af 1200-tallet; manuskriptet opbevares i dag i Kiels Universitetsbibliotek under katalogsignaturen S.H. 8 A.8°. Denne kilde anses for at indeholde den ældste nedskrift af et stykke dansk musik.

I et samarbejde med det canadiske *Institute of Mediaeval Music* har Det Kongelige Bibliotek foranlediget en faksimile udgave med tilhørende kommentarer af denne vigtige kilde til dansk musikhistorie i middelalderen. Det videnskabelige arbejde er forestået af professor emeritus John Bergsagel, der som specialist i middelalderens musik og musikhistorie har arbejdet med manuskriptet gennem de seneste mange år.

John Bergsagels udgave af Knud Lavard-manuskriptet foreligger i to bind: bind 1 er en fotografisk gengivelse af det komplette manuskript, mens bind 2 indeholder en fyldig beskrivelse af manuskriptets betydning og historie samt en transskription af musik og tekst til Knud Lavard-liturgien.

Jul i Skælskør 2009

Red.: Steen Andresen, Henrik Falch, Ib Marquardsen og Steen Olsen. 22. udg., 72 s.

2009-udgaven fortsætter de forrige udgavers blanding af artikler fra byen, oplandet og øerne. Af længere artikler fortæller Maria Larsen om sit liv som børnehjemsbarn på Stignæs og senere Boeslunde Børnehjem. Kitty Nielsen fortsætter sin beretning om et liv med DSB i Skælskør. Skælskør Bymuseums udstilling om Magleby-præsten Niels Madsen Harboe (1786 – 1861) giver anledning til en artikel om præsten, som kunne mere end sit fadervor, idet han var en foregangsmand som satte gang i mange virksomheder i Skælskør, såsom mølleri, rederi, brænderi, bryggeri og teglværk. Regentparets besøg på Agersø og Omø fortæles i ord og billeder. En længere artikel er historien om Tranderup Cykelforretning, som blev oprettet i 1935 og stadig eksisterer med tredje ejer. I mange år var der også benzintank og ishus!

Som altid afsluttes med "året i glimt", måned for måned, så man kan få opfrisket sin hukommelse om årets store og små begivenheder.

Eggeslevmagle skoles 50 års jubilæum

Af Steen Andresen og Peter Vadmand, 46 s.

En flot illustreret jubilæumsbog om en skole, som byggedes på bar mark lige uden for den daværende grænse til Skælskør kommune. Fra en skole med få lærere og elever til i dag en skole med over 100 ansatte og 750 elever. I tidens løb udbygget i flere omgange, så der i dag blandt andet også er idrætshal og SFO lokaler. En skole, som altid har været en foregangsskole, og nu også med etablering af en international klasse.

Selvfølgelig fortæller tidligere og nuværende

lærere om deres oplevelser med lejrskoler, teater og meget mere.

Det er en fornøjelse at læse dette jubilæumsskrift, hvis kvalitet er høj i forhold til så mange andre jubilæumsudgivelser.

Espe fra landsby til herregård

Af Finn Pedersen. 266 s. Stift bind.

Det var en tilfældighed, som frembragte denne glimrende bog om herregården Espe mellem Skælskør og Korsør.

Finn Pedersen var for 20 år siden i færd med at skrive om Vester Bøgebjerg, og i den forbindelse spurgte han Grev Adam Moltke-Huitfeldt om lov til at se efter materiale hertil i godsarkivet. Det var meget forsømt og uden orden, så greven spurgte, om ikke Finn Pedersen ville tage sig af det, så det kom i orden.

I den forbindelse kom ideen om at skrive Espes historie til udgivelse i 2010 i 200-året for Moltke-slægtens køb af Espe. Under Espe hører også to gårde: Lindeskovgård og Bonderup, som hver får deres historie fortalt.

Vi hører om Espes historie fra 1231 til i dag gennem breve og dokumenter samt erindringer fra tidligere ansatte og beretninger fra fæstebønderne tid; det var ingen morsom tilværelse. Tidligere godsforvaltere giver et indblik i arbejdet i skov og mark, fra hestespand til moderne maskiner. Nedskrevne beretninger fra den nuværende greves forældre fortæller om livet som ejere, ligesom Moltke-slægtens personer gennemgås.

Selvfølgelig har H.C. Andersen været på besøg i forbindelse med ophold på Basnæs og Holsteinborg, og digteren Poul Martin Møller var en overgang huslærer.

Bogen er rigt illustreret med mange fotos fra før og nu. Malerier af tidligere ejere er affotograferede til bogen, som Finn Pedersen har lagt et stort arbejde i, og det er der kommet et flot og læseværdigt resultat ud af.

Jul i Slagelse, 2009, 16. årgang

Udgivet af Foreningen Jul i Slagelse

Det er endnu en gang lykkedes foreningen bag "Jul i Slagelse" at få udgivet et 62 sider stort hæfte med et meget alsidigt indhold. Det er 16. årgang af det flotte og populære hæfte, og igen er det foreningens redaktionsudvalg bestående af Vibeke Hvidtfeldt, Børge Riis Larsen og Ole G. Nielsen, der står bag.

Forsiden er undtagelsesvis ikke prydet af et rigtigt "julebillede" med sne og julelys, men af Garderhusarerne på ridt i Rosengade. Vi får ikke oplysninger om tidspunktet, men himlen er blå og personen med et barn i klapvogn, man svagt kan skimte i baggrunden, er klædt i sommertøj. Den manglende julestemning på forsiden bliver dog hurtigt indhentet, idet første artikel handler om julemanden og den søde pige, forfattet af Vibeke Hvidtfeldt. Med sædvanlig ironi får vi her en julehistorie, der meget vel kan tænkes at have relation til en af årets aktuelle politiske sager, og uden at røbe for meget, bruges ordet "fyr-tårn" jævnligt.

Julestemningen fortsætter i næste artikel, der tidsmæssigt og geografisk har et andet indhold. Jens Hviid Friis beretter om de breve, som hans far sendte hjem fra den rejse, han var på i perioden 1926-29. Julen 1928 befinder han sig i Rom, og sender et langt brev hjem med en detaljeret beskrivelse af nogle af hans oplevelser.

Med alsidigheden tidsmæssigt og geografisk i de to første artikler, er linjen lagt for de efterfølgende 12 artikler af 10 forfattere, idet nogle forfattere bidrager med mere end en artikel. Artiklerne varierer meget i omfang – fra en enkelt side om ejendommen Nygade 2, til en 12 sider lang artikel om Hjortshøjgård i Landsgrav i 90 år. Denne gård er for længst revet ned og de tilhørende jorde udstykket. Det eneste tilbageværende minde om gården er, at en af vejene i det udstykkede villakvar-

ter hedder "Hjortshøjsvej". Blandt de andre artikler kan nævnes "Slagelseegnen og de store vejanlæggelser i 1700-tallet" skrevet af kommunens stadsarkivar Stella Borne Mikelsen og hendes mand. Børge Riis Larsen har skrevet om Frederik Løw, der som 9-årig flyttede med familien til Slagelse. Frederik Løw blev uddannet læge i Skt. Petersborg og endte som læge i den russiske Sortehavsflåde indtil sin død i 1874. Som sædvanlig har Ole G. Nielsen bidraget med flere artikler: Hans Tausens mindesten, Rosengade 7 og historien om Slagelsestryk, Lundforlund stubmølle og artiklen om Nygade 2. Lokalhistorikeren Helge Christiansen skriver historien om Slagelse som havneby, nemlig den 90-årige periode, hvor Slagelse brugte Mullerup Havn som havneby startende med, at købmanden Hans Henrik Schou byggede et kornmagasin og et beboelseshus ved Mullerup Strand. Det kom endda så vidt, at Slagelse Kommune ejede havnen i perioden 1904 til 1922, hvor den blev solgt til Sukkerfabrikken i Gørlev. Preben V. Andersen skriver en historie om Kaj Munk og Slagelse under 2. verdenskrig. Sammenhængen er, at Niels Nøjgaard, der tiltrådte som præst i Slagelse i 1937, havde studeret sammen med Kaj Munk, og de var blevet nære venner. Da Munk blev skudt i begyndelsen af 1944, blev det Nøjgaard, der foretog begravelsen af ham. Slagelses borgmester Åage Nørgård skildres i en artikel af to, der stod ham nær i mange år, nemlig Hans Lembøl og Finn Schou-Larsen. Åage Nørgård var medlem af Slagelse byråd fra 1962 til 1985 – heraf borgmester i perioden 1970-1985. Og apropro det politiske har Eigil Rasmussen skrevet en artikel om "Centerlisten – en politisk parentes". Listen blev dannet i 1966 og fik to medlemmer i byrådet – i den efterfølgende periode et enkelt medlem.

Som det fremgår, er Jul i Slagelse 2009 en yderst alsidig og spændende årbog med noget for enhver smag, hvorfor den da også rammer et meget bredt publikum.

**Preben M.D. Espenhein (red.):
Espenheins Eff. A/S 1969-2009.
(2009)**

Bogen kan købes hos firmaet Rugvænget 6 i Slagelse.

El-firmaet med navnet "Espenhein" er et gammelt Slagelse-firma, der blev grundlagt i 1945 af Børge Espenhein. 9. august 1969 blev firmaet overtaget af Torben Nielsen, der på det tidspunkt var 22 år gammel – Børge Espenhein var 48 år! Torben Nielsen blev lærling i firmaet i 1962 og var færdiguddannet i 1967. Han valgte at videreføre firmaet med navnet "Espenhein's Eff. A/S".

I 2009 kunne Torben Nielsen således fejre 40-års jubilæum som ejer af virksomheden. Samtidig blev installatør Lars Rasmussen daglig leder af virksomheden. I den anledning udgav firmaet en flot jubilæumbog, hvor redaktøren er Preben Espenhein, der er søn af den oprindelige grundlægger Børge Espenhein. Preben Espenhein har i mange år været lektor i historie og tysk på Slagelse Gymnasium. Bogen er på 87 sider og starter med en kort skitse over firmaets udvikling 1945-1969. Der var tale om en lang vækstperiode, der fortsatte efter Torben Niensens overtagelse med store udvidelser og udbygninger i mange virksomheder. Som for alle andre firmaer satte oliekrisen i 1973-74 en midlertidig stopper for vækstperioden, men da firmaet altid har været på forkant med udviklingen, var der hele tiden nye spændende opgaver. Det betød blandt andet, at da "EDB" så småt dukkede frem, var Espenhein's Eff. A/S et af de første firmaer, der kunne tilbyde installationer indenfor dette medium. Tilsvarende var firmaet i front indenfor alarmsystemer og overvågning. Bogen giver også en beskrivelse af personalet, løn- og arbejdsforhold, virksomhedskulturen, administrationen m.v. samt udflytningen fra Frederiksgade til Rugvænget.

Bogen er meget flot illustreret med mange farvebilleder. Denne årbogs læsere kan glæde sig til, at Preben Espenhein til en af de kommende årbøger har skrevet en artikel om firmaet fra starten i 1945 til Torben Niensens

overtagelse i 1969 – altså historien forud for den nu udgivne bog.

Helge Christiansen: Lokalhistorier. Slagelseegnen. 20. samling 2009.

Der er næsten tale om et lille jubilæum, idet det er 20. årgang, som lokalhistorikeren Helge Christiansen fra Bildsø har udgivet med små lokalhistoriske fortællinger primært med emner fra Hejninge og Stillinge sogne. Det 32 sider store hæfte indeholder to større artikler. Den ene artikel er om Bildsø Smedje gennem 300 år. Vi får historien kronologisk startende i 1710 og frem til 2009, hvor smedjen endnu eksisterer alene med beskæftigelse til ejeren og naturligvis med andre typer af opgaver.

Den anden større artikel er om Slagelse som havneby, hvor der er en fyldig gennemgang af Mullerup havns etablering og udvikling. Et spændende kapitel, som mange endnu kan huske, er perioden fra 1968 til 1977, hvor Ole Botved ejede havnen. Her blev der produceret flere tusinde af de berømte Coronetbåde, som stadig sejler overalt i verden og stadig handles til gode priser. Produktionen toppede i 1972 med en produktion på omkring 1000 både, der blev eksporteret til 100 lande – mest til USA. Oliekrisen i 1973-74 satte en stopper for væksten, og i 1977 gik Ole Botved konkurs. Produktionen af Coronet fortsatte til 1992, både i Mullerup og andre steder.

Udover de to større artikler er der med baggrund i bogen "Roer og Skinner" kort omtale af roebanernes forløb i Stillinge og Hejninge sogne. Endvidere en beretning fra en beboer i Bildsø om den gang han blev påkørt i dårligt vejr af roetoget i december 1955. Det ser dramatisk ud på artiklens to tilhørende billeder af ulykken, men heldigvis skete der ikke personskader. Hæftet slutter med en Anne Marie Fodgaards erindringer om julen på Valdbygården i 1940'erne.

Traditionen tro indeholder hæftet også et konfirmationsbillede, denne gang af forårsholdet og det noget mindre efterårshold fra

1960. Og vi får også et lærerbillede fra Stillinge Centralskole 1956.

Hæftet kan købes hos Helge Christiansen, tlf. 58547511, hvor også tidligere hæfter i et eller andet omfang kan købes. For dem, der er så heldige at have 11.-20. samling komplet, er der bagest i 20. samling en indholdsfortegnelse dækkede de 10 hæfter.

Slagelse Kunstforening & Slagelse Kommune med tekst af Stig Fjord Nielsen: Claes Birch. Kunst & Klima (2009)

Claes Birch kom som barn til Slagelse og havde sin 7-årige skolegang på Vestre skole. Herefter kom han i lære som elektriker uden større succes. Næste læreplads var som urmager hos Svend Gundtoft, men det var kunstneriske udtryk og udfoldelser, der for alvor interesserede ham. Det lykkedes ham at komme på Kunstakademiet, og herefter levede han som professionel kunstner.

I forbindelse med klima-topmødet i København i december 2009 besluttede Slagelse Kunstforening og Slagelse Kommune at udstille værker og installationer af Claes Birch. Hans værker er deponeret på kulturcentret Knudsørdgård i Bildsø, og hans datter stillede værkerne til rådighed for udstillingen. Stig Fjord Nielsen har udarbejdet teksten til et 35 sideres hæfte om kunstneren, hans liv og værker. Claes Birch var meget tidligt miljøbevidst, hvilket i meget stort omfang kom til at præge hans værker, og Stig Fjord Nielsen betegner meget rammende hans kunst som "miljøkunst". Hæftets tekst er oversat til engelsk, hvilket understreger, at Claes Birch er kendt udover landets grænser. Hæftet har udover en let tilgængelig tekst også en række fotos af nogle af Claes Birchs centrale værker, eksempelvis meget sigende for kunstneren to værker med paddehatte-skyer fra atombomber.

Slagelse Kommune: Mindesmærket ved Sct. Mikkel's Kirke. Til ære for 21 faldne lokale frihedskæmpere under 2. verdenskrig. Med tekst af Carsten Egø Nielsen (2010)

I 2010 var det den 9. april 70 år siden Danmark blev besat af tyske tropper. I Slagelse blev der i 1950 rejst en skulptur ved Sct. Mikkel's Kirke udført af billedhuggeren Gunnar Slot. Ved siden af mindesmærket blev der etableret et lille anlæg med mindeplader for 21 personer, der på en eller anden måde faldt i modstandskampen. Med støtte fra "Fonden til bevarelse af mindesmærker fra 2. verdenskrig" har Slagelse Kommune i 2010 renoveret skulpturen og mindepladerne. Der er ryddet op i beplantningen og sat nye planter, der blomstrer omkring nogle af de centrale datoer i besættelsestidens historie.

Det renoverede anlæg blev indviet på befrielsesaftenen 4. maj, og samtidig blev der præsenteret en lille folder. Hovedindholdet i folderen er en meget kort omtale af de 21 personer, og hvordan de kom af dage i deres indsats for landets mere eller mindre synlige frihedskamp. Det er spændende små beretninger, lige fra sømænd, hvis skibe blev sænket, til andre, der efter tilfangetagelse blev henrettet i Ryvangen.

Hæftet er gratis og kan fås på Slagelse bibliotek og lokalarkiv samt på Slagelse Turistbureau.

Sorø, anm. v/HT

Tersløsegaard 2010. Holberg og bønderne

Af Bjørn Andersen. Udg. af Den Holbergske Stiftelse Tersløsegaard, 43 s., ill. i farver, heftet. Pris: sammen med årgang 2008 og 2009 kun 100 kr. ISBN 978-87-7695-176-4.

I de senere år har Tersløsegaard fået sit eget lille årlige skrift, for et årsskrift i gængs forstand er der ikke tale om. Det er en meget god idé, hvor man fra år til år tager et bestemt emne op med relevans til Holberg og hans besiddelse i Tersløse fra 1747-54.

I år er emnet Holberg og hans forhold til forvalterne og bønderne, et emne, man efterhånden synes er noget fortærsket, for der er skrevet om det mange gange i artikler i både bøger og aviser, og så har vi jo "En fæstebondens liv", men nu vel, her får emnet vel for første gang sin egen, selvstændige fremstilling.

Om Bjørn Andersen, der er kultursociolog, bringer noget nyt, kan jeg ikke afgøre, men han kommer kompasset rundt med afstikere til bl.a. Brorupgaard og Havrebjerg, og skriver godt, også med inddragelse af Holbergs forfatterskab og samtidsforholdene generelt.

Dertil kommer fine farvebilleder, taget til lejligheden, og en flot opsætning, så man får lyst til at fordybe sig i teksten.

Hefter er forsynet med noter og litteraturoversigt.

Svend Dyhre Rasmussen 1910-1974

Af Preben V. Andersen, Bertel Hansen og H. J. Heegaard. Udg. af Borupris' Venner. Pris: 150 s. Sælges fra lokale boghandlere og arkivet i Fuglebjerg.

Dette er kun en foranmeldelse, da bogen først udkommer den 20. november, d.v.s.

efter årbogsredaktionen er sluttet, men alligevel tager vi den med her, så læserne bedre kan lade bogen indgå i julehandelen i år!

Svend Dyhre Rasmussen er en navnkundig amatørarkæolog, som ved en blanding af fantastisk sans for spor i terrænet af fortiden og megen tålmodighed fik igangsat faglige, arkæologiske undersøgelser på Borup Ris øst for Fuglebjerg i efterkrigsårene. De bekræftede mange af – eller ligefrem alle – Dyhre Rasmussens teorier.

Tidligere har Alan Tomlinson, formand for Gl. Sorø Amts Arkæologiforening, skrevet en stor artikel om Svend Dyhre, men da denne nu i år ville være blevet 100 år, fortjener han da også at få sin egen bog, og da den er lagt i hænderne på kompetente lokalhistorikere, hvem Borup Ris er en hjertesag for, så er der ingen tvivl om, at det vil være meget givtigt at stifte nærmere bekendtskab med den ny bog, og vi ønsker udgiverne held og lykke med afsætningen!

Oldtidsminder ved Sorø. Stenaldergrave på Sorø Akademis Gods

Af Klaus Ebbesen. Udg. på forlaget Attika, Vordingborg, i august 2010. 61 s., ill., stift bind, højformat. Pris: 149 kr. Forhandles fra forlaget og gennem boghandelen i Sorø. ISBN 978-87-7528-764-2.

At Sorø-egnen er rig på fortidsminder, er en velkendt sag, og mange, både fagfolk og andre arkæologi-interesserede, har i tidens løb forsket i dem eller bare besøgt dem og måske også spist frokostmadpakken dér!

Ikke mindst på Stiftelsen Sorø Akademis jorder nord og syd for Sorø findes endnu mange fine storstensgrave, kaldet dysser, takket være Nationalmuseets indsats for bevaring siden en gang i 1800-tallet. De blev dengang registreret, og de bedste af dem blev også afbildet i form af tegninger ved arkitekten Erik Schiødt. Disse tegninger har kun i ringe omfang været publiceret indtil nu, men det

er netop det, som magister i forhistorisk arkæologi Klaus Ebbesen vil råde bod på med denne udgivelse.

Vel at mærke alle Schiödtes tegninger er gengivet her, kombineret med forklaringer om de enkelte dysser, men bogen har også generel information om denne typer fortidsminder, som Ebbesen gennem mange års forskning er ekspert i.

Det er dog en svaghed ved bogen, at den ikke ligefrem egner sig til at med på tur, ja, der er ikke engang et oversigtskort i bogen, som man kunne tage med eller kopiere og køre efter.

- nelse, mens den folkelige var "røvs-kuberen" - udviklede sig til smarte små motorcykler. De blev ofte "boret", så hastigheden blev betydeligt højere end 30 km/t. Alderen blev sat til 16 år i 1953. Lindgren: Dagligliv i Danmark, 1986, bd. 2, s. 116 ff. samt P. Hammerich: En danmarkskrønike, 1976, bd. 1, s. 372 f.
- 23 Samme.
- 24 Køleskabet afløste isskabet hos os 1956. Mange havde endnu flueskab, fx min farfar, men jeg fandt det alligevel pinligt, at lægens på Schweitzerpladsen havde køleskab på det tidspunkt og ikke vi; min far, el-installatøren, bestilte dem jo en sjælden gang til sine kunder.
- 25 Og vi stod opmarcheret til indmarch næsten allerede i vestibulen, hvor Oluf Niensens flot udskårne elitegymnaster kunne ses (Sjællands Tidende 21.07.92). De havde været opstillet i montre siden 1940.
- 26 I øvrigt var det skik, at vi handlede i forretninger, som benyttede firmaet, fx købmand Sørensen. Han bragte så varerne til vores køkkendør. Butikken var i Bredegade nær hjørnet af Bag Klosteret, et estimeret kvarter fra 50'erne. Her havde en del villaejere haft stor fordel af de statsluskud og gunstige lån, der blev skarpt kritiseret af venstresiden. E. Olsen: Danmarks økonomiske historie, 1962, s. 166 og Danmarks Historie, Gyldendal, 1990, s. 37.
- 27 E. Olsen: Danmarks økonomiske historie, s. 158 og 151; især tekstilerhvervene fik stor arbejdsløshed. - Demonstrationen var omfattende i betragtning af, at der 1948 fandtes ca. ½ million arbejdere.
- 28 Desuden Danmarks Historie, bd. 8, Gyldendal 1990. s. 34/105. Væksten var kun 2,7 % p.a.
- 29 Hammerich: Lille land, hvad nu? 1976, s. 31.
- 30 M. Lindgren: Dagligdag i Danmark, 1986, s. 28 og 30.
- 31 Det nuværende er opført 1963 af Steudel. Bagved på Torvegade opførtes samme år Handelsskolen.
- 32 M. Lindgren: Dagen derpå, 1986, s. 64.
- 33 E. Olsen: Danmarks økonomiske historie, s. 183 og 164 ff. Lejen var generelt høj i de nyopførte boliger i forhold til de gamle.
- 34 Senere blev han konferencier i Casino-hallens Moulin Rouge.
- 35 Lindgren: Dagen derpå, 1986, s. 78: Arvet tøj var udbredt i daiden.
- 36 Fællesorganisationens Boligforening lod 1963 bygge 400 boliger på Kjerulfvej.
- 37 Snedker Oluf Nielsen, der havde udskåret elitegymnasterne i montren på Casino, havde også skabt Indianerhøvdingen efter Broadwaybilledet; stenen står endnu på sandstranden i Bildsø. Montren står nu på Gerlev Idrætshøjskole. Stenen, et selvpportræt, blev oprindeligt udhugget på en øde strand nord for Bildsø. Den blev senere af velmenende mennesker foranstaltet opstillet på stranden ved Bildsø.
- 38 M. Lindgren, Dagligdag i Danmark, 1986, bind 2, s. 90.
- 39 Christmas Møller forsvarede forhandlingsresultatet med, at England havde lidt så meget og vi så lidt. Vi måtte vise hensyn. Hans synspunkt vakte ikke megen sympati; den danske forbrugers horisont rakte ikke til solidaritet - på trods af befolkningens velnærede situation. M. Lindgren: Dagligdag i Danmark, 1986, s. 54. Demonstrerende husmødre

- 1947 ønskede i stedet rengøringsmidler, sukker, kød og sydfrugter, som var dyrt på grund af vort dårlige bytteforhold. Det blev ofte temaer i valgkampen.
- 40 M. Lindgren: Dagligdag i Danmark, 1986, bd. 1, s. 35 ff., 53 ff., 179 og 182. Millioner af sorte penge gik op i røg juli 1945!
- 41 Dan Larsen.
- 42 Jørgen Henriksen.
- 43 Hvor ydmygende pigerne kunne opfatte den situation, nærmest som et marked, se Lindgren: Dagligdag i Danmark, bd. 1, 1986, s. 101.
- 44 Tilsvarende slum kunne man finde i mange provinsbyer. Dansk Socialhistorie, bd. 7, 1980, s. 80.
- 45 Mikkelsen – fra Slotsgade 23, hvor hans far havde et lille autoværksted - avancerede senere fra Banken for Slagelse & Omegn til direktør for Nationalbanken.
- 46 Jette Kirkebjerg fra vores 4. c.
- 47 Kilden ønsker anonymitet. I den aktuelle periode var der ikke frit skolevalg. Dette billede ændrede sig, da folkeskoleloven i 1958 ophævede det landsbyordnede skolevæsen og afskaffede mellemskolen. Derefter indførtes centralskole med en almen og en boglig linje på 6.-7. klassetrin og en realafdeling på 8.-10. klassetrin.
- 48 Peer Frandsen. Legenden vil – selv om man må være noget skeptisk - at Musse blev købt for 10 æg af sultne tyske soldater, der holdt hasteudsalg i Bredegade af Tusindårsrigets effekter. På den måde kunne de få lidt til fodrejsen "Heim ins Reich" i foråret 1945.

Forfatteren

Preben M. D. Espenhein er født og opvokset i Slagelse. Han var i mange år lektor i historie og tysk på Slagelse Gymnasium, men er nu gået på pension.

Mailadresse: prebenmde@gmail.com

